

T. C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

72952

İSMET PAŞA İLE LOZAN'A GİDENLER

Yüksek Lisans Tezi

72952

Hazırlayan
Funda ÖPÖZ

Danışman
Prof. Dr. Zeki ARIKAN

İzmir 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü' nün .....1998 tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin ..... maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Funda Öpöz' ün "İsmet Paşa ile Lozan' a Gidenler" konulu tezini incelemiş ve aday ...../...../1998 tarihinde saat ..... 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... olduğuna ..... oy ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÖNSÖZ

I.Dünya Savaşından sonra imzalanan bütün barış anlaşmalarının sonuncusu olan Lozan, diğerlerinden çok farklı bir özellik taşır. Bütün barış anlaşmaları yenenler tarafından yenik devletlere tartışmasız ve zorla kabul ettirilirken, Türkiye, Dünya Savaşını kazana devletlerin karşısında dört yıllık mücadelenin karşılığını ısrarla almasını bilmiş ve kendisinin yenik, ezik, aciz Osmanlı olmadığını tüm dünyaya göstermiştir. Lozan'da Kurtuluş Savaşı'nın askeri mücadelelerin devamı olan diplomatik ve hukuki bir savaş vermiştir. Kasım 1922'den Temmuz 1923'e kadar süren ve en sonunda Avrupa'ya istediklerimizi kabul ettiren bu inanılmaz sekiz aylık mücadele Lozan Barış Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa kadar, heyetteki arkadaşlarının ve TBMM'nin ortak çalışmalarının ürünüdür.

O nedenle bu araştırmada, İsmet Paşa'nın hizmetleri kadar heyetteki yardımcı delegeler, hukuk, mali ve basın danışmanlarının çalışmalarına ışık tutularak Lozan gibi başarılı bir barışın yapılmasındaki rollerini açığa çıkarmak amaçlanmıştır.

Araştırma altı bölümden oluşmaktadır: Giriş Bölümünde Milli Mücadelenin sonuçları ile Mudanya Ateşkesi ve önemi konusuna değinilmiş, Birinci Bölümde Barış Konferansına TBMM nin daveti ve aynı zamanda İstanbul Hükümetinde çağırılması karşısında Saltanatın Kaldırılması fırsatının yakalınması, Lozan'a gidecek Barış Heyetine kimlerin katılacağı belirlenmesi gibi konulara yer verilmiş, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Bölümler ise sırasıyla I. Dönem Lozan Konferansının inceleneceği Toprak ve Askerlik konuları – Azınlık ve Hukuki sorunlar- İktisadi ve Mali konulara ve burada delegelerimizin yaptıkları çalışmalara ayrılmıştır. Beşinci Bölümde; Konferansın müttefiklerin Misak-ı Milliye aykırı bazı isteklerde (Kapitülasyonlar, Borçlar, Savaş Tazminatı vb.) ısrar

etmeleri karşısında kesilmesi, bu sırada yapılan Meclis görüşmeleri, 'tekrar Lozan'a heyetimizin davet olunması ve II.Dönem Lozan görüşmeleri ile barışın oluşturulmasındaki Türk Heyeti üyelerinin rollerine yer verilmiştir. Altıncı ve son bölüm ise delegelerin kısa hayat hikayelerine ayrılmıştır.

2,5 sene boyunca süren çalışmalarım sırasında bana her açıdan destek olan aileme, tezimin hazırlanması sırasında eksik ve hatalarımı sabırla düzelterek bana yol gösteren sayın hocam Prof. Dr. Zeki Arıkan'a tüm yardımı dokunan sevgili arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim

İzmir, 1998

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
MİLLİ MÜCADELENİN SONU VE MUDANYA MÜTAREKESİ	1
I. BÖLÜM	7
TÜRK BARIŞ HEYETİNİN LOZAN KONFERANSINA DAVET EDİLMESİ	
DELEGE SEÇİMİ VE YAPILAN HAZIRLIKLAR	7
a- Murahhas Heyetinin Seçilmesi	16
b. TBMM'nin Türk Murahhas Heyetinden İstedikleri	19
c- Lozan'a Doğru ...	23
II. BÖLÜM	30
I. KOMİSYON (Toprak-Askerlik İşleri) ve Delegelerin Rollerini	30
a-Trakya Sorununun Görüşülmesi	33
b-Adalar Meselesi	36
c-Harp Esirleri – Nüfus Mübadelesi Meselesi	38
d- Boğazlar Meselesi	40
e- Musul Sorunu	47
III. BÖLÜM	54
İKİNCİ KOMİSYONUN (Azınlıklar ve Hukuki Sorunlar)	
ÇALIŞMALARI VE DELEGELERİN ROLLERİ	54
a- II. Komisyonunda Görüşülecek Meseleler Hakkında TBMM'de Yapılan Tartışmalar	55
b- II. Komisyonunda Görüşülen Önemli Konulardan Biri; Azınlıkların Durumu ve Mübadele'	58

c- Genel Af Uygulaması	68
d- Patrikhane Meselesi	71
e. Ermeni Sorunu	76

IV. BÖLÜM

82

III. KOMİSYON (İKTİSADİ VE MALİ KONULAR)

VE DELEGELERİN ROLLERİ	82
a-Kapitülasyonlar Meselesi	86
b-Borçlar ve Tazminat Konusu	99
c- Ticaret Sözleşmeleri Meselesinin Görüşülmesi	104

V. BÖLÜM

106

LOZAN KONFERANSININ KESİNTİYE UĞRAMASI VE II DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ

a-Konferans Görüşmelerinin Çıkmaza Girmesi	106
b- TBMM'de Konferansın Değerlendirilmesi	116
c-Konferansın Yeniden Toplanması için Yapılan Hazırlıklar	121
d- II. Dönem Lozan Konferansı	123
e- Görüşmelerin Sonuçlanması ve Barışın İmzası	137

VI. BÖLÜM

140

Lozan Konferansında Türkiye Cumhuriyetini Temsil Eden Heyet Üyeleri	140

SONUÇ

BİBLİYOGRAFYA

ÖZGEÇMİŞ

GİRİŞ

MİLLİ MÜCADELENİN SONU VE MUDANYA MÜTAREKESİ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na o zamanki genç ve tecrübesiz devlet adamlarının Karadeniz baskını ile girmiş, müttefiklerin yenilgisi Suriye ve Irak cephelerindeki başarısızlık ve özellikle Makedonya Cephesi'nin çökmesi üzerine Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak çıkmıştı. İtilaf Devletleri, Çanakkale ve Kuttülamare'de kendilerini dize getiren Osmanlı Devleti'ni bir daha ayağa kalkamayacak ve bütün sömürgelere örnek olacak şekilde cezalandırmaya karar vermişlerdir. Mütarekenin esnek maddelerinden de yararlanarak savaş içinde yapmış oldukları gizli antlaşmalar gereğince vatan topraklarını işgale başlamışlardır⁽¹⁾. Osmanlı Devleti'nin teslimiyetçi ve milli hakları koruyamayan işbirlikçi tutumu karşısında Mustafa Kemal öncülüğünde oluşan TBMM hükümetinin Misak-ı Milli'yi hedef alan ve Sevr'in asla kabul edilemeyeceğini ilan eden tutumu karşısında adı geçen antlaşmayı silah zoru ile empoze etmek amacıyla Yunan ordusu Ankara'yı hedef alan genel bir saldırı düzenlemiş Eskişehir - Kütahya savaşlarını takiben Sakarya boylarında Misak - ı Milli önünde yüz geri etmek zorunda kalmıştır. Yunanistan'ın askeri gücü Sevr'i Türk Hükümeti'ne kabul ettirmeye yeterli olmadığından İngiliz Hükümetinde Kemalistlere karşı uygulanan politikada sarsıntılar ortaya çıkmıştır. Zaten Sakarya sonrası imzalanan Kars ve Ankara Antlaşmaları müttefikler arasındaki görüş ayrılığını iyice su yüzüne çıkarmıştır⁽²⁾.

Mart 1922'de üç büyükler, Türklerle yapılacak yeni barış projesi için bir araya geldiklerinde şu kararları almışlardır: Ateşkes yapılacak, barış şartları belirlendikten sonra Anadolu boşaltılacak, ateşkes 92 gün geçerli olacak ve uzatılabilecek, barış antlaşmasına azınlıkları koruyacak hükümler konulacak, Ermeni meselesi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecek, Boğazlardan geçiş

---

¹ Abdurrahman Çaycı, "Mudanya Mütarekesi'ne Giden Yol. 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları. Uludağ Üniversitesi yayınları, 1993, s. 5.

serbestliği tanınacak, bunu sağlamak için Anadolu yakası silahsızlandırılacak, müttefik işgal kuvvetleri Gelibolu'ya nakledilecek, Doğu Trakya hududu Tekirdağ batısı ile İstıranca çizgisi olmak üzere çizilecek, ordu miktarı 85.000'e çıkarılacak, kapitülasyonlar gözden geçirilecek, mütareke süresince askeri birlikler yerlerini değiştirmeyeceklerdi. Bu şartlar Ankara, İstanbul ve Atina'ya bildirildi. Yunanistan hemen kabul etti. Zira ateşkes Türk ordusunu hareketsiz bırakıyor, Anadolu'nun boşaltılmasını mahiyeti belirsiz şartlara bağlıyordu. Türkiye zararlıydı ancak Ankara, bu teklifleri reddetmedi. Karşı teklif olarak dört aylık mütareke dönemi içinde Anadolu'nun tahliye edilmesini bu süre içinde tahliye bitmezse sürenin üç ay uzatılmasını ilk onbeş gün içinde Eskişehir - Afyon hattının boşaltılmasını, boşaltılan yerlerin TBMM hükümetine devredilmesini bu şartlarla Ankara'nın⁽³⁾ tayin edilen yere üç hafta içinde delege göndermeye hazır olduğunu belirtti.

Büyük Britanya, barıştan önce Anadolu boşaltılırsa Türkler barış masasına kuvvetli olarak otururlar gerekçesiyle 15 Nisan 1922 tarihli nota ile eski nota esasları üzerinde ısrar etti. Ankara barış yolunu kapamamak için 22 Nisan 1922'de verdiği cevapta, ateşkes ile boşaltmanın neden birarada yapılması gerektiğini açıkladıktan sonra daha fazla kan dökülmemesi için barış konuşmalarına başlamak üzere İzmit'e delege göndermeye hazır olduğunu belirtti. Ankara'nın barışçı çabaları uzun süre cevapsız kaldı. Türk teklifini destekleyen Fransa'nın sürekli sıkıştırmasına rağmen Ağustos ortalarına kadar İngiltere'den bir cevap gelmedi. Ancak 18 Ağustos'ta Venedik'te resmi olmayan bir toplantı yapılmasını kabul ederken Anadolu'yu boşaltma tarihinin öne alınması hususundaki müttefik teklifinin zaman aşımına uğradığını belirten bir teklif alındı. Büyük Britanya'nın 1922 Mart'ındaki teklifinden caymasının nedeni; Yunanistan'ın Türklere barış şartlarını zorla kabul ettirecek gücünün kalmaması, buna karşılık Türklerin de Yunanlıları silahla Anadolu'dan çıkarmasının mümkün olmaması savaşın çıkmaza girmesidir. Ancak kazananı olmayan bir zafer mümkündür, bu ise İngiltere'nin

---

² A. Çaycı, agm, s. 6.

iki tarafa kabul ettireceği bir çözüm olacaktır. Düşünülen siyasi çözüm, Batı Anadolu'da Çanakkale'yi de içine alan bir İonya Devleti kurulması şartıyla, Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilmesi, Sevr'in hükümlerinin biraz hafifletilmesi suretiyle özellikle İngiliz çıkarlarını gözeterek bir çözümün kabul ettirilmesidir.

Başkumandan M. Kemal Paşa, nihai çözümün Mehmetçiğin süngüsüne bağlı olduğunu görüyor ve var gücüyle orduyu taaruzla hazırlıyordu. Hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayan gerçekliğiyle son bir barış girişiminde bulunmayı uygun gördü; yakın arkadaşı İçişleri Bakanı Fethi Bey'i Fransa ve İngiltere'ye gönderdi. Fethi Bey, gazetelere düşmanın anavatanından mutlaka sökülüp atılacağını, fakat daha fazla kan dökülmemesi için siyasi mücadele yolunun açık olduğunu belirterek Çanakkale, Trakya ve Irak'la ilgili Türk görüşünü dile getirdi. Ancak Türk barış girişimi Londra Hükümeti tarafından geri çevrildi ⁽⁴⁾.

Bu şartlarda emperyalist güçleri Anadolu'nun "*harimi ismetinden*" Mehmetçiğin süngüsüyle atmaktan başka bir çözüm yolu kalmamıştır. 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan Büyük Taaruz, 30 Ağustos 1922'de kesin zaferle noktalanmış ve "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir.*" direktifi gereğince ⁽⁵⁾ hareket edilmiş, Türk zaferinden sonra ise büyük bir panik içinde dağılan Yunan ordusunun kayıplarını azaltmak amacıyla 2 Eylül'de Yunanistan, Türkiye ile müterake yapılabilmesi için İngiltere'ye aracılık önermiştir. İtilaf Devletleri temsilcileri, Anadolu'yu boşaltmak koşuluyla Yunanistan'ın müterake isteğini Ankara Hükümeti'ne bildirdiler ⁽⁶⁾. Gazi Mustafa Kemal bu teklife 5 Eylül'de verdiği cevapta; "*Anadolu'daki Yunan ordusu kesin bir şekilde mağlup edilmiştir. Anadolu için görüşmeye artık gerek kalmamıştır. Müterake ancak Trakya için söz konusu olabilir. Trakya 15 gün içinde 1914 sınırına kadar boşaltılmalı, Yunanistan esir bulunan Türkleri serbest bırakmalı, Yunanistan Anadolu'da ordusunun yol açtığı zararları ödemeyi kabul etmelidir.*" diyordu.

---

³ A. Çaycı, agm, s. 7.

⁴ A. Çaycı, agm, s. 8.

⁵ A. Çaycı, agm, s. 9.

⁶ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Sakarya'dan İzmir'e*, (1921-22), Ank. 1977, s. 479.

Başkumandan bu şartların ancak 10 Eylül'e kadar geçerli olacağını ilave etmişti ⁽⁷⁾.

Bu arada Türklerin İzmir'e girişi ve Yunan felaketi korku ve dehşete dönmüştü. The New Statesman Lloyd George ve Lord Curzon'a ağır suçlamalarla hatalarını dile getirirken günlük gazeteler İngiliz halkının endişelerini anlatıyordu. Acaba İngiltere Ortadoğu'da yeni bir savaşa mı girecekti? İngiliz kamuoyu iki haftada Yunan ordularını imha eden Türklerle savaş istemiyordu. Fakat bir gerçek vardı; Anadolu'da müslüman Türkler, Hristiyan Yunanlıları yenmişti. Emperyalizmin yenilebileceği gösterilmişti ve Megali İdea hezimete uğramıştı ⁽⁸⁾.

Lloyd George, Türk askerinin Avrupa'ya geçmesinin Balkanları kana bulayacağı görüşüyle ne pahasına olursa olsun Türkleri durdurmak gerektiğini öne sürerek Çanakkale'de ortak bir ittifak cephesi yaratmak istemişti. Oysa Fransa ve İtalya, artık İngiltere ile de eski yakın bağlaşıklarını sürdürmemektedirler ⁽⁹⁾. İngiltere'de gerek halk, gerek yöneticilerin bir kısmı ne Türk - Yunan savaşına ne de yeni bir çatışmaya sıcak bakmamaktaydılar. Muhafazakarlar, Lloyd George ile koalisyon hükümetini ülkeyi savaşın eşiğine getirmiş olmakla suçluyor, bu partinin lideri Bonar Law da bu yüzden İngiltere'nin içine düştüğü yalnızlığı sürdürmenin olanaksızlığına işaret ediyordu ⁽¹⁰⁾.

Sonunda Lloyd George, kendisini dinlemeyen General Harrington'un gerçekleri kabullenen tutumu sebebiyle yeni bir savaşın üzerine gidemedi. 24 Eylül'de Sovyetler Birliği'nin yeni bir Avrupa Savaşı ile İngiltere'yi tehdidi de buna eklenince taraflar ateşkes için Mudanya'da masaya oturdular ⁽¹¹⁾.

Mudanya görüşmeleri başladığında İngiltere'de Lloyd George hükümetine yönelik eleştiriler de ağırlık kazanmıştı. İngiliz basınında yer alan

⁷ A. Çaycı, agm, s. 9.

⁸ Ergün Aybars, "Mudanya Mütarekesi'nin İngiliz Basınında Etkisi." 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları. Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 67.

⁹ Seçil Akgün, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler." 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları. Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 50.

¹⁰ S. Akgün, agm, s. 51.

¹¹ E. Aybars, agm, s. 67.

yazılardan Lloyd George'nin politik yaşamının sona erdiği anlaşıyordu ⁽¹²⁾. İngilizler, Mondros'u imzalattırdıkları Türklerin karşısında Mudanya'da yenik bir taraf olarak gözükmek için büyük çaba harcıyorlardı. Ne de olsa Hristiyanlık, emperyalizm yenilmişti ve İngiliz sömürgelerinde bu yorum hızla yayılıyordu. Türklerle tek başlarına başa çıkamayacakları gerçeği İngiliz hükümetini ve basını kızdırıyordu. Fransız ve İtalyanların İngiltere'yi yalnız bırakmış olması ve dominyonların yardım vermeyi reddetmeleri büyük hayal kırıklığına yol açmıştı ⁽¹³⁾.

M. Kemal Paşa Mudanya'da TBMM'yi temsil için İnönü Savaşlarının salibi İsmet Paşa'yı görevlendirdi. İsmet Paşa diplomat değil, asker kökenli olmasına rağmen burada Türkiye'yi başarıyla temsil etti. Müttefik Devletler, teslimiyetçi, herşeye razı Osmanlı diplomatı yerine, "Hakkımızı istiyoruz, siz vermek istemezseniz, biz olacağız" şeklinde kesin sert tutum gösteren Yeni Türkiye'nin diplomat tipiyle ilk kez karşılaştılar.

Yapılan çetin müzakereler sonunda Mudanya Ateşkesi 11 Ekim 1922 sabah saat 6'da imzalandı; ateşkes hükümleri 14-15 gecesı yürürlüğe girecek ve Türk-Yunan silahlı kuvvetleri arasındaki çatışma son bulacaktı. Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'yı hemen boşaltmaya başlayacaklar ve 15 gün içinde boşaltma tamamlanacaktı. Bu yerler 30 gün içinde asayişi sağlayacak olan TBMM hükümeti jandarma kuvvetlerine teslim edilecek ancak bu kuvvetler 8000'i aşmayacak, Trakya'nın yönetimi Türk memurlarına verilecekti. Devir teslim işlemleri sırasında karışıklık çıkmaması için itilaf kuvvetleri 7 taburluk bir kuvvet bulunduracaklardı. Bu kuvvet Doğu Trakya'nın Türkiye'ye tesliminden sonra 30 gün içinde geri çekilecekti. Barış antlaşması sağlanana kadar Türk silahlı kuvvetleri Çanakkale ve İzmit Yarımadası'nda belirlenen çizgiyi geçemeyecekler, Trakya'ya asker geçirmeyecek ve ordu toplayamayacaklardı ⁽¹⁴⁾.

Bu mütareke esas yapısı itibarı ile askeri bir karakterde olmasına rağmen, siyasal nitelikli bazı unsurları da kapsamı yönünden uluslar arası

¹² E. Aybars, agm, s. 68.

¹³ E. Aybars, agm, s. 74.

bir önem taşır ⁽¹⁵⁾. 16 Ekim'de İngiliz koalision hükümetinin ve Lloyd George'nin başbakanlığının sonunu hazırlamıştır. 1918 seçimlerinde % 13. 5 oya sahip bulunan Lloyd George'un Liberal Parti'si ile % 32. 5 oya sahip Muhafazakarların ve % 1. 5 oya sahip İşçi Partisi'nin oluşturduğu bu ilginç koalision Lloyd George'un M. Kemal karşısındaki hezimetini ile yıkılıyor ve politik yaşamı sona eriyordu ⁽¹⁶⁾.

Mudanya Ateşkesi bundan daha önemlisi bir yıl sonra imzalanacak olan Lozan Antlaşması'na köprü oluşturması bakımından ve İsmet Paşa'nın daha sonraki parlak siyasal yaşamı doğrultusunda bir başlangıç oluşturması yönünden önemlidir ⁽¹⁷⁾.

---

¹⁴ E. Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ank. 1995, s. 577.

¹⁵ Cemal Enginsoy, "Mudanya Mütarekesi'ne Götüren Olaylar ve Mütarekenin Özel Bir Sonucu. "70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları. Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 44.

¹⁶ E. Aybars, agm, s. 74.

¹⁷ Cemal Enginsoy, agm, s. 44.

I. BÖLÜM

TÜRK BARIŞ HEYETİNİN LOZAN KONFERANSINA DAVET EDİLMESİ; DELEGE SEÇİMİ VE YAPILAN HAZIRLIKLAR

A. Murahhaslarımızın Konferansa Çağırılması;

Daha Mudanya Ateşkesi'nden önce 23 Eylül'de Müttefik devletler Türkiye'ye ortak bir nota vererek TBMM Hükümetini Venedik'te veya bir başka yerde toplanacak barış konferansına çağırmışlardı. Konferansa İngiltere, Fransa ve İtalya'dan başka Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın da katılacaklarını bildirdiler. Türkiye 4 Ekim'de Müttefiklere cevap vererek konferans yeri olarak İzmir'i önerdi; Boğazlar sorunu dolayısıyla Karadeniz'e kıyısı bulunan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin de konferansa çağrılmalarını istedi ⁽¹⁾. Ancak İzmir'in konferans yeri olarak saptanması konusundaki Türk isteği kabul edilemezdi çünkü İzmir, Yunan ordusunun denize döküldüğü yerdı. Yunan yenilgisi bir bakıma İngiliz yenilgisi demektir. İngiltere, konferansın İzmir'de toplanmasına, muzafer Mustafa Kemal'in ayağına gitmeye yanaşmadı. Üsküdar'ı teklif etti. Üsküdar ise İstanbul demektir ve henüz işgal altındaydı. Yabancı askerlerin gölgesinde mi konferans masasına oturulacaktı? Üstelik İstanbul, Ankara'ya cephe almıştı. Padişah henüz oradaydı. Taraftarları çevresindeydi. Ankara hükümeti böyle bir yerde konferansı kabul edemezdi. Sonunda tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan şehrinde konferansın toplanması uygun görülecekti ⁽²⁾.

Bu arada hariciye vekili Yusuf Kemal Bey, Büyük Zafer sonucu barış görüşmelerinin hazırlık çalışmalarına hemen başlamış, bu çalışmalarda hariciye vekaleti müşaviri Münir (Ertegün) Bey ile Umur-u Siyasiye Müdürü Y. Hikmet (Bayur) Beyler de katılmışlardır. Yapılacak barış antlaşmasının TBMM hükümetine göre esasları hazırlanmış, ayrıca temsilci heyetle gidecek danışmanların ve yazmanların isimleri de belirlenmiştir. Ne var ki Hariciye

¹ 1.Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları I (1922-1923) TTK Ankara 1990 s. X

² Bilal Şimşir, "Lozan'a Doğru" Cumhuriyet , 24 Temmuz 1923

Vekili Yusuf Kemal Bey, ağır bir ameliyat geçirdiğinden, tedavi ve bakıma ihtiyacı olduğundan Hariciye Vekaleti, vekil vekili ile yönetilmektedir ⁽³⁾. 25 Ekim'de Yusuf Kemal Bey'in sağlık durumu nedeni ile istifasını sunması doktor raporuna dayanarak 3 ay "mezuniyet" istemesi üzerine aynı gün İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Meclis'te Hariciye Vekaleti için yeni seçim yapılana kadar bu göreve Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey'in getirilmesini teklif etmiş bu oy birliği ile kabul olunmuştur ⁽⁴⁾. Ertesi gün İsmet Paşa, Hariciye Vekilliği'ne seçilmiş onun vazifesine başlayacağı tarihe kadar bu göreve yine Rıza Nur Bey'in vekaleten vazife etmeleri Meclis'te kararlaştırılmıştır ⁽⁵⁾.

Bu gelişmelerin ardından, İtilaf Devletleri, Türkiye'nin 4 Ekim günkü notasına cevap vererek TBMM hükümetini 27 Ekim 1922 notalarıyla 13 Kasım 1922 günü Lozan'da başlayacak olan barış konferansına aşağıdaki yazıyla yetkili iki murahhas göndermeye davet etmişlerdir ⁽⁶⁾:

"Ankara Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Beyefendiye;

Ankara Hükümeti'nin 4 Teşrin - i - evvel tarihli notasına cevaben ve 23 Eylül zeylen Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri, Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümetini Şark'ta harbe nihayet verecek bir muaheda akdi maksadıyla müzakeratı 13 Teşrinisanide Lozan'da küşadetmek için mümessiller göndermeye davetle kesbi şeref ederler.

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri arasında mümessillerinin selahiyeti tammeyi haiz olması ve fakat bu murahhasların ikiden fazla olmaması takarrür etmiştir ⁽⁷⁾. "

İtilaf Devletlerinin, Türkiye'yi Lozan'da toplanacak olan sulh konferansına davetlerini bildiren nota hakkında Hariciye Vekaleti vekili Rıza Nur Bey, TBMM'de beyanat vererek Hariciye Vekaletine gelen notanın Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından ayrı ayrı verildiğine, oysaki daha önceki notaların kollektif olarak gönderildiğine dikkat çekmiş, Lazistan Milletvekili

³ Mehmet Özel , 70. Yılında Lozan, Kültür Bakanlığı Yay. 1994, s. 14

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi cilt 2, 6 Ank. 1960 s. 185

⁵ Age 208

⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele I., TTK Ank. 1955 s. 465

Osman Bey'de "bu notalarda şimdiye kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tabirinin kullanıldığını, ilk defa Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti tabirinin kullanıldığını" belirtmiştir ⁽⁸⁾.

TBMM daha önce de belirtildiği üzere konferansın İzmir'de düzenlenmesi için teklif yapmış, bu şekilde konferansa Mustafa Kemal'in de şahsen katılabileceği düşünülmüştür. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı konferansta temsil edecek olan eski başbakan Eleftherios Venizelos'un duygularını incitebileceği korkusuyla toplantı yeri olarak İzmir'i kabul etmiyor; ayrıca şu olasılık üzerinde duruyordu: Konferans, herhangi bir Türk şehrinde yapılırsa Türkler haklı olarak buna başkanlık etmek isteyecekler böylece saygınlıklarını arttırmış olacaklardı. Bu nedenle İzmir yerine Büyükkada, İstanbul, hatta Üsküdar önerilip reddedildikten sonra Bağdaşıklar konferansın Kasım'ın ilk haftasında İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması kararını almışlardı ⁽⁹⁾.

Lord Curzon, konferansta Fransa'yı temsil edeceğine dair Kemalistlere söz veren Türk dostu Franklin Bouillon'un konferansa katılmasını önlemek amacıyla, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold'un önerisi üzerine, devletlerin konferansta nasıl temsil edilecekleri konusunda ustaca bir formül buluyordu. Bu formüle göre, her ülkeden biri kabine bakanı olmak şartıyla, iki temsilci çağırılacaktı. Bağdaşıklar ayrıca Bulgaristan, Sovyet Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve diğer bazı devletleri tam üye olarak değil ancak bu ülkeleri ilgilendiren konuların görüşülmesi sırasında hazır bulunmak üzere konferansa çağırma kararı alıyorlardı ⁽¹⁰⁾.

Lord Curzon, BMM yönetimiyle birlikte İstanbul hükümetinin de konferansa katılmaya çağırılması görüşünde direnmiyor, Fransız devlet başkanı Raymond Poincare tarafından destekleniyor, ama Poincare daha sonra bu konuda fikrini değiştiriyordu. Böylece Curzon yetkileri İstanbul'un surlarını aşmayan kukla Tefik Paşa hükümetinin mezarını kazmış oluyordu; çünkü 27

---

⁷ TBMM zabıt ceridesi cilt 26 Ank. 1960 s. 221

⁸ Aşağıda göst. yer

⁹ Selahi Sosyal, "Lozan'da Türk Diplomasisi", Belleter 149 (1974) s. 42

¹⁰ Agm s. 42. 43

Ekim'de bağlaşıklar hem Ankara, hem de İstanbul hükümetlerini konferansa çağırırken, Ankara temsilci göndermeyi kabul etmekle birlikte, İstanbul hükümetine gönderilen çağrıdan ötürü bağlaşıkları protesto ediyor; bu davranışın Mudanya Bırakışması'nın özüne ve sözüne aykırı olduğu görüşünü ileri sürerek, İstanbul Hükümeti konferansa katılırsa, bunun BMM hükümetinin kanferansa katılmasını önleyebileceği uyarısında bulunuyordu ⁽¹¹⁾.

Böylece Müttefiklerin hem TBMM Hükümetini hem de İstanbul hükümetini davet etmeleri, Türk Ulusu'nun hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorununun doğmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa, kısa bir süre önce TBMM hükümetinin, Türkiye devleti'nin tek temsilcisi olduğunu bildirmesine rağmen, İstanbul hükümeti Sadrazamı Tevfik Paşa, ortak ilkeler tesbit etmek amacıyla TBMM'ne 29 Ekim 1922 tarihli bir telgraf yollamıştır ⁽¹²⁾:

İstanbul 29 – X -1922

Ankara Büyük Millet Meclisi Yüksek Riyasetine

Gayet Müstaceldir

Konferansa Babıali de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıali'nin daveti kabul etmemesi Devletin altı asrı geçen zamandan beri kurulmuş ve korunmuş olan bütün İslam aleminin ilgili olduğu tarihi hüviyetini yıkmaya mahkum etmek, Büyük Millet Meclisi'nin daveti kabul etmemesi ise cihanın özlediği ve beklediği sulhu akim bırakmaktır. Bu önemli sorumlulukları tabii olarak ne Babıali ne Büyük Millet Meclisi kabul ve yüklenebilir. Zaten Babıali ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçekten bir ikilik düşünölemeyeceği ve her türlü ısrar ve zorlamaya karşı Sevr anlaşmasını tasdik etmemekte direnen ve karşılaşılan büyük zorlukları ortadan kaldırarak idari işlerin görülmesi ve işgalin tesirinin hafifletilmesi hususunda güçlükleri yenen ve bu arada başarılı olayın meydana gelmesi için elinden gelen hizmetleri yerine getiren heyetimiz, Hakimiyeti Milliyeyi kuvvetlendirmek ve belgelendirmek suretiyle idare birliğini temin için müzakereye hazır olduğu halde, harbin

---

¹¹ Agm s. 43

sonuçlarının faydalı bir sulh ile siyasi semerelerini toplama devresinde milli mücadeleden ayrı kalmayı ve bu sebeple birlik halinde kazanılması mümkün olan vatanın yüksek menfaatlerinden bir cüz'ünün dahi kaybedilmesini asla kabul etmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir anlaşmazlığı dahi uygun görmez. Hatta Vatanın istilasına kesin olarak son vermek uğrunda ve Allah yolunda canlarını verircesine çalışanları nefislerine tercih eder.

Bu yönden, anlaşmazlık sebebiyle Devlet ve Milletin başına Allah saklasın büyük bir zarar getirmek ve maddi yardımlarına manevi yakınlıklarına sahip olduğumuz İslam alemini elemeler içine sokmaktan ise vatanın yüksek menfaatleri uğruna birliği temin etmek evvelce vacib ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem memleketin geleceği, vatanın müdafaa-i hukuku hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın özel talimat ile gönderilmesi özellikle temenni ve bu şık kabul buyurulmadığı takdirde heyetimizden Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi arzu olunur.

Sadrazam Tevfik ⁽¹³⁾

Bu telgrafa, Gazi vermiş olduğu cevapta "Türkiye Devleti'nin aleyhine her türlü teşebbüsü daima gözönünde dikkatle bulunduran Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin karşı tedbirleri düşündüğünü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti belli olmuş Türkiye Devleti'nin kuruluş tarihinden itibaren Türkiye'nin geleceğine sahip ve bundan sorumlu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunun bütün dünyaca bilindiğinin fiili olaylar ve siyasi ilişkilerle doğrulanmış bulunduğunu, TBMM ordularının kazanmış oldukları kesin zaferin tabii sonucu olmak üzere yakında yapılacak konferansta Türkiye Devleti'nin "yalnız ve ancak TBMM Hükümeti tarafından temsil olunacağını, bu gerçekler karşısında gayri meşru ve gayri hukuki olduğu yüksek meclisce devamlı olarak açıklanan ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu heyetler mensuplarının

¹² Temuçin Faik Ertan "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti arasındaki ilişkiler" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi VI Cilt. 18 (Tem. 1990) s. 616

¹³ Nutuk III. MEB İst. 1970 s. 1238-1239, A. Fuat Cebesoy Ank. 1960, Siyasi Hatıralarım, s. 111-115.

şimdiye kadar birçok defa vaki olduğu gibi bundan sonra da devlet siyasetini karıştırmaktan çekinmemelerinin büyük sorumluluklara sebebiyet vereceğini" söylemiştir ⁽¹⁴⁾. Dışişleri Bakanı olarak seçilmiş olan İsmet Paşa da böyle bir durumun Mudanya Mütarekesine aykırılığını ifade etmiştir ⁽¹⁵⁾.

İstanbul Hükümeti'nin konferansa katılmak istemesi de elde edilen büyük zafere ortak olması, zaten kabul edilemeyen İstanbul Hükümetinin yanı sıra Saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale sokmuştur. Saltanatı kaldırmak için uygun bir ortam bekleyen Mustafa Kemal Paşa ⁽¹⁶⁾, Meclisin de, tarihinin en önemli toplantılarına sebebiyet veren bu telgrafın okunmasından hemen sonra şiddetle ve büyük bir heyecan ve asabiyetle Tefik Paşa'nın fikirlerini red etmesi üzerine ⁽¹⁷⁾ meclisteki bu yoğun tepkiyi iyi kullanmış ve sorunun tümünden çözümü için Saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir ⁽¹⁸⁾. Barış konferansı arifesinde iki başlı bir temsil durumu, Türkün çıkarlarının savunulmasını zayıflatmak, pazarlık gücünü azaltmak demek olacaktı. Gazi M. Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ile birlikte 29 Ekim'de Bursa'dan Ankara'ya döndü ⁽¹⁹⁾.

Mecliste Dr. Rıza Nur ile 78 arkadaşının imzaladığı "Osmanlı İmparatorluğunun munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun varisi bulunduğuna ve makamı hilafetin esaretten kurtarılacağına dair" tavrini ve Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni bey ve arkadaşının tekliflerini birleştirerek Şer'iye, Adliye, Kanun-i Esasi Encümenlerine havale edilmiş, bu encümenlerde görüşülen teklifler iki madde halinde kanunlaşmıştır. Encümenlerin oy birliği ile almış oldukları ve Meclise takdim ettikleri aynı zamanda Tefik Paşa'nın telgrafına ve bütün cihana bir cevap teşkil eden bu tarihi belge Lozan Konferansı hazırlıklarının ilk temel taşı olarak belirlemektedir. ⁽²⁰⁾

¹⁴ Cengiz Kürşad "TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar" Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın 34(Tem 1970) s. 13

¹⁵ Tefik Paşa bu cevap üzerine yazdığı ikinci mektubunda TBMM yerine "Ankara" ifadesini kullanmıştı.

¹⁶ İ. İnönü Söylev ve Demeçleri, İst. 1946. s. 31

¹⁷ T. Faik Ertan agm s. 616

¹⁸ C. Kürşad agm s. 13

¹⁹ T. Faik Ertan agm s. 616

²⁰ Yusuf Oğuzoğlu "Büyük Zafere Bursa'nın Kurtuluşuna ve Mudanya Mütarekesine" 70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası sonuçları, Uludağ Üniv. yay. 1990 s. 74

²⁰ Cengiz Kürşad agm s. 13

“Yüksek Risayete;

Birkaç asırdır Saray ve Babıali'nin cehalet ve sefahatı yüzünden Devlet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu ve gerçek sahibi olan Türk Milleti Anadolu'da hem dış düşmanlarına karşı ayaklanmış, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhinde harekete geçmiş olan Saray ve Babıali aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını kurarak dış düşmanları Saray ve Babıali ile fiilen ve silahla ve bilinen çok büyük güçlükler ve yokluklar içinde savaşa girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır. Türk Milleti Saray ve Bab-ı Ali'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilat-ı Esasiye kanununu kabul ederek onun birinci maddesiyle hakimiyeti padişahıtan alıp bizzat millet ve ikinci maddesiyle yürütme ve yasama kuvvetlerini onun kendi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilanı ve sulh akdi gibi bütün hükümlerlik hukukunun milletin bünyesinde toplamıştır. Bu sebeple o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri padişahlık kaldırılmış olup yerine TBMM kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, varlığını usulen koruyacak hiçbir kanuni ve milli kuvvete ve milli korumaya sahip olmayıp kaybolmuş bir gölge halindedir. Millet hükümlerlik ve saray halkı ve etrafının sefaleti esası üzerine kurulmuş bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylüsünün hukukunu koruyan ve mutluluğunu tefekkür eden bir halk hükümeti idaresi kurmuş ve açıklamıştır. Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla işbirliği etmiş olanların halen saltanat ve hilafet hukuku ve hanedan hukukundan söz açmalarını görmekle hayrette kalıyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acayip ve olaylara aykırı bir belge tarihte nadir görülmüştür. Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi aşağıdaki noktaları yayınlamaya ve ilan etmeye karar vermiştir. " (21)

Madde 1- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuku hakimiyet ve hükümlerlisini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve iradayı milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Milli hududları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli hükümet tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hakimiyeti şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekli hükümeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeylemiştir.

Madde 2- Hilafet, Hanedan, Âli Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu Hanedanın ilmen ve ahlaken erşad ve aslah olanı intihab olunur. Türkiye Devleti Makamı Hilafetin istinadgahıdır. ⁽²²⁾

Teklif edilen iki kanun maddesi, bir yandan saltanatın ortadan kaldırılmasını ve yeni Türk Devletinin kuruluşunu açıklarken diğer yandan bu devletin dayandığı bütün dünyaya karşı savunmasını yapacağı temel görüşleri de ortaya koymaktadır. ⁽²³⁾

Meclise sunulan önerge üzerine söz alan Kazım (Karabekir), Rauf (Orbay), Ali Fuat ve Fethi (Okyar) Beyler, Vahdettin ve Hükümet aleyhine ağır suçlamalarda bulundular. Karabekir Paşa, Tevfik Paşa'nın telgrafında ileri sürdüğü "Babıali'nin barış konferansına katılmamasının İslam alemi üzerinde olumsuz etki yaratacağı" iddiasına yanıt olarak, İslam dünyasında hiç etki olmayacağını Birinci Dünya Harbinde "cihat" çağrısına rağmen kimsenin yardıma gelmediği gibi, askerlerimizin müslüman kurşunlarına hedef olduğunu hatırlattı ve Kurtuluş Savaşı'nda ise bağımsızlık savaşı verilirken bazı İslam ülkelerinin yardımlarından da saygıyla söz etti. Rauf Bey ise islamın gerçek koruyucusunun Türk milleti ve TBMM olduğunu söyleyerek, saltanatın kaldırılmasının bayram kabul edilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa'nın imzasının da bulunduğu Rıza Nur ve 80 kişinin imzasını taşıyan önerge oya sunuldu. Tunalı Hilmi Bey'de bir önerge vererek Sevr'i imzaladığı an Saltanatın hal olduğunu bildirdi. Oylamada 132 beyaz (kabul), 2 kırmızı (red),

---

²¹ Cengiz Kürşad agm s. 14

²² göst. yer.

²³ Cengiz Kürşad agm s. 14

2 yeşil (çekimser) oy çıktı. Miralay Selahattin ve Ziya Hurşit önergeye karşı idiler. ⁽²⁴⁾

M. Kemal Paşa mecliste saltanatı savunan seslere karşı sert konuşmasını gerçekleştirdi. "Efendiler egemenliği hiç kimse, hiç kimseye bilim gereğidir görüşmeyle, tartışmayla veremez. Egemenlik güçle, kudretle, ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk Ulusunun egemenliğine el koymuşlardı bu yolsuzluklarını altıyüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan ulusa egemenliği bırakacakmıyız, bırakmayacakmıyız sorunu değildir. Sorun emrivaki olmuş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu ne olursa olsun olacaktır. Burada toplananlar Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir. ⁽²⁵⁾

Sonunda yapılan oylama ile Meclis 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasına karar verdi. Bu sonuca dayanamayan İstanbul Hükümeti iktidarda ancak dört gün daha kalabiliyordu. Bu süreden yararlanan Tefvik Paşa son dakikada bile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri Rumbold ve General Pelle ile entrika çevirmeye çalışıyor; onların öneri ve yardımların rica ediyordu. Rumbold'a başvuran Tefvik Paşa iktidarda kalarak Lozan'a bir delegasyon gönderip göndermemek yada BMM nin baskısı altında iktidardan çekilip çekilmeme konusunda görüşünü soruyor: BMM'ni padişahlığı kaldırmaya ve halifelikte değişiklik yapmaya yetkisi olmayan, düzensiz bir biçimde kurulmuş bir meclis olarak niteliyor, ama bu konuda Rumbold ona hiçbir yardımda bulunamıyordu böylece bir sonuç alınamayınca 5 Kasım 1922'de sadrazamlıktan çekilerek 19 Ekim'de İstanbul'a varan BMM temsilcisi Rafet Paşa'ya makamını devr ediyordu. ⁽²⁶⁾

Bu arada Ankara Hükümeti tarafından vatan haini ilan edilen Osmanlı Hanedanının son padişahı Vahdettin 17 Kasım 1922'de bir İngiliz savaş

²⁴ Ergün Eybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I.*, Ank. 1995. s. 586

²⁵ *Nutuk II.* MEB İst. 1970 690-691

gemisiyle İstanbul'u terk etmiş, ertesi gün TBMM tarafından bütün müslümanların halifesi ilan edilmişti. Artık İstanbul'da Müttefik devletlerin üzerine baskı yapabilecekleri bir hükümet bulunmadığından ⁽²⁷⁾ artık barış konferansının hazırlıkları çok süratle ilerlemeli ve barış isteyen bir ülke olarak gerekli bütün çalışmalar yapılmalıydı. ⁽²⁸⁾

a- Murahhas Heyetinin Seçilmesi

4 Kasım'da ise Müttefikler fevkaalede komiserlikleri tarafından TBMM'ne tebliğ edilmek üzere İstanbul temsilcisine şu nota veriliyordu "Aşağıda imzalarını koyan Fransa, B. Britanya, İtalya fevkaalede komiserleri tabi oldukları hükümetlerden BMM hükümetinin 29 Ekim 1922 tarihli ve Lozan'da 13 Ekim'de toplanacak konferansa delegelerini göndermeye hazır olduğuna dair sözlü nota münderecatını öğrendiklerini bildirmek emrini aldıklarını İstanbul temsilcisine bildirmekle şeref kazanırlar. Fevkaalede komiserler aynı zamanda Fransa, İngiltere, İtalya hükümetlerinin Lozan ile Türkiye arasında konferansın devamı müddetince muhabere için ihtiyarlarında olan bütün tedbirleri alacaklarını beyan etmek emrini almışlardır" Fakat devletler bu nota ile kalmadılar. Notanın arkasından ikinci bir sözlü nota vererek "evvelce hükümetlerinden Ankara ve İstanbul hükümetlerinin ayrı ayrı davet edilmeleri emrini aldıklarını, fakat Türkiye'nin işlerine karışmak arzusunda olmamakla beraber Türkiye'nin Lozan Konferansında tek bir heyet tarafından temsil edilmesini memnurlukla göreceklerini bildirdiler ⁽²⁹⁾

Lozan'da yeşil masa etrafında büyük ölçüde bir diplomatik savaş verilecekti. Bu savaşın, Anadolu muharebe meydanlarındaki silahlı savaş kadar çetin ve uzun olacağına şüphe yoktu. Bu bakımdan Türk murahhaslarıyla, müşavirler heyetinin ve bilhassa baş murahhasın seçimi büyük bir ehemmiyet taşıyordu ⁽³⁰⁾

Konferansa gidecek Türk temsilcilerinin önemli vasıflara sahip olması Milli mücadele ruhunu tam anlamıyla aksettirecek değerde olması

---

²⁶ S. Sonyel agm. s. 44

²⁷ M. Gönübol – Cem Sar Türk Dış Politikası (1919-1990)

²⁸ Cengiz Kürşad agm s. 15

²⁹ Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet yayın 2. bas. Tem. 1971 s. 67

gerekiyordu. Osmanlı imparatorluğu'nun taviz verici zihniyeti ile yetişmiş diplomatlarından, idare-i maslahatçı karakterli temsilcilerden uzak herşeyden önce milletin nabzını elinde bulunduran milli ruhu temsil eden kişiler olması icap ediyordu. ⁽³¹⁾

Heyet başkanlığı için düşünülen adaylar arasında Rauf Bey, Fethi Bey, Kazım Paşa, Yusuf Kemal Bey ⁽³²⁾ Rıza Nur ⁽³³⁾ gibilerinin adları göze çarpıyordu.

Rauf Bey'in heyet başkanı olmak istemesinin nedeni alınındaki Mondros lekesini silmek ve batılılarla hesaplaşma imkanına kavuşmaktır ⁽³⁴⁾ Ancak M. Kemal onun konferansa başbakan sıfatıyla katılmayacağını da bahane olarak göstererek batı eğilimli, İngiliz dostluğu yanlısı olmasını, İngilterenin Türkiye'ye başlıca rakip olacağı bir konferansa Rauf Bey'i gönderemeyeceğini, onun önemli konularda, batılı devletlere ödün verebileceğini eksi puan sayarak Hüseyin Rauf Bey'in heyet başkanı olması önerisini uygun bulmamıştır. ⁽³⁵⁾ Kazım Karabekir ise Lozan'a askerlerin gitmesini mahsurlu görüyor ancak Ruslarla Gümrü Antlaşmasını yaptığı için Lozan'a en uygun olarak gidecek baş temsilcinin kendisi olduğunu ileri sürüyordu ⁽³⁶⁾ Yetenekli bir Dışişleri Bakanı ve zeki bir tartışmacı olarak tanınan Yusuf Kemal Bey ise güçlü bir aday olmasına rağmen baştemsilci olarak düşünülemezdi. Çünkü Kemalistlerin Doğu siyasasının önderliğini yapıyordu ve 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova antlaşması görüşmelerine katılan Türk Heyeti'ne başkanlık etmişti. Ayrıca büyük bir ameliyat geçirmiş olup nekahat döneminde bulunuyordu. ⁽³⁷⁾

Ancak Gazi Mustafa Kemal bu konuda kararını vermiş bulunuyordu: "Rauf Bey'in taht-ı riyasetinde bulunacak heyetin bizim için hayati olan meselede muvaffak olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendini zayıf

³⁰ T. Bıyıklıoğlu age s. 485

³¹ M. Özel age s. 31

³² T. Faik Ertan agm. s. 617

³³ S. Sonyel agm. s. 45

³⁴ T. Faik Ertan agm. s. 617

³⁵ S. Sonyel agm. s. 46

³⁶ İ. İnönü, Hatıralar II. Kitap, Ank. 1987, s. 44-45

³⁷ S. Sonyel agm. s. 46

görmekte olduğunu hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine terfikini teklif etti. Bu teklife dermeyan ettiğim mütalaada İsmet Paşa reis olursa azami istifade temin olunacağına ben de kaniim dedim" (38) M. Kemal İsmet Paşa'nın heyet başkanlığı görevini başarıyla yerine getirip getiremeyeceğini Mudanyadaki başarısını dikkate alarak bir daha gözden geçirmiş, ancak bu konudaki fikrinden İsmet Paşa'ya bile söz açmayarak önce onun Heyet reisi olabilmesi için Hariciye vekili olmasını sağlamıştır. (39)

Zira Barış Konferansında devletler, hariciye vekilleri düzeyinde temsil edileceklerdir. Bu konuda Hariciye vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in de aynı fikirde bulunması Atatürk'ün görüşünü kuvvetlendirmiş (40) ve Yusuf Kemal Bey Gazi'nin teklifi üzerine istifa ederek yerine İsmet Paşa seçilmiştir. İsmet Paşa uluslararası diplomasi alanında deneyimli olmamakla birlikte sabırlı, azimli ve çetin bir tartışmacıydı. Gerektiğinde ketum davranmayı biliyor; bu özelliğinden ve ağır işitmesinden ötürü, çabuk karar alma, hazırlıksız ve ani olarak söz söyleme yeteneklerinden yoksun olduğu izlenimini veriyordu. Bununla birlikte bu ağırbaşlı ve ölçülü tutumundan yararlanarak, oldukça önemli konularda herhangi bir sorumluluk altına girmeden önce uzun süre düşünmek yoluna gidiyordu. (41) Kuvvetimize ve kazandığımız eşsiz zafere dayanarak karşımızdakilerin kuvvetleriyle Türk gücünü muvazene edebilmek ve bulunulan şartlar içinde, barış konuşmalarını koparmadan ne elde edilebileceğini kestirmek gerekiyordu. Gençliğinde, zeki, çalışkan, sempatik bir kurmay subayı olan İsmet Paşa, Milli Mücadele'de Garp Cephesi kumandanı sıfatıyla kazandığı zafer halesiyle en münasip baş murahhas idi. Harp Akademisinde görmüş olduğu metodlu eğitim ona diplomatik meselelerinde münakaşa ve tahlilini ve doğru bir karara varılmasını kolaylaştıracak mahiyette idi. Memleketin yakın tarihine ve dış meselelerine yabancı değildi. Çok sabırlı ve çetin bir müzakereci idi. Asıl maksatını kolayca ifşa edenlerden değildi. Anadolu'da çok müşkül şartlar altında Birinci İnönü

³⁸ Nutuk II. s. 606

³⁹ Nutuk II. s. 607, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 50. Yılında Lozan'dan Günümüze Cumhuriyet 7 Ağustos 1973

⁴⁰ T. Bıyıkoglu, age s. 467

⁴¹ S. Sonyel s. 46

muharebelerinden İzmir'e varıncaya kadar çok buhranlı savaşlardan zafere ulaşılmasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan sonra Atatürk'ün başlıca fikir ve çalışma arkadaşı idi ⁽⁴²⁾

M. Kemal Paşa İsmet Paşa'ya adeta emrivaki halinde Hariciye vekili olacağını ve ondan sonra da barış konferansına heyet başkanı olarak gideceğini söylediğinde, İsmet Paşa hayretler içinde kalarak önce asker olduğunu diplomatik olmadığını ileri sürerek karşı çıkmışsada sonuçta ikna edilerek bu görevi emir olarak kabul etmiştir ⁽⁴³⁾

Saltanatın kaldırılışının ertesi günü ¹ BMM İsmet Paşa'nın baş murahhaslığını onaylıyor ve onunla birlikte heyette bulunacak diğer delegelerin isimlerini açıklıyordu ⁽⁴⁴⁾ Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) 152, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey'de 122 oy alarak delegeliğe seçilmişlerdi ² ⁽⁴⁵⁾ Lozan Heyeti yaklaşık 40 kişilik kalabalık bir grubu kapsıyor ve bütün delegelere orada, misak-ı milli şartlarına uygun bir barış antlaşması koparmak için çok güç görevler düşüyordu.

b. TBMM'nin Türk Murahhas Heyetinden İstedikleri:

İsmet Paşa BMM'nin 3 Kasım 1922 günlü oturumunda söz alarak, Konferansta öteden beri bilinen Misak-ı Milli sınırlarına uygun bir barış

⁴² T. Bıyıköğlu age s. 466

⁴³ Nutuk II. 608

¹ Bilal Şimşir "Lozan Telgrafları"nda "3 Kasım'da TBMM barış konferansında Türkiye'yi temsil edecek delegeleri belirledi" şeklinde yazmaktadır.

⁴⁴ S. Sonyel age s. 47

² TBMM Yüksek Riyasetine; İcra vekilleri Heyetinin 31. 10. 1338 tarihindeki toplantısında Sulh Konferansına gönderilecek Murahhas Heyeti riyasetine Hariciye Vekili Edirne Milletvekili Ferik İsmet Paşa Hazretleri Murahhaslıklara da Sıhhiye ve Muavezet-i İçtimaiye Vekili Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur ve Sabık İktisat vekili Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü bey efendinin intihap ve Adana Milletvekili zekar, sorulan Milletvekili Celal, Diyarbakır Milletvekili Zülfı, Burtur Milletvekili Veli Beyefendilerin de müzavere heyeti meyanında bulunmaları kararlaştırılmış olmakla bu konuda gerekli muamelelerin sūratle yapılmasına ve neticenin işarı ve mūsade buyrulmasını rica eylerim efendim. TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi ; Hüseyin Rauf (Zabıt Ceritesi 26- s. 335)

⁴⁵ M. Özel age s. 16 , TBMM Zabıt Ceridesi c. 26 Ank. 1960 s. 335

yapılacağına bu çerçevede dahilinde Türk hukukunun savunulacağına dair garanti veriyordu (⁴⁶).

Mecliste Türk Hükümetinin uygulaması gereken işler konusunda uzun tartışmalar yapılmış mesela Erzurum milletvekili Süleyman Necati Bey, Lozan'da memlekette ırki ekalliyetlerin olmadığına üzerinde ısrarla durulmasını istemiş "Bunlar üzerinde münakaşa etmeye hatta söz söylemeye bile Kürtlerin tahammül edemeyeceğini en kati lisan ile söylesinler" şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması hududlarının bir kez daha gözden geçirilmesini istemiştir. Karahisarısahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey" kan döken, can veren, ondan sonra da bütün malını, mülkünü veren ve evi barkı yanan, ocakları sönen bir memleketin imar ve ihyası için çok tazminat ödenmesi gerektiğini" söylemiş, müttefiklerin "uhut-u atika" ya dayanarak menfaat isteyeceklerinden dikkatli olunması gerektiğini de eklemiştir. Kars milletvekili Cavit Bey, misak-ı milli sınırları içinde hiçbir yerin ödün verilmemesini ve kapitülasyonların BMM tarafından kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Lazistan milletvekili Mehmet Necati: Vakıflar meselesinin hal edilmesi için bu konuda ehliyetli bir memurla birlikte çalışılmasını "Makamat-ı Mukaddesenin" kurtarılması için gereken fedakarlığın yapılmasını, Sevr'in bir nüshasının delegelerin yanında bulunmasını salık vermiştir. Burdur milletvekili İsmail Subhi Soysallı'da Misak-ı Milliden en ufak bir tavizde bulunmamak, Ermenistan meselesini çözümlmek gibi konular üzerinde durmuştur. (⁴⁷)

Lozan Konferansı'nın en önemli konularından biri Yeni Türkiye'nin hududları sorunu olacaktır. Moskova ve Kars Antlaşmaları Türkiye'nin doğu hududlarını ilgili devletler arasında belirlemiştir. Ankara Antlaşması ile de Türkiye'nin önemli bir bölümü Misak-ı Milli sınırları dışında kalmıştır. Meclis'in murahhas heyetinin yapması gerekli görevler konusundaki talimat ve görüşmelerinde ve özellikle gizli celselerde yöneticilerin beyanlarında bu konu çok şiddetli tenkitlere uğramakta ve açıkça konferans heyetinden yapılan

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi 26 . s. 340

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi 26 s. 342-376

hatanın düzeltilmesi bir prensip olarak istenmektedir. Hududlar konusunda yapılan görüşmelerde Meclis: Trakya, Adalar, Kıbrıs, Boğazlar, Musul konuları ve çeşitli fikirlerin bir noktada toplanması şeklinde yürümüştür. O da Misak-ı Milli hududlarından asla ayrılmamak, Ankara Antlaşması ile bu sınırlar dışında kalmış olan Antakya, İskenderun (Hatay) bölgesini Misak-ı Milli sınırları içerisine almak suretiyle yapılmış ve o zamanın şartları içerisinde ancak uygun düşünülebilen hatayı düzeltmek Türkiye'nin Güney Doğu hududlarının Musul ve Kerkük bölgesini de içine alacak şekilde tesbitini sağlamak Meclisin murahhaslarına verdiği hududlar konusunda başlıca talimatlarını kapsamaktadır. ⁽⁴⁸⁾

Bakanlar Kurulu toplantısında kaleme alınan, hükümetin murahhas heyetinden istediği talimatlar özet olarak şu şekildedir:

1. Doğu Sınırı: "Ermeni Yurdu" söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir.
2. Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak
3. Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak.
4. Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak olmazsa Ankara'dan sorulacak
5. Trakya sınırı: 1314 sınırının elde edilmesine çalışılacak
6. Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi (plebisit istenecek)
7. Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekiyorsa önceden Ankara'ya bilgi verilecek.
8. Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.
9. Azınlıklar: esas mübadeledir.

---

⁴⁸ Cengiz Kürşad agm s. 17

10. Osmanlı Borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek olmazsa 20 yıl ertelenecek Düyun-u Umumiye idaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak

11. Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz

12. Yabancı kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklardır.

13. Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir.

14. İslam cemaat ve vakıflarının hakları eski antlaşmalara göre sağlanacaktır (⁴⁹)

Altından tek tek bakanların imzalarını taşıyan ve aslı "Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü" başlıklı kağıda yazılmış bulunan bu metin, Misak-ı Milli'nin biraz genişletilmiş gibidir. Türkiye'nin milli hedeflerini kalın çizgilerle belirler. Talimat Türkiyenin milli sınırlarını çizmeyi, sonra da bu sınırlar içinde devletin tam bağımsızlığını sağlamayı amaçlar. İki nokta da Türk Hükümeti savaşı söze alabilecek kadar kesin karardır: Biri "Ermeni Yurdu" diğeri "Kapitülasyonlar". Lozan'da Türkiyeden "Ermeni Yurdu" istenirse, yani Anadolu'dan toprak koparılmaya kalkılırsa görüşmeler derhal kesilecektir. Ankara'dan yeni talimat istemeye bile gerek yoktur. İsmet Paşa bu konuda Hükümete danışmadan görüşmeleri kesmeye yetkilidir. Görüşmeleri kesmek yeniden savaşı göze almak demektir. Kapitülasyonlar konusunda da gerekirse görüşmelerin kesilebileceği ve savaşın göze alınabileceği anlaşılıyor. Bu noktada da İsmet Paşa Ankara'ya danışmadan görüşmeleri kesebilecektir. (⁵⁰)

Ancak Ankara'da hazırlanmış olan talimatın Lozan'da yetersiz kaldığı çabucak anlaşılmıştır. İşin içine girince ve hele gayet hazırlıklı yedi düvelle boğuşma başlayınca binbir soru ortaya çıkmıştır. 25-30 satırlık bir genel talimat bu sorulara cevap veremezdi ve verememiştir. Daha önemlisi Konferans'ta düşman cepheyle yüzyüze gelince talimatta öngörülen bazı

⁴⁹ Bıyıklıoğlu age s. 470, B. Şimşir "Lozan ve çağdaş Türkiye'nin Doğuşu" 70. Yılında Lozan Uluslararası Semineri. İnönü Vakfı yap. Haz. 1994 s. 25, Cengiz Kürşad ağm s. 12-21, Lozan Konferansı Türk Murahhas Heyeti ve Vekiller Heyeti tarafından verilen talimat Faik Reşit Unat Dosyası tıbbasına bakınız.

hedeflere erişmenin pek zor, hatta belki imkansız olacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla İsmet Paşa, yeni yeni talimat istemek, sık sık Ankara'ya danışmak zorunda kalmış ve kendisine Ankara'dan arka arkaya talimat gönderilmeye başlanmıştır. Her iki taraf telgraflara yüklenmiş ve Ankara ile Lozan arasında yoğun bir telgraf trafiği sürüp gitmiştir. ⁽⁵¹⁾ İsmet Paşa Konferans boyunca her akşam, görüşmelerden sonra Ankara'ya rapor vermiş ve duruma göre yeni talimatlar istemiştir. Ancak bu telgrafların sağlıklı olarak yerine ulaştığını söylemek mümkün değildir. Rauf Bey zaman zaman telgrafların geç ve yanlışlıklarla dolu olarak geldiğinden yakınmıştır. Bu dönemde heyet M. Kemal ve Hükümetin desteğini almakla birlikte ikinci grubun baskısını devamlı üzerinde hissetmiştir. Heyete ikinci gruptan kimsenin alınmaması bu grubun heyete karşı katı bir tavır takınmasına neden olmuştur. İkinci grup mebuslarının sert eleştirileri karşısında Rauf Bey, İsmet Paşa'yı ve heyeti çoğu zaman savunmak zorunda kalmıştır. ⁽⁵²⁾

C- Lozan'a Doğru ...

Türk Heyeti İsmet Paşa'nın başkanlığında 9 Kasım 1922 günü saat 12. 30'da Lozan'a doğru Doğu Ekspresi ile Sirkeci'den hareket etmiştir. Ancak bu yolculuk oldukça gergin bir hava içince başlamıştır. Mudanya Mütarekesi bir aydır yürürlüktedir, ama karşılıklı kuşkular, kaygılar sürüp gitmektedir. Bir kere mütarekenin uygulanması kolay olmuyordu. Ankara Hükümeti öncelikle İstanbul'a ve Doğu Trakya'ya hakim olmak istiyordu. İşgalcilerle çatışıyordu. İstanbul'da Türk egemenliğinin kurulmasına karşı müttefikler direniyorlardı. Türk ve Yabancı jandarmalar arasında olaylar bile çıkmıştı. İngiltere işgal kuvvetlerinin İstanbul'da sıkı yönetim ilan etmelerini istiyordu. Bu, yabancı orduların Türk zaferinden sonra da İstanbul'da sivil idareyi kontrol etmeleri demek olacaktı. Ankara bunu kabul edemezdi. Türkiye Türk limanlarına ve Boğazlara giriş çıkışları kontrol etmek istiyordu. Tüm kapitülasyonları reddediyordu. Müttefikler kapitülasyonları yürürlükte sayıyorlar, Türk sınırları içinde Türk egemenliğinin kurulmasını hazmedemiyorlardı. Yabancı basında

⁵⁰ B. Şimşir age s. XIV

⁵¹ B. Şimşir age s. XIV-XV

ise Ankara Hükümetinin “yabancı düşmanlığı politikası” izlediği ileri sürülüyordu. Müttefiklerin “olup bittilerle karşı karşıya bırakılmak istendiği” yazılıyordu. Barış konferansın da Türkiye’nin “pek aşırı” isteklerde bulunacağı iddia ediliyordu. Avrupa basını, yeni Türkiye’nin dış politikasına gölge düşürmek konferans arifesinde Türkiye’yi bir kuşku çemberi içine almak için kampanya açmış gibiydi ⁽⁵³⁾

Konferansın 13 Kasım 1922’de toplanacağını ilan eden tarihten iki gün önce 11 Kasım’da Türk Heyeti Lozan’a ulaşmış ancak Lozan’a varıldığında konferansın bir hafta gecikme ile açılacağı öğrenilmiştir ⁽⁵⁴⁾. Çünkü İngiltere’de Lloyd George Hükümetinin düşmesi üzerine kurulan yeni koalisyon hükümetinde tekrar Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon hükümet değişikliğini gerekçe göstererek konferansın 20 Kasımdan sonra yapılmasını istemiştir. ⁽⁵⁵⁾ Bu gecikmenin önceden bildirilmemiş olması Türk Heyeti’ni bir hayli üzmüş, İsmet Paşa İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği telgrafta ; konferansın gecikmesinin barışın da gecikmesine sebep olacağını ve bunun münhasıran bizim iyi niyetimize bağlı olmayan, beklenmeyen sonuçlar doğuracağını İtilaf Devletleri temsilcilerinin de takdir etmesini dilemiştir. ⁽⁵⁶⁾ Poincare, Bağlaşıkları güç bir durumdan kurtarmak amacıyla İsmet Paşa’yı Paris’e çağırıyor, ama bu davranış, Lord Curzon’un hiç hoşuna gitmiyordu; çünkü İngiliz Dışişleri Bakanı, Fransız Devlet Başkanının, konferansın arifesinde Türklerle ayrı görüşmelere girişmesi olasılığından büyük bir kaygı duyuyordu. İngiliz Lordunun kaygısını gidermek isteyen Fransız temsilcisi Poincare, İsmet Paşa konferanstan önce Paris’e giderse nezaketle karşılanacağını (esasen Bağlaşıklar 13 Kasımda Lozan’da hazır bulunmakla Ankara delegasyon başkanı bu nezakete hak kazanmıştı) ama konferansı ilgilendiren konularda İsmet Paşa ile hiç bir görüşmede bulunulmayacağı konusunda Lord Curzon’a güvence vermek zorunluluğunu duyuyordu. Poincare, Türk tutumunun konferansta ne olacağını Türk Dostu Franklin Bouillon aracılığıyla İsmet

⁵² Temuçin Faik Ertan agm. s. 619-620

⁵³ B. Sinan “Lozan’a Doğru” Cumhuriyet 24 Tem. 1973

⁵⁴ M. Özel age s.23

⁵⁵ E. Aybars age s. 592 S. Sonyel agm. s. 48

Paşa'dan öğrenmeye çalışıyor, ama Türk Baş murahhası bu konuda en küçük bir ipucu bile vermiyordu ⁽⁵⁷⁾ (Pariste İsmet Paşa ile birlikte Paris temsilcisi Ferit (Tek) Bey'den başka Türk Heyeti Genel Sekreteri Reşit Saffet (Atabinen) Bey, Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey, askeri uzman Albay Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey bulunuyorlardı ⁽⁵⁸⁾).

3 gün süren Paris ziyaretinden sonra İsmet Paşa Lozan'a dönmüş ve nihayet Konferans 20 Kasım 1922 Salı günü 16'da İsviçre Konfederasyonu Başkanı Mr. Haab'ın konuşması ile Mont Benon gazinosunda açılmıştı. Sonra İngiliz başdelegesi Dışişleri Bakanı Lord Curzon İsviçre gibi tarafsız bir ülkede barış akdinin yapılmasının yararlar sağlayacağından bahisle, delegelerin hepsinin aynı uzlaşmacı ruhla çalışırlarsa amaca varmanın kolay olacağını ifade etmiştir. İsmet Paşa Lord Curzon'dan sonra söz alarak Türkiye'nin çektiği ıstırapları dile getirmiş, bütün medeni milletler gibi özgürlük ve bağımsızlık içinde yaşamak istediklerini açıkça belirtmiştir. İsmet Paşa daha ilk andan itibaren itilaf Devletleri ile yeni Türkiye'nin eşit şartlarla barış görüşmelerine katıldığını hiç bir şart altında üstünlük kabullenemeyeceklerini dikkatle ifade etmiştir ⁽⁵⁹⁾

Hatta Türk delegeleri ilk kez konferans toplantı salonuna girince orada kendilerince ayrılan yerdeki durumun ve döşemenin öbür devlet delegelerinkinden farklı olduğunu görür görmez, Türk Başdelegesi İsmet Paşa : "Salonunun hazırlığı daha tamam olmamış bitince geliriz" demiş ve onun Başkanlığındaki delegeler kurulu hemen salonu terketmiş, isviçreli ilgililer telaşla aradaki farkı giderdikten ve durum Türk başdelegesine bildirildikten sonradır ki delegeler toplantı salonuna girip yerlerini almışlardır ⁽⁶⁰⁾

İtilaf Devletleri Lozan'ı Birinci Dünya Savaşı sonrası konusu gibi görüp Türkleri, yenik bir ulus gibi kabul etmek istiyorlardı. Oysa Türkiye silahının

---

⁵⁶ M. Özel age s. 23

⁵⁷ S. Sosyal agm. s. 50

⁵⁸ B. Şimşir "Lozan'a Doğru" Cumhuriyet 27 Tem. 1973

⁵⁹ M. Özel age s.23

⁶⁰ Yavuz Abadan, Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozan'ın Hususiyetleri İst. Hukuk Fak. Mecmuasından ayrı basım. Arkadaş mat. İst 1938 s. 11

hakıyla düşmanlarına üstünlüğünü kabul ettirmişti. İsmet Paşa muzaffer bir ülkenin temsilcisi olarak Türkiye'nin tam bağımsızlığından ve milli sınırlarından ödün vermemek için kararlıydı. İtilaf Devletlerinin karşısında Osmanlı Devletinin ezik devlet adamları yoktu. Ulusal inanç ve iradenin temsilcisi olan kararlı, sert, akıllı, yılmak bilmeyen yeni bir Türk Devlet adamı vardı ve daha ilk günden durum anlaşıldı. Lozan'da 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun hesabı görülecekti. Türkiye'nin tam bağımsızlık tezini bilen Fransa da şimdi İngiltere'nin yanında yer aldı. Fransa'nın bu tutumu İsmet Paşa'yı çok şaşırttı ama yıldırmadı. Curzon ise dizginleri elden bırakmayıp, Orta Doğu'da ülkesinin itibarını Türkiye'nin zararına yeniden canlandırmak istiyordu. Paris'e uğrayan Curzon, İngiltere ile Fransa işbirliğini sağlamıştı. 16 Nisan 1922'de Almanya ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı sorunları çözen diplomatik ilişkileri yeniden kuran, Rapallo anlaşması imzalandı. Bu anlaşma Fransa'yı çok endişelendirdi. İngiltere'nin desteğine muhtaç olan Fransa, Almanya meselesi için bir kez daha İngiltere'ye yanaşıyordu. Kaldı ki Türkler Fransa'ya bekledikleri ekonomik imtiyazları vermiyorlardı. İngiliz basınının Fransa aleyhindeki yayını ve Almanya konusunda tehditleri, Alman tazminatları gibi dev bir konuda yalnız kalma korkusu Fransa'yı İngiltere'nin yanına doğru itiyordu. Ayrıca düşman olarak görülen Lloyd George iktidardan düşmüş, Yunanistan'da Fransa'nın nefret ettiği Kral Konstantin tahttan ayrılmış ve Venizelos tekrar iktidara gelmişti. Fransa'da da barışın I. Dünya Savaşı'nın tasfiyesi gibi ele alınması eğiliminin artması ile Türk zaferinin sonuçlarının Türkiye'yi fazla kuvvetlendirmemesi görüşü belirmeye başladı. İtalya şimdi özellikle ekonomik konularda itilaf blokuna katıldı. Türkiye ile itilaf Devletleri arasında Boğazlar, Musul, Kapitülasyonlar, Osmanlı Borçları Türkiye ile Yunanistan arasında azınlıklar ve Patrikhane sorunları vardı. ⁽⁶¹⁾

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 Salı günü saat 11:00'de Uşi Şatosunda çalışmaya başlamış, konferansın ilk devresi 86 gün sürmüş 4 Şubat 1923 Pazar akşamı ise iki taraf temsilcileri uyuşamadığı için konferans kesintiye uğramıştır. Delegeler memleketlerine dönmüş. Lozan konferansının

---

⁶¹ E. Aybars age s. 595

ikinci devresi ise 24 Nisan 1923 Salı günü 10. 30'da yine Uşi Salonunda başlamıştır. Konferans çalışmaları 17 Temmuz Salı akşamı sona ermiş, imza merasimi 24 Temmuz Salı günü 15. 00 da Lozan Darülfunun merasim Salonunda yapılmıştır. Konferansın asıl ilgi uyandıran çekişmeleri birinci devrede olmuş, ikinci devre, birinci devrede çarpışan fikirlerin daha ziyade bir anlaşmaya varma yolunda karşılıklı uyuşma teşebbüslerini kesinleştirmekle geçmiştir. Birinci devreye hakim olan karşılıklı çekişmelerdir. İkinci devreye ise asıl olarak Türk dilekleri hakim olmuştur. Birinci devre sonunda tebliğ edilen anlaşma bir çok yerlerinde karşılıklı çekişmelerin kazancını belirlemekle beraber daha ziyade tek taraflıdır. Öbür tarafın iradelerini, buyruklarını içermektedir. İkinci devrede bütün hükümler karşılıklı müzakerelerle tespit edilmiştir. Ve daha ziyade Türk formülleri temel olmuştur. ⁽⁶²⁾

Konferansın açılış töreninden sonra ilk toplantısı 21 Kasım 1922 sabahı 10. 00'da Uşi'de Lemn Gölü kıyısındaki Şato otelinde yapıldı. İlk toplantıda konferansta kurulacak komisyonlarla konferans içtüzüğü konuşuldu. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca üç resmidil kabul edilmekle beraber boş yere tercümanlarla zaman kaybetmemek için kolaylık sağlamak amacıyla herkezin bildiği Fransızcanın ortak dil olarak kullanılması kabul edildi. "Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı" başlığını taşıyan iç tüzük hükümlerine göre kurulan üç komisyon başkanlıklarına Konferansı düzenleyen devletler olarak İngiltere, Fransa ve İtalya delegeleri getirilmekteydi. Lord Curzon'un başkanlık yaptığı Birinci Komisyon, "toprak ve askerlik işleri" ne bakacaktı. "Mali ve iktisadi konular" la ilgili komisyona Fransız temsilcisi, "azınlıklar ve diğer hukuki sorunlar" la ilgili komisyona da İtalya temsilcisi başkanlık edecekti. ⁽⁶³⁾

Bu komisyonlardan her biri bir takım 2. derece (tali) komisyonlara ayrılmıştı. Mesela 1. komisyonda, Bulgaristan'a adalar denizinde çıkış verme komisyonu; 2. komisyonda Ekalliyetler ve nüfus değişimi, Harp işleri, 3. komisyonda Düyun-u Umumiye, gümrük işleri gibi bazı 2. Derece komisyonlar vardı. Ayrıca gerekli görüldükçe oluşturulan "mütehassıs" komisyonlar da

⁶² M. Cemil Lozan II, İst. 1933 s. 498

⁶³ M. Özel age s. 17

bulunmakta idi ki Rıza Nur ve General Pelle karantina konusunda böyle bir komisyon oluşturmuşlardı. Rıza Nur'un anılarında belirttiğine göre 1. komisyona ait alt komisyonları Rıza Nur, iktisadi uzman komitelerini de Hasan (Saka) Bey ile Şefik (Başman) Bey, Muhtar (Çilli) Bey, Zekai (Apaydın) Bey, Zühti (İnhan) Bey, Tahir (Taner) Beyler üzerine almıştı. Rıza Nur celselere giderken yanına müşavir olarak Münir, Şükrü, Mustafa Şeref ve Veli Beylerden birini almaktadır ⁽⁶⁴⁾

Daha önce de belirtildiği gibi İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk Delegasyonu Saltanatın kaldırılışını takip eden günde tamamlanmıştı. 15. 11. 1922 günü La Tribune de Geneve gazetesi 38 kişilik Türk Heyeti üyelerinin adlarını ve ünvanlarını veriyordu ⁽⁶⁵⁾

Rıza Nur'da eserinde heyet üyelerini sonraki görevleriyle birlikte belirtiyor ⁽⁶⁶⁾ Ali Naci Karacan'ın eserinde ve M. Özel'in hazırladığı "70. Yılında Lozan" başlıklı incelemede heyet üyeleri liste halinde gösteriliyordu . ⁽⁶⁷⁾

Başdelege : İsmet (İnönü) Paşa (Dışişleri Bakanı)

Delegeler : Dr. Rıza (Nur) Bey (Sağlık Bakanı), Hasan (Saka) Bey (Maliye Bakanı)

Danışmanlar : Münir (Erteğün) Bey, Ahmet Muhtar (Çilli) Bey, Veli (Saltık) Bey, Zülfü (Tigrel) Bey, Zekai (Apaydın) Bey, Mahmut Celal (Bayar) Bey, Şefik (Başman) Bey, Seniyettin (Başak) Bey, Şevket (Doğruker) Bey, Tefik (Bıyıklıoğlu) Bey, Tahir (Taner) Bey, Nusret (Metya) Bey, Y. Hikmet (Bayur) Bey, Zühtü (İnhan) Bey, Fuat (Ağralı) Bey, Mustafa Şeref (Özkan) Bey, Şükrü (Kaya) Bey, Hamit (Hasancan) Bey, Cavit Bey, Hayım Naum Bey, Baha (Arıkan) Bey.

Basın Danışmanları: Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey, Yahya Kemal (Beyatlı) Bey

Genel Sekreter ve Danışman : Reşit Saffet (Atabinen) Bey

Mütercim : Hüseyin (Pektaş) Bey

⁶⁴ R. Nur Hayat ve Hatıratım III Altındağ yay. İst. 1968 s. 994

⁶⁵ B. Şimşir "Lozan'a Doğru" Cumhuriyet 24 Tem. 1973

⁶⁶ R. Nur age s. 986

⁶⁷ Karacan, Lozan Milliyet yay. 2. bos. 1971 s.69

Yazmanlar : Ali (Türkgeldi) Bey, Mehmet Ali (Balın) Bey, Cevat (Açıkalın) Bey, Celal Hazım (Arar) Bey, Saffet (Şav) Bey, Süleyman Saip (Kıran) Bey, Rıfat Bey, Dr. Nihad Reşat (Belger) Bey, Atıf (Esenbel) Bey, Sabri (Artuç) Bey.

Gazeteciler : Ahmet Cevdet (İkdam), Ahmet Şükrü Esmer (Vakit), Hüseyin Cahit Yalçın (Tanin)

Not: Bu gruptan Ahmet Muhtar, Veli, Zülfü, Celal, Seniyyettin Şevket, Zühtü, Şükrü, Hamit, Cavit, Hayım Naum, Baha, Ruşen Eşref, Yahya Kemal, Reşit Saffet, Mehmet Ali, Cevat, Celal Hazım, Saffet, Süleyman Saip Beyler II. Dönem Lozan Konferansına katılmamışlardır.

II. Dönem Lozan Konferansına Yeniden Katılanlar ise;

Genel Sekreter ve Danışman : Tevfik Kamil (Koperler) Bey

Yazmanlar : Naci (Kenter) Bey, Hamit (Eseniş) Bey, Ali Muhtar Bey, Aziz (Topkaç) Bey, Hüsnü (Özer) Bey

Gazeteciler : Velit Ebuzziya (Tevhid-i Efkar), Ahmet Şükrü Esmer (Vatan), Suphi Nuri İleri (İleri), Ali Naci Karacan (Akşam), Kerami Kurtbay (Hakimiyet-i Milliye) Mecdi Sadrettin Sayman (İkdam), Kemal Salih Sel (Yedi Gün), Asım Us (Vakit), Hüseyin Cahit Yalçın (Tanin), Ahmet Hidayet Reel (Öğüt)

Fransa, İsviçre ve Almanya'da görevli hariciyecilerden Ferit (Tek) Bey, Cemal Hüsnü (Taray) Bey, Cevat (Üstün) Bey ve TBMM Almanya-Avusturya basın temsilcisi ve Servet-i Fünun dergisi sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey bir süre konferans çalışmalarına katılmamışlardır. ⁽⁶⁸⁾

---

⁶⁸ M. Özel, age s.17

II. BÖLÜM

I. KOMİSYON (Toprak-Askerlik İşleri) ve Delegelerin Rollerini:

Lozan Konferansında oluşturulan Birinci Komisyon, siyasi işler, askeri işler ve topraklara (sınırlara) ait işler komisyonudur. Buna siyasi komisyon da denilebilir. Bu komisyona İngiltere Hariciye Vekili ve baş murahhası Lord Curzon başkanlık etmiş ve komisyon 86 günde 25 oturum yapmıştır. İlk 5 oturum Trakya sınırına, 6. ve 7. oturumlar Adalar meselesine 8. 20. ve 23. oturumlar harp esirlerinin ve nüfus değişimine 9. 10. 11. 12. 16. 17. 18 . 25. Oturumlar boğazlar meselesine 13. 14. 15. 19. 20. oturumlar azınlıklar işine 21. 22. Oturumlar Musul sınırına ait olup 24. Oturum ise üç komisyonun müşterek oturumudur. Demekki 9 oturum sınırlara, 8 oturum Boğazlar meselesine, 5 oturum azınlıklar işine, 3 oturum nüfus değişimine ve 2 oturum Musul işine ayrılmıştır. Bu büyük komisyon ayrıca üç "tali komisyon" oluşturmuştur. Azınlıklar komisyonu, Nüfus değişimi komisyonu, Bulgaristan'a Adalar Denizine çıkış verme komisyonu olmak üzere (1)

Lord Curzon'un İngiliz Murahhas Heyeti Başkanlığına atanması Türklerle göre büyük bir talihsizlik olarak değerlendiriliyordu. Çünkü O'nun Anadolu'daki Yunan yenilgisinin yüz karasını, Çanakkale'de İngilizlerin düşürüldüğü kötü durumu ve Türk milliyetçilerinin Mudanyada kazandığı zaferi bir çırpıda ortadan kaldırmak ve Türklerle Rusların arasını açmak azminde olduğuna inanılıyordu. Curzon konferansta Türk murahhaslarına gereken hazırlığı yapmak fırsatını vermemeye ve onları derhal görüşlerini açıklamaya zorlayarak birçok güçlükler çıkarıyor, zor duruma düşürüyordu. Ankara ile Türk delegasyonu arasında yollanan telgrafları yolda keserek içeriğini öğrenen İngiliz istihbarat servisi ve konferans süresince İstanbul ve Boğazlara egemen olan Bağlaşık deniz ve kara gücü İngiliz başmuraahhasının görevini kolaylaştırıyor, Türk delegasyonu üzerinde manevi bir etki yaratıyor, onları

¹ M. Cemil, Lozan II, İst. 1993 S. 498-499.

Bağlaşıklara ödün vermeye zorluyordu. Sevr Antlaşmasının büyüüne kapılan Curzon Türklere 1918 yılının gözlükleri arkasından bakarak eşit muamele yapmak istemiyor, onları Mudanya Ateşkesinin muzafferleri olarak değil, yenilmiş bir ulus olarak görüyor ve Mondros Ateşkesinin Mudanya'ya yeğ tutuyordu. Onun Türkleri küçültücü bir duruma düşürmek niyetinde olduğu anlaşılıyor, dokunaklı alayları ve hoşgörülü bir koruyucu rolüne bürünüşü Türk delegelerini incitiyordu. Curzon adeta haşarı öğrencileri terbiye etmeye çalışan bir öğretmene benzetiliyordu ⁽²⁾.

Bu ortam içerisinde Türk Murahhas Heyeti hummalı bir çalışma içerisinde girmiş ertesi günkü toplantıya hazırlanabilmek için Türk başmurahhaslarının ve müşavirler heyetinden bazıları hiç uyumadan bütün gece çalışmışlardır. Lord Curzon ise Türk Heyetine savunmasını hazırlayabilmek için geniş vakit bırakmak suretiyle mümkün olan güçlükleri çıkartmaktan geri kalmıyordu. Ekseriya hemen toplantıda tartışılan meseleler hakkında görüşlerini bildirmeye Türk Heyetini davet ediyordu. Baş ~~murahhasımız~~ ve heyetimiz bu gibi toplantılarda bilhassa ilk zamanlarda, ellerindeki vesika ve notlardan faydalanarak serbest tartışma yapamadıkları için güç ve nazik bir durumda kaldıkları oluyordu. Savunmamız, heyetçe türkçe işlendikten ve gayretli Hikmet Bayur tarafından Fransızca hazırlandıktan sonra yazılı kağıttan okunmak suretiyle yapılabilirdi. Bu arada milletlerarası toplantılar için yetişmiş zeki olduğu kadar serbestçe, yazılı kağıtlardan okumak zorunda kalmadan milli meseleleri dinleyenleri sıkmadan savunabilecek diplomatlar ve devlet adamları çıkarabilmenin kıymet ve lüzumu pek acı olarak duyuluyordu. ⁽³⁾

Türklerin zayıf olduklarına inandığı konulara, ele alınacak ilk sorunlar arasında yer verilmesi için elinden geldiğince çaba harcayan Lord Curzon ilk olarak Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları sorununu başkanı bulunduğu Arazi Komisyonu'na getiriyordu. Bu soruna ve Musul, Boğazlar, Kapitülasyonlar, savaş tazminatı, azınlıklar ve Bağlaşıkların Türk ülkelerini boşaltması gibi

² S. Sonyel, "Lozan'da Türk Diploması", Belleten, 149 (1974).

³ Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele I. TTK Ank. 1955, S. 477.

çözülmesi çok zor konulara heyet büyük ölçüde önem veriyordu (⁴). Türkiye Ege Adaları ve Trakya sınırı konusunda gerçekçi ve ölçülü olmuş, On iki Ada'nın ve Kuzey Ege Adalarının geri alınması gibi bir istekle Lozan'a gitmemiştir. İsmet Paşa'ya yalnız "kıyılarımıza pek yakın adaların ülkemize katılması" talimatı verilmiştir. Ama Türk Hükümeti bu noktada da sonuna kadar diretme niyetinde görünmüyordu. Anadolu'ya pek yakın adalar geri alınmazsa o zaman İsmet Paşa Ankara'dan yeni bir talimat isteyecekti. Türkiye Batı Trakya'da plebisit yapılmasını istiyordu. Batı Trakya halkı, kendi kaderini kendisi belirlemeliydi. Trakya sınırının da I. Dünya Savaşı öncesindeki sınır olması isteniyordu. İsmet Paşa'ya verilen talimatta hem 1914 sınırı esas alınıyor, hem de Batı Trakya'da plebisit yapılması öngörülüyordu. Batı Trakya halkı kendi kaderini kendisi belirlemeliydi. Trakya sınırının da I. Dünya Savaşı öncesindeki sınır olması isteniyordu. Ama İsmet Paşa'ya verilen talimatta 1914 Trakya sınırı, gerek Batı Trakya'da plebisit için "olmazsa olmaz" denmiyordu. Yani Türkiye Trakyayla ilgili isteklerinden de gerileyebilecekti. Sınırlar çizilirken Türkiye'nin gerilemeyeceği tek bir nokta vardı. O da Anadolu'nun toprak bütünlüğü idi. Bu konuda Türkiye sonuna kadar direnmeye kararlıydı. İsmet Paşa'ya verilen talimatın birinci maddesi "Ermeni Yurdu söz konusu olamaz; olursa görüşmeler kesilir" diyordu. Yani Lozan'da Ermeniler için Türkiye'den bir "yurt" istenirse, Anadolu'dan toprak koparılmaya kalkılırsa İsmet Paşa derhal görüşmeleri kesebilecek, konferansı terk edebilecekti. Kendisine bu yetki verilmişti, tekrar Ankara'ya danışmasına bile gerek yoktu (⁵)

Rıza Nur I. Komisyon işleri hakkında şunları söylüyordu: "Bu komisyonun işi zaten evvelce olmuş bir iş idi. Trakya zaten bize terkedilmişti. Sade hududun kat'i bir tayini kalmıştı. Adeta bu iş bir hudut komisyonu işi mahiyetinde idi. Boğazların serbestisini de evvelden kabul ediyorduk. Zaten Misak-ı Milli de kabul etmişti. Esasen bunsuz muahede yapılamazdı. Olacak müzakere ise teferruatın tayini üzerinde olacaktı. Türkiye'nin diğer hudutları

---

⁴ S. Sonyel a. g. m. s. 57.

⁵ B. Şimşir s. 27-28.

zaten muayyendi. Ankara itilafnamesi Suriye hududunu da tayin etmişti. Maateessüf bu itilafnameyi yapanlar Misak-ı Milliye darbe vurmuşlardır. Yani İskenderun ve havalisi Türklerini Fransızlara bırakmışlardır. Milli misak Türkiye için Türklerle meskun araziye istiyordu. Olmuş, Lozan'da geri dönmek imkanı olmadı. Bu İskenderun havalisi Türklerini Fransızlara bırakmak gibi büyük bir yara olmuştur. Biz Moskova Muahedesini yaparken, sıkıştıkça Misak-ı Milli'yi ileri sürer ve bu sayede davamızı kazanırdık. Burada da öyle yaptık. Yine işe yarıyordu. Fakat Lozan'daki Misak-ı Milli Moskova'daki gibi sağlam değil yaralı idi. Adeta can çekişiyordu" (6)

a-Trakya Sorununun Görüşülmesi:

22 Kasım 1922 Çarşamba günü saat 16. 00'da İsmet Paşa, Rıza Nur, Münir Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Tevfik Bey ve sekreter olarak Reşit Saffet Bey'in katıldığı Türk Temsilci Heyeti, 1913 sınırının yeniden kabul edilmesini, savaştan önceki sınırlara dönmek istediğini bildirmiştir (7) Ayrıca askerlikten arındırılacak bölgenin de tanımlanmasını (8) ve Batı Trakya'nın sınırlarını göstermeksizin plebisit yapılmasını istemiştir. (9) Komisyonun Türk Temsilci Heyetinden Avrupadaki Türk sınırı boyunca 30 km eninde bir toprak şeridinin askerlikten arındırılmasına razı olunmasının istenmesi, Türkiye'nin kendisi için hayati bir önemi olan toprak parçasını savunma olanaklarından tamamıyla vazgeçmesini istemek anlamına gelmektedir. Bu koşullar altında şimdiye kadar Türkiye için bir savunma kalesi olagelmiş bulunan Edirne şehri bu özelliğini yitireceği gibi Türkiye Meriç'in savunma gücünden de yoksun kalacaktır. O yüzden dıştan gelecek her türlü saldırıya karşı bu bölgenin güvenliğini garanti altına alacak uluslararası bir yüküm olmadıkça Türkiye'nin Avrupa sınırları boyunca uzanan bir bölgenin savunma olanaklarından yoksun bırakılmasına Türk Temsilci Heyeti razı olmayacaktır. Bu, Türkiye'nin dünya

⁶ R. Nur, Hayat ve Hatıratım III. İst. 1968, s. 995.

⁷ Seha L. Meray (Çeviren) Lozan Barış Konferansı Tutanakları Belgeleri. A. Ü. SBF Yayınları No: 300 Ank. 1970-72, I/II s. 33.

⁸ Meray a. g. e. s. 34.

⁹ Meray a. g. e. s. 11.

barışını sağlamak ve ona saygı göstermek arzusunun ve Türk Hükümetinin Avrupa'da bir düzen ve barış unsuru olma isteğinin en inandırıcı kanıtıdır (¹⁰).

Görüşmeler sırasında Venizelos, kaderi Nevilly Antlaşması ile çizilmiş bulunan bu bölgelerle Türkiye'nin bir ilgisi olamayacağını ileri sürmüştü; Sırbistan temsilcisi Nincic ve Romanya temsilcisi Duca bağlaşıklarla birleşerek Türk tezine karşı cephe almışlardır. Nincic Türk-Bulgar sınırının iki yakasında Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar uzanacak askerden arındırılmış bir bölge kurulmasını önermiş bu önerisi Lord Curzon tarafından desteklenmiştir. İngiliz başmurahtasına göre, bağlaşıklar Meriç sınırında ısrar etmeli ve Türklerin hak iddiasında bulunmadıkları Batı Trakya'da bir plebisit düzenlenmesini reddetmeliydiler. Bu görüşlerinde onu Fransız ve İtalyan temsilcileri destekliyor; Bağlaşıkların bu önemli konuda birlik halinde davranışları ve Balkan devletlerinin Türk tezine karşı bir blok teşkil etmesi Türkleri şaşırtıyordu. Buna rağmen ertesi günkü oturumda dileklerinde ısrar eden İsmet Paşa Edirne'nin bir dış semti olan Karaağaç'ın Mudanya Konferansı'nda Fransız temsilcisi Mombelli ve İngiliz temsilcisi Harrington tarafından Türklere vaad edildiğini ileri sürüyor; Bulgaristan'a Ege Denizi'nde çıkış hakkı verilmesini Bulgaristan, Türkiye ve Batı Trakya arasındaki demiryolunun uluslararası denetime bağlı olmasını kabul ediyor, ama Meriç ırmağının ikiye böldüğü Edirne kentinin ırmağın batı yakasında kalan kesiminin Türkiye'ye verilmesini istiyor; Trakya'da askerden arındırılmış bölgeyle ilgili ayrıntıları hazırlamak amacıyla General Weygand başkanlığında bir yardımcı komisyon kuruluyordu (¹¹)

Görüşmelerin yapıldığı bu sırada Trakya'daki Türklere yapılan baskılar da kullanılmıştı. Bu olaylar görüşmelerde dile getirilmiş ve Türk Heyeti Yunanlıları bu baskılardan ötürü, Yunanistan'ı ve İtilaf Devletlerini protesto etmişti (¹²)

---

¹⁰ Meray a. g. e. s. 12.

¹¹ S. Sonyel a. g. m. S. 57-58.

¹² Z. Arıkan "Lozan Barış Konferansı ve İzmir Kamuoyu" 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yay. 1994, s.96

Arazi komisyonu 25 Kasım'da Trakya konusunu yeniden ele alırken Lord Curzon Türklerin Batı Trakya'da plebisit yapılmasıyla ilgili önerisini reddediyor, Meriç sınırı üzerinde direniyor, ama Türklerle küçük bir ödün vererek Meriçten başlayan tali demiryolunu ve tren istasyonunu Türklerle öneriyor ancak bir Yunan kasabası olduğunu iddia ettiği Karaağaç'ı Yunanlılar'a bırakıyordu. İngiliz Lordu General Harington'un Karaağaç'ı Türklerle vaad ettiğine dair İsmet Paşa'nın ileri sürdüğü iddiayı kabul etmiyor, davet eden devletlerle bir çatışmaya girişmekten kaçınmasını, böyle bir çatışmanın yeni bir savaşa yol açabileceğini belirterek İsmet Paşa'yı uyarıyor; esasen bu konuda Bağlaşıkların Balkan Devletleriyle güçlü bir blok teşkil ettiklerini öne sürüyordu. Böylece Türklerin Bağlaşıklara gönderdikleri 29 Eylül ve 4 Ekim 1922 tarihli notalardan bu sınırı istememekle büyük bir hata işledikleri şimdi de konferansta Batı Trakya ve Karaağaç konularında güçlükle karşılaştıkları belli oluyordu ⁽¹³⁾

İsmet Paşa Lord Curzon'un uyarısını Ankara'ya duyurunca Başbakan Hüseyin Rauf. BMM'de yaptığı konuşmada Türklerin söz konusu notalarda yalnız Edirne'den ve Meriç sınırından söz etmelerinin Türk isteklerini sınırlandıramayacağını, Türkiye'nin 1913 sınırını ve Batı Trakya'da plebisit yapılmasını istemekte direneceğini açıklıyordu. Mecliste heyecan ve galeyan içinde bulunan Milletvekilleri Bağlaşıkların Karaağaç'ı Türkiye'ye geri vermemekle Edirne'yi ekonomik bakımdan boğmak istediklerine inanıyorlardı. Hatta bazı milletvekilleri daha ileri giderek Türk delegasyonu Lozan'dan eli boş dönerse "doğuda kıyam kopacağına" dair Bağlaşıklara tehditler savuruyorlardı ⁽¹⁴⁾ Milletvekilleri Lozan'daki görüşmelerle ilgili olarak şahsi fikirlerini açıklıyor, tahrirler veriyorlardı. Kırşehir milletvekili Müfit Bey, Garbi Trakya'nın 3 sene evvel Wilson prensiplerinde gösterildiğini belirterek bura halkının oyuna başvurulması gerektiğini hatırlatmakta Batı Trakya'da birbirine bağlı ve yerleşmiş bulunan müslüman Türklerin diğerlerine nisbetle yüzde doksan fazla olduklarından onların oylarına başvurulması gerektiği şeklinde görüşünü

---

¹³ S. Sonyel a. g. m. s. 58.

¹⁴ S. Sonyel a. g. m. s. 59.

açıklamaktadır. Cebelibereket milletvekili Faik Bey'de "Doğu Trakya'nın kayıtsız şartsız ve her zaman devletin kuvvetlerinin sorumluluğu altında bulunmasının hem kendisinin hem İstanbul'un ve hem Anadolu'nun emniyeti için gereklidir" diyerek bu konunun barış görüşmeleri sırasında kesinlikle halledilmesini ve Batı Trakya'da Misak-ı Milli gereğince müracaat edilmesi tabii olan oylama yapılmasını ve oraya başka yerlerden getirilip yerleştirilen Rum ve Ermenilerin katılmamasını istemişti. Trabzon milletvekili Nabizade Hami Bey ise Yunanlıların İzmir ve Trakya çevresinden giden Rumları, Batı Trakya'ya yerleştirerek orada sun'i bir çoğunluk oluşturmaya çalıştığına dikkat edilmesi gerektiğini ve Murahhas Heyetinin ve Hariciye Vekaletinin bunu önlemeye çalışmalarını dilemektedir. ⁽¹⁵⁾

Bu arada kendi gelecekleriyle ilgilenen Batı Trakya Türkleri, Galip Bahtiyari, İskeçeli Arif ve Sabri Beylerden oluşan bir heyeti derhal Lozan'a gönderiyor; heyet mensupları İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur'la görüşmeler yapıyor, kaygılarını dile getiriyorlardı. İsmet Paşa, Türk Heyetinin Trakya sorununu ulusal emellere uygun bir çözüme bağlamak için elden geleni yapacağına dair onlara güvence veriyor; ama bu konuda kötümser olan Dr. Rıza Nur Batı Trakya sorununda ileri gidilirse bir savaşın patlayabileceği yolunda uyarıda bulunuyor, buna rağmen Trakya sorunu konferansın ilk aşamasında bir çözüme bağlanamayarak askıda bırakılıyordu ⁽¹⁶⁾

b-Adalar Meselesi

Daha Barış Heyeti Lozan'a gitmeden evvel 3 Kasım 1922'de Meclis'te yapılan tartışmalarda Adalar konusu görüşülmüş, Heyete uyulması gereken noktalar konusunda verilen 14 maddelik talimatta "kıyılarımıza pek yakın olan adaların ülkemize katılacağı olmazsa Ankara'dan sorulacağı yer almıştır. Bu konuda İzmit milletvekili Sırrı Bey söz alarak; adaların Anadolu'nun denizde kalmış parçaları olduğunu ve Anadolu'nun geleceğine bağlı olduğunu Anadolu hakkında kararlaştırılacak karara adaların da bağlı olacağını, bu adalar

---

¹⁵ Cengiz Kürşad "TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine verilen Talimatlar" Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün/Bugün/Yarın, 34 (Temmuz 1970), s. 20-21.

halkının Türk olmaması nedeniyle ayrı değerlendirmeye tabi tutulamayacağını, Mesela Sakız ve Midilli adası gibi adalar halkının “ekalliyet” olarak adlandırılabilceğini, o nedenle adaların şimdiki geçici idareleri göz önüne alınmaksızın Uşi Antlaşması gereğince İtalyanın elinde bulunan ve gerek Balkan Harbi sonunda Yunanlıların eline geçen Adaların bu noktada hallolunması gerektiğini yoksa Anadolu’nun emniyetinden emin olamayacağımızı belirtmiştir. Sırrı Bey mahalli muhtariyetler suretiyle adalar meselesini çözmenin vatanın herhangi bir parçasının yabancı idareye bırakmakla aynı olduğunu Kıbrıs’ın İngiliz Hükümeti tarafından haksız yere işgal edildiğini, buranın vatan topraklarına tekrar katılması gerektiğini söylemiştir. (17)

Lozan Konferansı açıldığında ise Adalar sorunu 25 Kasım günkü Arazi Komisyonu’nda gündeme gelmiş, ancak taraflar arasında bir uzlaşmaya varılamamıştır. 25 Kasım 1922 Cumartesi saat 15. 00’da İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Bey, Münir Bey, Albay Tefik Bey, Nusret Bey ve sekreter olarak Reşit Saffet Beyin katıldığı oturumda İsmet Paşa, Büyük Devletlerin 1913 yılında teklif ettikleri gibi Çanakkale Boğazının ağzına yakınlıkları yüzünden Imroz ve Bozcaada’nın Türkiye’ye geri verilmesini ve Boğazların bir çeşit nöbetçiliğini yapan bu adalar grubuna adı ilk defa şimdi anılan Semadirek adasının da katılması gerektiğini belirtmiş, 1913’de Yunanistan’a verilmiş bütün öteki adalar, özellikle Limni, Midilli, Sakız ve Nikarya adalarının Yunanistan’dan alınarak özel bir rejim altına konulmalarını söylemiştir. Venizolos bu adaların yalnız askerlikten arındırılmalarının söz konusu olduğu izlenimini almış bulunduğunu söyleyince Rıza Nur buna olumsuz cevap vererek adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olması gerektiğini belirtmiştir. Lord Curzon ise bu sisteme göre adaların Türkiye’ye verilemeyeceğini fakat onlara bir çeşit siyasal özerklik tanımak üzere bu adaların Yunanistan’dan alınacağını belirtmiştir. Oysa böyle bir çözüm gerek hukuki gerekse uygulama bakımından büyük güçlükler doğuracaktır. Bu

---

¹⁶ Sonyel a. g. m. s. 59.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, c. 26 TBMM Mat. Ank. 1960. S. 344-345.

adalar bir antlaşma uyarınca meşru olarak Yunanistan'a aittir ve bunların nüfusu bütünüyle Rum'dur. Eğer Türk Temsilci Heyeti başvurmuş olduğu Wilson ilkeleri uyarınca düşünmekteyse plesibitin sonucu şüphesiz bu adaların Yunanistan'a bırakılmasından yana olacaktır. Fakat Türk Temsilci Heyeti bir plebisit istememektedir ⁽¹⁸⁾. İtalya ise Meis Adası'nı Türkiye'ye geri vermek istemiyordu bu konuda kararlıydı, müttefikler de bu konuda İtalya'yı destekleyeceklerdi. Görüşmeler bu şekilde uzayıp giderken kapitülasyonlar sorunu yüzünden görüşmeler kesildi ve adalar meselesi II. Lozan Görüşmelerine kaldı.

c-Harp Esirleri – Nüfus Mübadelesi Meselesi:

Lozan Konferansı'nda I. Komisyon'un tartıştığı konulardan bir diğeri de sivil ve harp esirlerinin mübadelesidir. Komisyon 1 Aralık 1922 saat 15. 30'da İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Bey ve sekreter olarak Reşit Saffet Bey'in bulunduğu oturumda görüşmelere başlamıştır. Burada Türk Temsilci Heyeti Yunan ordusunca zorla alınıp, götürülmüş olan sivil Türk tutsaklarının hemen serbest bırakılmasını istemektedir. Türk Temsilci Heyetinin elinde bunların ayrıntılı ve eksiksiz bir çizelgesi vardır ve bu tedbir karşılığında hiç bir şey gerektirmemektedir. Çünkü Türk orduları Yunanistan'da hareketlerde bulunmamış olduklarından Türklerin elinde Yunanlı sivil tutsak yoktur. Türk Temsilci Heyeti aynı zamanda Yunanistan'da tutuklu bulunan Türk savaş tutsaklarının da gecikmeden serbest bırakılmasını istemektedir. Türkiye'de gözaltına alınmış Yunan savaş tutsakları ancak barış yapıldığı zaman geri verilecektir. Bununla birlikte Yunan Hükümeti Türk tutsaklarının geri verilmesinde iyi niyetini açıkça gösterirse TBMM barış Antlaşmasının yapılmasından önce Yunan tutsaklarının serbest bırakılması olanağını düşünebilecektir. ⁽¹⁹⁾

Böylece en kısa bir sürede sivil ve harp esirlerinin mübadelesini kararlaştırmak ve Anadolu ile Doğu Trakya'dan son 4 ay içinde (Ağustos,

---

¹⁸ Meray a. g. e. 99-100.

¹⁹ Meray a. g. e. s. 121.

Eylül, Ekim, Kasım 1922) Yunanistan'a kaçan 600-900 bin Rumun yerine Yunanistan'dan getirilecek Türklerin yerleştirilmesi esaslarını tespit etmek vazifesiyle, davetçi üç büyük devletle Türk ve Yunan heyetlerinden birer murahhasan oluşan küçük bir tali komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda Türk delegesi olarak sivil rehinlerin, harp esirlerinin ve ahalinin mübadelesi esaslarının tesbitinde, önce heyetin askeri müşaviri olan Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey bulunmuştur. Bu sıralarda Boğazlar rejimi konuşmaları da başladığı için bu tali komisyonda ahali mübadele işinin neticelendirilmesi sonradan Rıza Nur ve Şükrü (Kaya) Beyler üzerine almıştır. Lord Curzon'un komisyona bildirdiğine göre , Eylül ve Ekim 1922 aylarında Anadolu'dan 500.000, Doğu Trakya'dan 300.000 rum Yunanistan'a gitmişlerdir. Ekim 1922 'de Mudanya konferansı sıralarında ve daha sonra İstanbul'dan günde 3.000 Rum ayrılmış olmasına rağmen burada 300.000'den fazla bir Rum ahali kaldığı tahmin olunmaktadır. Buna karşılık eski Yunanistan'da, 400.000, yeni Yunanistan'da 360.000, Yunan Batı Trakyasında 124.000 Türk vardır. Türk Heyeti Türkiye ve Yunanistan'daki Rum ve Türk ahali mübadele edilecekse İstanbul'daki Rumların da bu mübadeleye dahil olmalarında ısrar etmiştir. Bununla beraber, İsmet Paşa Mudanya konferansından sonra İstanbul'da milli idare kurulmuş olmasına rağmen, yeni mütareke mukavelenamesiyle çizilen bölge içinde inzibat ve asayiş sorumluluğu aynı zamanda itilaf devletlerinde bırakılmış olduğuna göre itilaf işgali dolayısıyla İstanbul Rumlarının çıkarılmasına maddi imkan olmadığına kanaat getirmişti. Yapılacak tek iş tali komisyonda yerlerine bırakılacak İstanbul Rumlarının sayılarını mümkün olduğu kadar azaltacak hükümler koydurmak ve hükümet içinde hükümet ve bir Yunan propaganda merkezi haline gelen patrikhane meselerine bir düzen vermekten ibaret kalıyordu.⁽²⁰⁾ (Patrikhane konusu II. Komisyon çalışmalarından ele alınacaktır.)

İtalya murahhası Montagna'nın başkanlığındaki tali komisyonda şu hususlar kararlaştırılmıştır:

---

²⁰ Bıyıklıoğlu, a. g. e. s. 503-504.

1. Yunan Heyeti, Türk sivil rehinelerini, kısa bir zamanda İzmir'de Türkiye'ye teslim edecektir. Türkiye'de mevkuf Yunanlı sivil esir veya rehinleri olmadığından bizden geri verilecek kimse yoktur.

2. Yunanistan, pek kısa bir zamanda elindeki bütün Türk Harp esirlerini de İzmir'de geri verecek Türkiye'de aynı miktarda Yunanlı harp esirini aynı vapurlara bindirmek üzere hazır bulunduracaktır.

3. Türkiye'nin elinde Türk esir sayısından fazla kalacak Yunan harp esirleri, barışın imzasından sonra geri verilecektir.

4. Yunanistan'dan gelecek Türkleri yerleştirebilmek için İstanbul Rumlarının çıkarılmasında ısrar edildi. En nihayet Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Şehremaneti hudutları içindeki Rumların kalmalarını kabul ettik. 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a gelmiş olanlarla hadiselerin tesiriyle çıkmış olanların mübadeleye tabi tutulmaları kararlaştırıldı. İstanbul Rumlarının mübadele dışı bırakılmalarını Patrikhanenin Türkiye dışına çıkarılmasına bağlamaya çalıştık. İtilaf Devletleri ve Yunanlılar buna kesin olarak muhalif kaldılar. Venizelos mecburi mübadeleden vazgeçilerek Anadolu'dan Doğu Trakya'dan ve İstanbul'dan gitmiş olan Rumların yerlerine dönmelerini ve mübadelerinin ihtiyari olmasını istiyordu. Türk Heyeti Türkiye ile Yunanistan arasında mecburi ahali mübadelesinde ısrar etti ve böylece kabul olundu ⁽²¹⁾ İsmet Paşa, siyasi ve idari işlerle uğraşmamak ve sadece din meseleleri sınırları içinde kalmak şartıyla Rum patrikhanesinin ¹ de İstanbul'da kalmasına razı oldu. Böylece "Ahali Mübadelesi'ne ancak Mayıs 1923'den itibaren başlanabileceği ortaya çıktı ⁽²²⁾

d- Boğazlar Meselesi

Arazi Komisyonu'nun çözümlemeye çalıştığı oldukça ihtilafli konulardan biri de Boğazlar Sorunu idi. İsmet Paşa'ya göre İngilizler "Boğazlar sorununu en önemli konu olarak nitelendiriyorlardı. Dolayısıyla bu konuda

²¹ Bıyıköğlu a. g. e. s. 504.

¹ Patrikhane meselesi II. Komisyonunda da görüşülmüştür. Konunun o bölümde ele alınması uygun bulunmuştur.

²² Bıyıköğlu a. g. e. s. 505.

uzlaşıcı bir tutum izlerse Türkiye'nin tatmin edici bir barışa kavuşmasına yardımcı olacağına inanıyorlardı. Bu yüzden konferansın Boğazlar sorunundan ötürü kesintiye uğramasını her bakımdan önlemeye çalışıyorlardı⁽²³⁾. İsmet Paşa bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklıyordu: "İstanbul'un ve Boğazların kayıtsız, şartsız boşaltılması, konferansta başta sona kadar, bizim başlıca kaygımız olmuştur. Konferansda çıkacak yeni arazi meseleleri üzerinde fiilen işgal etmedikçe, yeni bir adım atmak ihtimali görünmüyordu. Boğazlar meselesi konferansın büyük meselelerinden biri olmuştur. Boğazların açık olmasında başlıca İngilizler ısrar ediyorlardı, bütün müttefikler İngiltere etrafından toplanmışlardı. Bu meselelerde bir kopmaya gitmemek sulh için çaresiz görünüyordu." (24)

Lord Curzon'un Boğazlar konusunda özel hesapları vardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un önerisi üzerine İsmet Paşa'yı Sovyet Rusya'nın etkisinden uzaklaştırarak Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasını açmaya çalışıyordu. 27 Kasım 1922'de İsmet Paşa ile yaptığı özel bir görüşme sırasında, Boğazlar sorununda Türklerin Sovyet görüşlerine kapılmamaları yolunda uyarıda bulunuyor; ileride ekonomik yardım için Batıya başvurmaları olasılığından söz ediyordu⁽²⁵⁾.

Boğazlar Meselesi; birinci komisyonda 4 Aralık 1922 günü konuşulmaya başlanmış, komisyon bu meseleyi 20 Aralık 1922 gününe kadar 7 oturumda incelemiştir. Bundan başka, tali komisyonda da esaslar üzerinde çalışılmış boğazlar meselesi görüşülürken, Sovyet Rusya ve Bulgaristan heyetleri de komisyonda bu mesele hakkında görüşlerini açıklamak fırsatını bulmuşlardır. Sovyetler Birliği hariciye komiseri Çiçerin, Sovyetlerin Londra elçisi Rakovski, Medivani ve Varofski, Sovyet Rusya ve o vakit sözde müstakil birer Cumhuriyet olan Ukrayna ve Gürcistan'ı temsil ediyorlardı. Sovyet heyeti arasında daha sonra ordu kumandanı ve erkan-ı harbiye-i umumiye reisliğine yükselen Şapışnikol ile Sovyet hukuk müşaviri Sabanin ve doğu işleri mütehassısı Pastakof Sovyet heyetinin belli başlı erkanı arasında

---

²³ Sonyel, a. g. m. s. 65.

²⁴ Meray a. g. e. s. VII-VIII.

bulunuyordu. İngiltere ve Fransa'da Boğazlar meselesi konuşulurken mütehassıs, sorumlu amiral ve generallerini de getirmişlerdi. Fransız heyetinde General Veygand'dan başka daha sonra Fransız akademisi azası olan Amiral Lacaze'de vardı. Yalnız büyük devletlerle Türk mütehassıslarının bulunduğu tali komisyonda Türk heyetini Tefvik (Bıyıklıoğlu), Şevket (Doğruker) ve hukuk müşaviri Nusret (Metya) Beyler temsil ediyorlardı. Tali komisyondun ikinci toplantısında İsmet Paşa ile Münir Bey'de katılmışlardı. İkinci İngiliz delegesi H. Rumbold, Boğazlar tali komisyonu reisliğini yapıyordu⁽²⁶⁾.

Boğazlar rejiminin esasları Lord Curzon'un reisliğindeki birinci komisyonda görüşülmüştür. İngiltere için çok önemli bu mesele hakkında tali komisyonda, prensip kararları alınmasını İngiliz başmuraahhası kabul etmemiş ve bu mesele ile ilgili bütün prensipler birinci komisyon içinde münakaşa olunmuştur. Tali komisyonda İngiliz teklifleri ve Türk karşı teklifleri hakkında karşılıklı açıklamalar yapılmış ve İtilaf Devletlerinin mütehassısları, prensiplere ait Türk tekliflerini münakaşadan çekindikleri için, ehemmiyetli konuşmalar, birinci komisyonda geçmiştir. Lord Curzon İngiltere'nin en başta gelen bir mesele olan Boğazlar rejimi konuşmalarını bizzat kendisi idare etmeye büyük önem veriyordu. Boğazlar rejimi, Trakya'nın ve bütün Türkiye'nin emniyetiyle sıkı sıkıya ilgili bir konu idi. Türk heyeti salim bir karara varılabilmesi için bütün dikkat ve gayretini bu mesele üzerinde toplamıştı⁽²⁷⁾.

Arazi Komisyonu 4 Aralık 1922 Pazartesi saat 11. 00'de İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Bey, Münir Bey, Muhtar Bey, Yarbay Tefvik Bey, Deniz Yarbayı Şevket Bey ve Sekreter olarak Reşit Saffet Beyin hazır olarak bulunduğu⁽²⁸⁾ oturumda boğazlar sorununu görüşmeye başlarken, İsmet Paşa, boğazları genel ulaştırma açısından dünya ticaretine açık bulundurmak yönünde varılacak ortak bir antlaşmayı Türkiye'nin kabule hazır olduğunu;

---

²⁶ Sonyel a. g. m. s. 65.

²⁶ Bıyıklıoğlu a. g. e. S. 505.

²⁷ Bıyıklıoğlu a. g. e. s. 505-506.

²⁸ Meray a. g. e. s. 122.

şimdilik bu konuda fazla bir şey söyleyemeyeceğini; öteki delegeleri dinlemeyi yeğ tuttuğunu belirtiyordu ⁽²⁹⁾.

İsmet Paşa'nın elinde ve heyette, Milli Misak maddesinden ve pek umumi mahiyette bu hükümet talimatından başka boğazlar rejimi hakkında hiçbir plan ve hazırlık yoktu. Müttefikler, boğazlarda daimi bir işgal kuvveti istediklerine dair herhangi bir teklifte bulunmamışlardı. Türk heyeti müttefik planı karşısında kendisi yeni bir plan hazırlamak durumunda kalıyordu ⁽³⁰⁾. İsmet Paşa'dan sonra söz alan Sovyet Rusya temsilcisi Çiçerin uzun bir söylevi kağıttan okuyarak boğazlarla ilgili Sovyet koşullarını ileri sürüyordu. Bu koşullara göre Türk Boğazları, ticaret gemilerine ve barışçı seyrüsefere daima açık bulundurulmalı; İstanbul'un güvenliği, Karadeniz'in barışı ve kıyıların güvenliği sürekli güvence altına alınmalı; Türk Boğazları, gerek savaşta, gerekse barışta tüm savaş gemi ve uçaklarına (Türk gemi ve uçakları dışında) kapalı bulundurulmalı; Türkiye Boğazlar'da istihkamlar yapabilmeli ve bir savaş filosuna sahip olmalıydı ⁽³¹⁾. Rıza Nur ise anılarında, Rusların, Boğazların serbestliği konusunda Türk Murahhas Heyeti reisi İsmet Paşa'ya baskı yaptıklarını ve onun güya zor durumda kalarak kendisinden yardım istediğini belirtir; Rıza Nur Çiçerinle yaptığı konuşmada Rusların Türklere böyle davranmakla Türk barışına engel olduklarını söyleyerek sonunda onları ikna etmeyi başarır ancak sonradan görüleceği üzere Ruslar son celsede kendilerinin müzakereye iştirak ettirilmemesinden dolayı boğazların serbestliğini kabul etmediklerini, böyle bir şeye imza koyamayacaklarını beyan etmişlerdir ⁽³²⁾.

Romanya temsilcisi Duca, boğazların askerden arındırılmış bölge ilan edilerek uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesini, savaş ve ticaret gemilerine kayıtsız, şartsız açık olmasını öneriyor onun bu önerisi diğer sözcülerce destekleniyordu. Bu konuda Lord Curzon tarafından görüşü sorulan İsmet Paşa, Çiçerin'in ileri sürmüş olduğu noktaların Türk

---

²⁹ Sonyel a. g. m. s-65.

³⁰ Bıyıkoglu, s. 506

³¹ Sonyel, 65-66

³² Rıza Nur a. g. e. 1026-1027.

delegasyonunun genel görüşlerine uyduğunu bununla birlikte diğer devlet temsilcilerinin önerilerini de öğrenmek istediğini ileri sürerek, kendi görüşlerini, daha sonra açıklamak hakkını saklı tuttuğunu bildiriyor. Lord Curzon'u hayretler içinde bırakıyordu (³³).

Ertesi günkü oturumda söz alan Curzon Sovyet programı hakkında "Türkiye menfaatlerinin, Rusya tarafından savunulması dikkate şayandır. Bu programı dinlerken, Çiçerin yanılarak İsmet Paşa'nın vazifesini yaptığına şahit oldum. Türk Murahhas Heyeti niçin aynı mealde konuşmamıştır. Çiçerin Türkiye'yi de temsil ediyor gibi görünmektedir." diyerek (³⁴) onun önerilerini reddediyor ve İngiliz projesini Bağlaşıkların projesi olarak şöyle açıklıyordu: "Boğazlar gerek savaş, gerekse barış sırasında deniz ulaşımına tamamen açık bulundurulmalı; Türkiye'nin güvenliği kısmen güvence altına alınmalı; Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Avrupa ve Asya kıtalarındaki kıyılarında bazı bölgeler etkili bir şekilde askerden arındırılmalı; gerekli teknik hizmetleri ve denetimi sağlayacak uluslararası bir komisyon kurulmalı; bu komisyonda Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerle –Türkiye, Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan– Akdeniz ticaretiyle yakından ilgilinen Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Birleşik Amerika, Yunanistan ve Yugoslavya birer üye ile temsil edilmeli; Türkiye'yi temsil eden üye; komisyonun sürekli başkanı olmalı, askerden arındırılmış bölgelere karşılık, Türkiye'nin güvenliği için herhangi bir güvence verilmesi konusu öteki askerden arındırılmış bölgelerin görüşüleceği zamana bırakılmalı" (³⁵).

Curzon'un İngiliz projesini İtilaf Devletleri'nin tasarısı olarak açıklaması Çiçerin'in oldukça sert tepkisine yol açmıştır. Nitekim Çiçerin beyanatında "Boğazlar'a dair müttefiklerin teklifatı şayet kabul edilecek olursa derhal silaha sarılacağız ve her kısıtlamayı cebren kaldıracağız" demiştir. Çiçerin Türk gazetecilerine verdiği demeçte: Kazanılan zaferin sonuçlarının konferansta tehlikede olduğunu Türkiye'nin Karadeniz'de kuvvetli bir donanma

---

³³ Sonyel a. g. e. s. 66.

³⁴ Bıyıköğlu, a. g. e. s. 507.

³⁵ Sonyel, a. g. e. s-66.

bulundurması gerektiğini, Batılı devletlerin amaçlarından birinin de Türkiye ile Sovyetlerin arasını açmaya yönelik olduğuna dikkati çekiyordu (³⁶).

Türk Murahhas Heyeti Boğazlar rejimi hakkında 4 ve 6 Aralık 1922 oturumlarında birbirine aykırı iki plan karşısında kalmıştı. Şüphesiz Sovyet planı, Türkiye'nin gerçek menfaatlerine ve emniyetine en uygun geleni idi. Bununla beraber, o zaman müttefiklerle bilhassa İngiltere ile siyasi münasebetlerin kesilmesini hatta yeni bir harbi göze almadan, müttefik planını açıktan açığa reddetmek mümkün olamayacağına kanaat getirmiş bulunuyordu (³⁷). Esasen İsmet Paşa, Çiçerinle yaptığı özel bir görüşmeden Türkiye, Boğazlar sorunuyla ilgili olarak Bağlaşıklarla silahlı bir çatışmaya girişirse, Sovyet Rusya'dan yardım bekleyemeyeceği sonucunu çıkarmıştı. Dolayısıyla Bağlaşıkların projesini; Türk çıkarlarına en az zararlı bir şekilde kabul etmeye karar veriyor; böylece İngiltere'nin ekonomik, mali ve adli konularda Fransa ile İtalya'yı şevkle destekleyemeyeceğini umuyor; Lord Curzon'un boğazlarla ilgili olarak öne sürmüş olduğu temel ilkeleri 8 Aralık'ta zımnen kabul ediyor (bk. S. L. Meray Lozan Konferansı Tutanakları Belgeleri I/II s. 172-173) ama buna karşılık Boğazlar, Marmara Denizi ve İstanbul'un ani bir saldırıya karşı korunacağına dair güvence istiyor; bazı teknik konularda Türk haklarını saklı tutuyor; bu davranışıyla Sovyet temsilcisi Çiçerin'i şaşırtıyordu. Esasen Sovyet temsilcisi Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin Bağlaşık önerilerini kabul etmeleri üzerine konferansta yalnız kalıyordu. Lord Curzon, bu konuda ustalıklı davranarak, çoğunu makul bulduğu Türk dileklerine karşı uzlaşıcı bir tutum uyguluyor; bu dileklerin incelenmesi için ilgili uzmanlar arasında bir toplantı yapılmasını öneriyordu. Bunu izleyen 10 gün içinde Bonpard ve Garroni'nin baskısı üzerine Lord Curzon, Türklere gönülsüz olarak bazı önemli ödünler vermek zorunda kalıyordu. Bu ödünler Karadeniz'e girecek savaş gemilerinin sayısının kesinlikle sınırlandırılması, Yunanistan'ın Boğazlar Komisyonu'ndan çıkarılması; komisyonun yalnız büyük devletlerin ve Türkiye'nin

---

³⁶ Z. Arıkan, a. g. m. s-97.

³⁷ Bıyıköğlu, a. g. m. s-508.

temsilcilerinden kurulması, askerden arındırılmış bölgelerde kısıntı yapılması ve İstanbul'da 12. 000 kişilik bir Türk garnizonu bulundurulmasıydı. İsmet Paşa Türklerin Gelibolu Yarımadası'nda da bir garnizon bulundurmalarını, İstanbul'un güvenliğinin güvence altına alınmasını ve Ege adalarına egemenlik tanınmasını da istiyor, ancak Lord Curzon buna kesinlikle karşı çıkıyordu (³⁸).

Bu arada Çiçerin'in "sinsi" olarak nitelendirdiği Bağlaşık projesini tümüyle reddederek bir tali komisyon tarafından görüşülmek üzere ikinci bir Rus projesi sununca (bu proje Karadeniz'in bir Rus gölü haline getirilmesini sağlayacaktı) Lord Curzon bunu kabul etmiyordu. Rusların bu davranışından cesaret alan Türk temsilcileri son on günden beri boğazlar sorunuyla ilgili olarak yapılagelen görüşmelerin yetersiz olduğundan yakınıyorlar; ana konuların yeniden ele alınmasını istiyorlar; iki karşı proje sunuyorlar ama Lord Curzon'un ilgisini çekemiyorlardı. Lord Curzon ancak zararsız saydığı bir iki noktada onlara ödün vermek istiyordu. Türk önerileri 19 Aralık günü Curzon tarafından reddedilince, İsmet Paşa kurulması tasarlanan Boğazlar komisyonu ile ilgili önerileri protesto ediyor; verilecek siyasi güvencenin yetersizliğini öne sürüyordu. Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ın Türk ve Rus Projelerini reddederek Bağlaşık projesini desteklemeleri üzerine Lord Curzon adeta bir ultimatom verdiği Türklere, tezlerini ileri sürmeleri için bir fırsat daha tanımak kararını alıyordu (³⁹).

İsmet Paşa Boğazlar rejimi üzerinde müttefiklerle anlaşma yoluna girmekten başka çıkar yol görmüyordu. Türk Heyeti Boğazlarda daimi tahkimat ve tesisler bulundurmaması ve hudutları daraltmak şartıyla, Marmara hariç boğazlarda gayri askeri bölgeler kurulmasını kabul ediyordu. Bütün mesele Boğazlardan Karadenize yabancı harp gemilerinin geçişi sırasında Türk emniyetini ve baskısına karşı, milletlerarası siyasi garanti sağlamak meselelerinin düzene konması kalıyordu. İngilizlerin Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında, hükümet talimatında denildiği gibi, herhangi bir silahlı kuvvet

---

³⁸ Sonyel, a. g. m. 67-68.

³⁹ Sonyel, a. g. m. s-68.

bulundurmak istedikleri sezilmiş değildi. Yalnız Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Devletlerinin bilhassa İngiliz mezarlıklarının bulunduğu arazinin "tasarrutunu" istemeleri haklı olarak Türk Heyetini şüpheyeye düşürmüştü. Gerçekte bu mezarlıklar yarımadanın dış kıyılarında ve hassas noktalarında olduğundan buraların askeri maksatlar için kullanılması ihtimali de gözönünde tutuluyordu⁽⁴⁰⁾.

20 Aralık günkü Arazi Komisyonu oturumunda İsmet Paşa Bağlaşık önerilerini kabul ediyor; bununla birlikte özel bir önem taşıyan noktalarla ilgili Türk görüşünü belirtiyor; Lord Curzon, bu noktaların yapılacak özel görüşmelerde de ele alınmasını kabul ediyordu. Bu arada Sovyet temsilcisi suskunluğunu sürdürerek Boğazlar sorunda Türklerle Rusların arasının açıldığı izlenimini uyandırıyor. Buna rağmen İsmet Paşa ile Bağlaşık temsilcileri arasında askıda kalmış konularla ilgili olarak yapılan iki ayrı görüşmede Boğazlar Komisyonu konusunda bir anlaşmaya varılamayınca Lord Curzon bunu Türklere kabul ettirmek isteğini duymaya başlıyordu. Askerden arındırılacak bölgelerin Bağlaşık denetimi altında bulundurulması görüşüne kesinlikle karşı olan İsmet Paşa bu görüşte direnilecek olursa konferansın kesintiye uğrayacağını 20 Aralık'ta Ankara'ya bildiriyordu. 1 Şubat 1923 günkü oturumda İsmet Paşa Gelibolu'ya bir Türk Garnizonu gönderilmesini ve Trakya'daki Türk askeri kuvvetlerine konan sınırlandırmanın kaldırılması şartıyla Boğazlar konvansiyonunu kabule hazır olduğunu açıklıyor; Sovyet temsilcisi Çiçerin ise bu konvansiyonu reddediyor böylece Türkiye ile Rusya'nın arasını açmayı başaran Lord Curzon büyük bir başarı sağlıyor⁽⁴¹⁾. Boğazlar meselesi I. Dönem Lozan Görüşmelerinde çözümlenmeden askıda bırakılıyordu.

e- Musul Sorunu:

Arazi Komisyonu'nu ilgilendiren diğer bir önemli konuda Musul sorunu idi. Bu sorun konferansın en çok uyuşmazlıklara yol açan konularından biri

⁴⁰ Bıyıkçoğlu, a. g. e. s-511.

⁴¹ Sonyel, agm. , s-68-69.

olup Musul ile ilgili Türk tezi Misak-ı Milli'de belirtilen uluslar ilkesine, etnik, coğrafi, tarihi, siyasi ve ekonomik nedenlere dayanıyordu. Dahası Musuldaki zengin petrol yatakları İngilizlerin işgali sürekli kılmaya çalışmalarının ana nedenlerinin başında geliyordu ⁽⁴²⁾.

Musul, Kerkük, Süleymaniye bölgelerinin Yeni Türkiye Devleti hudutları içinde olması tezi bu bölge halkının büyük bir ekseriyetle Türk olmalarından ve Türkiye ile tam bir bağlılık teşkil etmelerinden ileri gelmektedir. Ayrıca Misak-ı Milli'nin tespit etmiş olduğu hudutlar içerisinde yer almaktadır ⁽⁴³⁾.

Türk Temsilci Heyeti Musul ilinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Türklerle Kürtlerin Türk Yönetimine dönmeyi istediklerine inanıyorlardı. İsmet Paşa'nın 23 Ocak 1923'de Arazi Komisyonu'nda açıkladığına göre Büyük savaştan önce bölge ile ilgili Türk istatistiklerinde toplam nüfus 503.000 olarak saptanmıştı. Bunun 170.000'i göçebe hayatı yaşıyordu. Musul ilindeki nüfusun 4/5'i aynı din ve geleneklere bağlı Türklerle Kürtlerden 1/5'ten azı Arap ve gayrimüslimlerden oluşuyordu. İngiliz hükümeti ise Araplarla gayrimüslimlerin Musul'da azınlıkta olduklarını; kürtlerle Türklerin nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturduklarını kabul ediyor; nüfusun 455. 000'inin Kürtlerin, 186. 000'inin Arapların 66. 000'inin Türklerin, 62. 000'inin Hristiyanların ve 17. 000'inin Musevilerin oluşturduklarını öne sürüyordu ⁽⁴⁴⁾.

Görüşmelerin sürdüğü sırada TBMM, Musul, Kerkük, Süleymaniye bölgelerinin mutlak surette hudutlarımız içerisinde bulunması gerektiğini ileri sürmekte, özellikle gizli celselerde bunun savunmasını yapmakta ve İngilizlere karşı olan tutum defalarca Milletvekillerinin beyanları ile teyit olunmaktadır. Konferans sırasında en pürüzlü konulardan birini kapsayan, hatta konferansın kesilmesini gerektirici bir konu olan Musul bölgesinin halkının çoğunluğunun Türk olmasından ötürü konferans boyunca savunmaların temelini teşkil etmiştir ⁽⁴⁵⁾. İcra vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Musul konusunda mecliste

---

⁴² Z. Arıkan, 97

⁴³ C. Kürşad, 19

⁴⁴ Sonyel, 60-61.

⁴⁵ Kürşad, 19

şunları söylemektedir: “Efendiler Irak, Suriye, Filistin üzerinde asırlarca idarei hükümet eden Türk memurları, hiçbir vakit vergi toplamak için tayyarelerle bomba kullanmak mecburiyetinde kalmamışlardır. Musul havalisinde ve Süleymaniye sancağında ve Zaho ve buna mümasil mahallelerde ve o havalide bugün bir reyî amme müracaat olunuyor. Nasıl bilirmisin efendim? Beyannameler atıyorlar. İçinizden Türkleri çıkarınız, diyorlar ve bombalarla kendilerinin Türkleri istemediklerini ilan için cebrediyorlar. Bu suretle tayyare hücumlarıyla birçok köyler yakılmıştır. Arkadaşlar biz bizi istemeyenlerle bir arada bulunmak için hiçbir zaman o milleti imha siyasetini takip değil fikrimizden bile geçirmemiştir. Musul ahalisinin hayatları, istikballeri, dinleri, duyguları, emelleri yok olan bu kıta ki ayrılmaz bir tarzda bedeni millete merbuttur, bu tatmin edilecek ve bu mesele üzerinde sulhü tehlikeye ika eyleyecek vaz-u etvar alınmayacaktır. Bunda kuvvetle ümit varız (⁴⁶). Aynı gün Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey konuşmasında şunları söylemiştir. “Musul meselesi ki mesaili hayatiyemizden atimizin, istikbalimizin emniyeti namına en mühim mesailendir. Lord Curzon diyor ki Musul havalisi Kürtlerle meskundur. Size veremeyeceğiz. Musul etrafındaki davanın İngiliz noktai nazarına göre reddi bu esas üzerinedir. Bu ekalliyetlerin hukukunu dava eden Lord Curzon değildir. O sahnede ekalliyetlerin hukuki sahnesinde görünen bu siyaset aktörü burada başka bir adam tasvir ediyor. Ekalliyetlerin hukukunu değil, ekalliyetleri mahvediyor, ekalliyetleri kemiriyor. Çünkü mademki Musul havalisi Kürtlerde meskundur. Kürdün mevcudiyeti, varlığı ekseriyeti azimesi Türkiyededir ve Türkiye’de olacaktır. Türkiye müttehit bir mukadderat tayin etmiştir ve Türkiye camiası esasını kabul etmiştir. Hal böyle iken Kürdün bir cüzi kalilini Musul’dan ayırmak, ekseriyetten ayırmak anavatanından ayırmak hususunda hakkını hukukunu sadası yoktur, burada Lord Curzon’un sadası vardır. ” Daha sonra tekrar söz alan Yusuf Ziya Bey Meclisteki ateşli konuşmasına şöyle devam eder: “Arkadaşlar bütün hak, hukuk diyen sadalara kulak kapatan Lord Curzon’lara değil Heyet-i Celilesine hitap ediyorum. Hayatı müşterek, varlığı müşterek, iktisadiyatı müşterek, içtimaiyatı müşterek, dini

⁴⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 3.1.1338, s.148

müşterek, ırkı müşterek, lisanı müşterek her hususta her surette müşterek olan Musul, vilayeti şarkiyemizin eczayı mütemmimesinden bir cüzü layenfekkidir. Efendiler, vilayati şarkiyemizin aksamı mühimmesi ne ise Musul'da vilayati şarkiyenin kapısıdır. Birbirinden ayırmak her ikisini de felcetmektir. Binaenaleyh Musul bizimdir. Bizim olacaktır ve bizim kalacaktır. Arkadaşlar son olarak şurasını arz ediyorum ki: Musul'un ayrılmasına müsaade etmek, emin olunuz, vilayati şarkiyenin atisini istikbalini tahtı tehlikeye koymaktır. Ve bu vaziyete ise Heyeti Celilenin katiyen razı olmayacağına kanaatim vardır, imanım vardır" (47).

Lazistan Milletvekili Dr. Abidin Bey'de ertesi günkü konuşmasında Musul'un hayat dayanağımız olduğunu, Musul'da yüzbinlerce, milyonlarca dindaşımız ve aynı lisanla konuşan kardeşlerimiz olduğunu belirtmiş, kendilerinin İngilizler gibi Musul'un gaz yağlarına aşık olmadıklarını, Musul'un hudutlarının tamamından bir santimetre kadar verilmeyeceğini söylemiştir (48).

Musul, meclisteki milletvekillerinden birçoğunun üzerinde önemle durdukları gibi, coğrafi, tarihi, siyasi ve ekonomik bakımdan Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıydı ve Akdeniz limanlarıyla ancak Anadolu yoluyla bağlantı kurabilirdi. Mondros bırakışması imzalandıktan çok sonra İngiliz askeri kuvvetleri tarafından Bırakışma koşullarına aykırı olarak işgal edilmiş bulunan Musul, "Anadolu'nun güney bölgelerini birbirine bağlayan yolların kavşağını teşkil ediyor", bu bölgelerin "ekonomik hayatı ve güvenliği için" Türkiye'ye geri verilmesi gerekiyordu. Lord Curzon tarafından ileri sürülen İngiliz tezine göre Cemiyet-i Akvam tarafından İngiliz mandaterliğine teslim edilen bir ülke geri verilemezdi. Ona göre Türkler burada nüfusun 1/12'sini, Türkmenler 7/12'sini Kürtler, 3/12'sini Arap ve 1/12'den çoğu gayrimüslim olan bir bölgeyi istiyorlardı. Araplar yeni Irak devletini ve Kral Faysal'ı destekliyorlar; Kürtler kendi kendilerini yönetme özgürlüğü istiyorlar; Hristiyan unsurlar ise Türk Yönetimini istemiyorlardı. Lord Curzon'un iddiasına göre, bu bölgede Misak-ı Milli'de belirtildiği şekilde iki plebisit yapılmış, her ikisinin de sonuç Türklerin

---

⁴⁷ Age 166, 167

⁴⁸ Age 181

aleyhine olmuştı. İngiliz Lordu verdiği açık demeçlerle Hindistan yolunu koruyan, zengin petrol kaynaklarına sahip Musul'un İngiltere bakımından stratejik ve ekonomik önemini gizlemeye yada küçültmeye çalışıyor, Musul sorunu doğrudan doğruya İngiliz çıkarlarıyla ilgili olduğundan Curzon bu konuda konferansın kesintiye uğramasından kaygılanıyor, bundan kaçınmaya çalışıyordu ⁽⁴⁹⁾.

Musul sorunu, İsmet Paşa'nın Lord Curzon ile yaptığı özel bir görüşmede ilk olarak 26 Kasım'da gündeme geliyordu. Türk baştemsilcisi Türk tezini etraflıca anlattıktan sonra Musul'un Türkiye'ye geri verilmesini isteyeceğini bildiriyor; Curzon sorunun konferans dışında "dostça" görüşülerek özel bir çözüme bağlanmasını öneriyor; İsmet Paşa bu öneriyi kabul ediyordu. Ertesi gün İngiliz temsilcilerinden Tyrrell ile görüşen İsmet Paşa, Türkiye'nin Musul petrol kaynaklarından pay istediğini bildirince Tyrrell tatmin edici bir barış antlaşması imzalanır, imzalanmaz İngiltere'nin yeni Türkiye'ye her türlü ekonomik yardımı yapacağını, fakat barış antlaşmasının hazırlanmasında petrol veya mali yardımın pazarlık konusu yapılmaması gereğini belirtiyordu. O tarihten Türkiye'nin Musul üzerinde hak iddiasından vazgeçmesi şartıyla ona Musul petrol kaynaklarından ya da gelirinden bir hisse verilmesi imkanlarını araştırmak amacıyla İngiliz Petrol uzmanları ve Türk delegasyonu üyeleri arasında görüşmeler yapılıyor, ama İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi isteğinden asla vazgeçmiyordu. İkinci Türk murahhası Dr. Rıza Nur 5 Aralık'ta Lord Curzon'u ziyaret ederek "Türkiye Musul'a sahip olursa, her bakımdan İngilizleri memnun ederek tatmin edici bir barış imzalamaya ve hatta Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini kesmeye hazır olduğunu, yetkisiz olarak bildirince, Musul elden çıkarsa bunun İngiliz siyasetine doğuda son darbeyi indireceğine inanan İngiliz Dışişleri Bakanı buna yanaşmıyordu ⁽⁵⁰⁾.

Rıza Nur anılarında; Musul'u ele geçirmek için Türk Temsilci Heyeti'ndeki bazı kişilerin (İsmet Paşa, Nihad Reşat, Hamit, Cavit, Münir Beyler) İngilizlerin istedikleri imtiyazları kabule hazır olduklarını, hatta böyle

⁴⁹ Sonyel, 61-62

⁵⁰ Sonyel, 62

birşeyi kabul etmesi için ayağına gelen bir İngilizin kendisine rüşvet teklif ettiğini söyler. İsmet Paşa'nın petrol vererek Musul'u almak için, Londra'ya Muhtar Bey ile Mustafa Şeref Beyleri göndermeye karar verdiğini, bunlara orada nazırlar ile doğrudan temasa girip işi halletmeleri vazifesini verdiğini ancak yine kendisinin buna karşı çıktığını fakat yine de bu kişilerin Londra'ya gittiklerini" söyler. Rıza Nur Musul konusunda İsmet Paşa'nın "vazgeçmeyi bıraktığını ve olağanca gücüyle çalıştığını, bunun nedeninin de Ankara'daki hükümetin Musul'un terkine razı olmaması ve Fevzi Paşa'nın Musul'un öneminden ısrarla bahsetmesi olarak göstermekte "Demek ki hükümet M. Kemal'in fikrinde değildi" diyerek görüşünü açıklamaktadır (⁵¹).

İsmet Paşa İngiliz hükümetiyle temasa geçerek, Musul sorunundan ötürü görüşmelerin kesilmesinden ve savaşa gidilmesinden yana olmadığı bilinen İngiliz Başbakanı Bonar Law'u etkilemek amacıyla Muhtar ve Şeref Beyleri Londra'ya gönderiyor ancak Türk temsilcileri Musul Petrol kaynaklarından çıkarları olan İngiliz milletvekilleriyle temastan öteye gidemiyorlardı; çünkü Lord Curzon Lozan'dan duruma müdahale ederek onların, "temas ve entrikalarına" son verilmesini sağlıyordu. Hükümetine gönderdiği kapalı telyazısında "Musul'un herkesin ellerini kirleten petrol kaynaklarından uzak tutulmasını" öneriyordu. İsmet Paşa'ya gönderdiği özel bir mektupta ise Londra'daki davranışlarını hayretle karşıladığını; İsmet Paşa'nın oraya gönderdiği ajanların temas ettiği kişilerin yetkili olmadıklarını ve İngiliz hükümetince tanınmadıklarını bildiriyordu. İsmet Paşa buna verdiği karşılıkta Londra'daki bazı İngiliz gruplarının kendisine yapmış olduğu sondaj sonucunda, daha ziyade ticari konularda temaslarda bulunmak üzere oraya iki temsilci gönderdiği özürünü ileri sürüyordu (⁵²).

23 Ocak 1923 tarihli Arazi Komisyonu toplantısında İsmet Paşa söz alarak Türk tezini savunuyor, buna karşılık veren Lord Curzon İngiliz görüşlerini belirterek, Musul'daki petrol kaynaklarının İngiliz teziyle ilgili olmadığını öne sürüyor. Musul sorununun bir hakem heyetine havale

---

⁵¹ Rıza Nur, 1036-1037

⁵² Sonyel, 63

edilmesini öneriyordu. Bu önerisi Bompard Garroni ve Japonya temsilcisi Baron Hayashi, Lord Curzon'u destekliyorlardı. Lord Curzon İsmet Paşa'yı etkileyemeyince Musul sorununu Cemiyet-i Akvam'a havale etmek niyetinde olduğunu açıklıyor ve 25 Ocak 1923'de Cemiyet-i Akvam'a sunduğu bir dilekçede Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının en kısa zamanda Cemiyet-i Akvam Konseyi'ne getirilmesini rica ediyordu. 5 gün sonra Cemiyet-i Akvam'daki İngiliz temsilcisi Lord Balfour, Konseyi "barışa karşı yöneltilen tehdidi önlemeye" çağırıyor; Cemiyet-i Akvam Anayasasının 17. Maddesinin Türkiye'yi geçici üye olarak tanıdığını belirtiyordu. Oysa 1923 Şubatında Lozan Konferansı başka sorunlarla ilgili olarak kesintiye uğrarken Musul sorunu iki ülke arasında çözülmemiş olarak askıda bırakılıyordu ⁽⁵³⁾.

---

⁵³ Sonyel, 64-65

III. BÖLÜM

İKİNCİ KOMİSYONUN (Azınlıklar ver Hukuki Sorunlar)

ÇALIŞMALARI VE DELEGELERİN ROLLERİ:

İkinci Komisyon, İtalya başdelegesi Marki Garoni'nin reisliği altında toplanmıştır. Bu komisyonun adı "Yabancılar rejimi komisyonu" dur. 2 Aralık 1922'de toplantı açılmış, sonra tali komisyonların raporları üzerine üç defa daha toplanarak 27 Ocak 1923'de anlaşma imkansızlığı karşısında kalmış 31 Ocak 1923'de müşterek oturum bunun için yapılmıştır. Bu komisyon Üç tali komisyon oluşturmuştur:

1.si Yerleşme hakkı ve adli rejim itibariyle yabancıların statüsü komisyonu; İngiliz ikinci murahhası Horace Rumbold'un başkanlığı altında toplanan bu tali komisyon 6 oturum yapmıştır. Yabancıların yerleşmesi meselesinde müttefik devletlerin ve Türkiyenin projeleri üzerinde başlıca Türk mukabil projesi üzerinde görüşülmüş ve anlaşılabilmiş ise de yabancıların tabi olacağı usul üzerinde anlaşılammıştır. Bu meselede Türkiye ne proje ne de mukabil proje vermemiştir.

2.si Yabancıların iktisadi rejim itibariyle statüsü komisyonu; Fransız Möyö Seriyüs'ü reis seçmiş ve 14 toplantı yapmıştır.

3.sü Tabiiyet ve asarı atika komisyonu; Montagna reislik etmiş, bu komisyon üç toplantı yapmıştır.

Dolayısıyla ikinci komisyon tali komisyonlarla birlikte 32 defa toplanmıştır. (1)

Rıza Nur anılarında 2. Komisyonun işlerinin "en pürüzlü, en dağdağalı, herkezi alakadar eden siyasi meseleler" olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "Ekalliyetler meselesi Türkiye'yi asırlardan beri giden ve inkiraza sürükleyen en mühim dert idi. Ahali mübadelesi şimdiye kadar hiç bir muahedenin yapmadığı müthiş bir işti. Yüzbinlerce halk vatanlarından alınıp başka

¹ M. Cemil, Lozan II İst. 1933, s. 499-500

topraklara gönderilecek. Ağır bir şey. Bütün bu işlerde Hristiyanlık, Müslümanlık meselesi, mezhep imtiyazları meselesi, adli mesele, kapitülasyon ve Avrupalıların Türkiye'ye müdahale meseleleri yine Avrupalıların Türkiye'de siyasi aletleri, istedikçe kışkırtılan ihtilal unsurları meseleleri yani Türkiye'nin ve Türk milletinin hayat ve memet meseleleri yani bizim de Türkçülüğümüzün saikleri ve canımızı kurtarma kaygusu var. Müthiş! En hararetli müzakereler bu kısımda oldu. Bu saha büyük bir meydan muharebesi gibi idi. İki taraf olanca kuvvetiyle hücum ve müdafaa ediyordu. Bu işler için dünyanın her tarafından papazlar, hristiyanlar, komiteciler, politikacılar Lozan'a üşüşmüş dolmuştu. Türlü yaygaralar koparıyorlardı (2)

a- II. Komisyonunda Görüşülecek Meseleler Hakkında TBMM'de Yapılan Tartışmalar:

Ekalliyetler konusunda daha önce mecliste yapılan tartışmalar ve Heyet-i Murahhasanın Lozan'da takip edeceği hareket hakkında verilen önergeler şu şekilde idi:

Lazistan Milletvekili daha 3 Aralık 1922'de yaptığı konuşmasında; Avrupalı devletlerin azınlıkları himaye etme siyasetlerine son vermeleri gerektiğini, çünkü Türkiye'nin, Lehistan hükümeti kendi dahilindeki Alman ve Slovak ekalliyete ne kadar hukuk veriyorsa o kadar hak tanıyacağını belirtmiş (3) Erzurum milletvekili Süleyman Necati Beyde ırki ekalliyet kelimesiyle ne söylenmeye çalışıldığının anlaşılmadığını, milletleri birbirinden ayıran özelliklerin tarih ve iktisadi durumlar olduğunu, kürtlerin tarihinin Türklerle bir olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: "Prof. Dr. Zeç gibi müdekkiklerin tetkikatı ilmiyeleriyle sabit olmuştur ki, Ermenilerin şark vilayetlerine hicretinden iki bin sene evvel orada yerleşmiş ve orada büyük bir medeniyet tesisine muvaffak olmuş olan Turani bir kavim mevcuttur. Ve bugün kürt denilen insanlar o kavmin ahfadıdır. Bu tarihin kabul ettiği hakikatlerdendir. Binaenaleyh Türk ile Kürt ayrı bir kavim değildir, bir ikincisi; vakıa tarihi tetkik ettiğimiz zaman

² R. Nur, Hayat ve Hatıratım III, Altındağ yay. İst. 1968. 995. 996

³ TBMM Zabıt Ceridesi cilt 26 Ank. 1960 s. 341-342

edvarı kadimede Kürt namıyla bir isme tesadüf edilmemektedir. Kürt kelimesi İranilerin hizmetine giren Türklere bizzat İraniler vermiştir, yoksa bunlar Türklerden ayrı bir millet değildir. Ve tarih bu noktayı kati bir surette tespit etmiştir. İslamdan sonraki tarihte ise Türk ve Kürt beraber yürümüş, islamiyet tarihini beraber yapmışlardır. Ve bu gün de Kürt Heyeti İctimaiyesinin kalbine girecek olursanız onların kalplerine bu milletin tarihinden ve emellerinden başka hiçbir şeyin yeri yoktur. Vaziyet-i içtimaiyeye gelince; Kürt Heyeti İctimaiyesi asırlardan beri İslamiyetten sonra gelen Türklerle o kadar karışmışlardır ki bugün ikiye tefrik edilen millet yine yek vücuttur. Bugün öyle bir Türk yoktur ki onun damadı, yeğeni veyahut dayısı kürt olmasın. Binaenaleyh benim annem Kürt ... Beni annemden nasıl ayırırsınız? ve annemden nasıl olur da Avrupalıların bir takım entrikaları icatları olan bir takım efsaneler arkasından gider? Bunun imkanı yoktur. Bu esaslar bir takım Avrupalı entrikacıların uydurmalarıdır. Heyeti Murahhasamız bu hususları vesaiki lazımasile onların nazarı dikkatlerine arz etmelidir. Ve vaziyeti içtimaiye hilafın da vuku bulan bu iddiaların butları fiilen sabit olmuştur. Murahhaslarımızın nazarı dikkatine arz ederiz ki memleketimiz de ırki Elealiyetler yoktur. Bunu icat edenler maksatı mahsus üzerine icad etmişlerdir. Bunlar üzerinde münakaşa etmeye hatta bunların sözünü dinlemeye dahi Kürtlerin tahammül edemeyeceğini en kat'i lisan ile söylesinler" (4)

Karahisarı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'de 'Ekalliyetler konusunda ırki ekalliyetlerin yeni ortaya çıkan bir durum olduğunu, memleketimizde ırki ekalliyetlerin mevcut olmadığını, bu meselehin Avrupalıların son notalarında kaydedilmiş bir hadise olduğunu onlara layık cevapların verileceğinden emin olduğunu belirterek "Dini ekalliyetler meselesine gelince" sözleriyle konuyu geniş şekilde ele almakta ve "bizim dinimizin icabatı olarak ve dünyada hiçbir milletin temin etmeyeceği bir rahat ve istirahatla yaşayan bu muzır insanlar bu milleti mahvetmek için yapmadık şenaat, yapmadık cinayet bırakmamışlardır. Ben öyle zannediyorum ki kendilerine müracaat edilse diyeceklerdir ki:" bizim artık bu memlekette

---

⁴ Age 349-350

yerimiz yoktur. Biz kendi yerimizi yıktık...." Ve hakikaten bunların yeri yoktur. Kendileri de itiraf ediyorlar. İşte istirdat ettiğimiz memleketlerimizde Yunanlılarla beraber çıkmaktadırlar. Ve bunu artık vicdanları dahi tasdik etmiştir. Onların bu memlekette artık yerleri kalmamıştır. O insanlar, o hainler ki bu memlekette müreffeh yaşıyorlardı. Sanat ellerinde, ticaret ellerinde, servet ellerinde, askere gitmezler. Bu hududlarda kanını döken Mehmed'in sayesinde sahibi servet ve saman olmuşlardır. Bunlar hayaller arkasında koşarak yeni bir devlet kurmak istediler ve fakat kendileri de mahvoldular ve bu memlekette artık kendilerine yer kalmamıştır. Bunlar için yapılacak bir şey vardır. "Mübadele" efendiler. Bunları mübadele etmek lazımdır. Yoksa yeni Türkiye Devleti içinde dini de olsa, yine ekalliyetler hukukunu tanımaya katıyen taraftar değilim. Bizim içinde onlar içinde en salim yol, en selâmetli yol mübadeledir." ⁽⁵⁾ demektedir.

Kırşehir Milletvekili Müfid Efendi de; ırki ekalliyetlerin bize uygulanmak istenmesinin sebeplerini, parçalamak ve Türklüğü içinden yok etmek, yıkmak olduğunu, ekalliyet bahsinin tetkiki sırasında St. Germain antlaşmasını tetkik ederken Avusturya'yada tatbik etmek istedikleri bu sistemin bizde bir de ırki ekalliyetler ilavesiyle ileri sürüldüğünü belirterek. "Kürt demek, Türk demektir. Çerkes demek Türk demektir. Laz demek Türk demektir. Bizde ayrılık yoktur. Biz de ekalliyet ancak dini ekalliyettir. Bu dini ekalliyet hakkında şimdiye kadar bize pek çok söz söylediler. Pek çok fënalık yapmak istediler. Fakât efendiler, bizde mevcut olan dini ekalliyetler her türlü hürriyet ve her türlü serbestiye malik oldukları halde kendilerine ekalliyet değil, dini ekseriyet halinde bulunan devletlerde ekseriyeti müslümanlar teşkil ettiği halde onlara serbestinin hiçbirini vermemişlerdir. Hükümetimizin bizdeki ekalliyetlere bahsettiği hususlardan hiç birşey vermemişlerdir. Türklerin memleketlerinde şimdiye kadar yaşamış olan Hristiyanlardan, gayri müslimlerden dinlerini serbest icra etmekten menedilmiş bir tanesini gösterebilirler mi?" demektedir. ⁽⁶⁾

⁵ Cengiz Kürşad, "TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar" Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın 34 (Tem. 1970) s. 25

⁶ C. Kürşad agm s. 25

Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey ise bir tek Ermenistan tanıdıklarını onun da başkenti Erivan olduğunu, bunun haricinde bir Ermenistan ne de Ermenileri temsil edecek bir heyeti murahhasa tanımayacaklarını bildirmiştir. (7)

Ekalliyetlerle ilgili olarak verilen takrirlerde şu hususlar göze çarpmaktadır: Mübadele esasının kabul edilmesi, mübadele edileceklerin gayri menkullerinin düşmanla işbirlikleri neticesi yapmış oldukları tahribat ve yıkıntılara karşılık olarak tutulmasının gerekli bulunduğu, yabancılardan ülkemize gelecek müslümanların dahi gayri menkullerinin bedeli mukabilinde ancak ilgili devletçe satın alınabileceğinin kararlaştırılması, irki ekalliyetlerin ülkemizde mevcut olmayışı Türk ve Kürtlerin bir birlik teşkil ettikleri, bunları ayırmaya kimsenin gücünün yetemeyeceği (8).

b- II. Komisyonda Görüşülen Önemli Konulardan Biri; Azınlıkların Durumu ve Mübadele:

Azınlıklar sorunu Lozan Konferansını uzun süre uğraştıracığa benziyordu. Türk Heyeti, büyük devletlerin Osmanlı imparatorluğunun içişlerine karışmak için sık sık özür olarak kullandıkları azınlıklar konusunda özellikle hassastılar. Lord Curzon bu sorunu Lozan'da Türklere karşı büyük bir propaganda aracı olarak kullanmaya yelteniyor: Türkler boyun eğmezlerse, bu konunun konferansı kesintiye uğratmak yönünde mükemmel bir bahane olacağına inanıyordu (9).

Türk Delegasyon reisi İsmet Paşa ekalliyetlere karşı takip olunacak hareket tarzının, cihan harbinden sonra gerek Cemiyeti Akvam kanalıyla, gerek muahedeler metniyle müştereken kabul edilmiş ve alışılmış uluslararası usuller ve kaideler olarak tayin olduğunu bunların hepsinin kabul edileceğini fakat bunların dışında herhangi bir kayıtn kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. (10)

⁷ Agm s. 26

⁸ Göst. Yer.

⁹ S. Sonyel "Lozan'da Türk Diplomasisi" *Bellekten* 149 (1974) s. 69

¹⁰ İ. İnönü, *Hatıralar, 2. Kitap* Ank. 1987, s. 85

20 Kasım 1922 Çarşamba günü saat 10. 00'da başlayan, Rıza Nur, Mustafa Şeref ve Şükrü Beylerin katıldığı oturumda Azınlıklar Komisyonuna başkanlık eden İtalya Başdelegesi Montagna; bütün müslümanların yararlandığı dolaşım hakkının azınlıkların hepsine tanınmasının doğru olacağını, savaş sırasında bu hakkın müslüman olsun olmasın bütün Türk uyruklarına uygulanabilecek özel tedbirlerle kısıtlanabileceğini belirtmesine karşılık, Rıza Nur Bey; dolaşım özgürlüğünün salt bir iç iş olduğunu ve bu yüzden de yalnız Türkiye'nin iç yönetimini ilgilendirdiğini belirtti. ⁽¹¹⁾

1 Aralık 1922 günkü umumi celsede Curzon; Türk ve Yunanlılar arasındaki harp esirleriyle, nüfus mübadelesi meselelerinin halledilmesini teklif etmiş ve Dr. Nansen'in esir mübadelesi konusunda hazırladığı rapor okunmuştu. Milletler Cemiyeti delegesi olarak Türkiye'de araştırma yapmış olan Nansen hazırladığı uzun raporunda nüfus değişiminin yakın doğuda barış ve ekonomi istikrarı için gerekli olduğunu söylüyor, Türk ve Rum taraflarıyla görüştüğünü, mübadelenin tam ve acele olarak yapılması gerektiğini bildiriyordu ⁽¹²⁾

Azınlıklar konusunda Amerikalı temsilcilerden Child ile Grew ve Lozandaki Ermeni propagandacıları tarafından sürekli olarak kışkırtılan Lord Curzon Türk delegasyonunu güç bir durumda bırakmak amacıyla, Türk toprakları üzerinde bir Ermeni Yurdu kurulmasına ilişkin dileklerini ilgili komisyona iletmek kararını alıyordu ⁽¹³⁾ Curzon Ekalliyetler meselesine verilen önemi mübalağalı iddialarla izah ederek müttefiklerin Türkiye ile harbe girdikleri zaman Anadolu'daki Hristiyan ekalliyetleri kurtarmak için harekete geçtiklerini ifade ediyor. Münakaşalar çok sert geliyordu. İsmet Paşa anılarında o günkü durumu şöyle anlatır: "Ben konuşuyordum, Lord Curzon cevap veriyor, Lord Curzon konuşuyor, ben cevap veriyorum. Böyle çatışmış bir vaziyette tezlerimizi savunuyoruz. Arada bir bana soruyor: Koca bir memlekette Ermeniler için bir parça yer yok mu? Diyor. Ekalliyetlerin Cemiyet-i

¹¹ Seha L. Meray (Çeviren) Lozan Barış Konferansı Tutanakları Belgeleri A. Ü. SBF yay. No. 300 Ank. 1970-72 Cilt I/III s. 177

¹² R. Nur age 1040

¹³ Sonyel agm s. 69

Akvam'ın kontrol ve himayesinde konulmasında ısrar ediyor. Lord Curzon bir aralık konulmalarından birinde, biz Cemiyet-i Akvamın müdahalesinden korkmuyoruz, çünkü ellerimiz temizdir, dedi. Ben de kendisine cevap verirken, Cemiyet-i Akvam'a girmeyi reddetmiş olmadığımızı, sulhtan sonra girmeyi düşündüğümüzü söyleyerek Lord Curzon'a bizim ellerimiz bilhassa temizdir tarzında mukabelede bulundum. Bizim ellerimizin hiçbir memlekete tecavüz etmediğini hiçbir memleketi istila ve tahrip eylemeyeceğini söyledim" (14)

Rıza Nur, "Türkiyeyi asırlardan beri kendisine zaaf sebebi olan, isyanlar yapan, ecnebi devletlere alet olan unsurlardan kurtarmak, yeknesak Türk yapmak en mühim şeydi. Keza benim fikrimi işgal eden şeylerin de en mühimi idi, fakat nasıl teklif edeceğimi düşünüyordum" diyerek bu ağır emsalsiz, kabul ettirilmesi hatta teklifi bile pek güç olan işin karşı taraftan (Nansen) teklifinin tuhaf, fakat bu işin şüphesiz İngilizlerin işi olduğunu, bunun ise dikkati çeken bir durum olduğunu, demek ki artık İngilterenin Türkiyeyi parçalamaya vesile olan bir unsuru ortadan kaldırmak istediğini belirtiyor, Venizolos'un Mansen'in ahali mübadelesi konusundaki teklifini kabul etmekle Türkiye üzerindeki istila gayelerini terkededeceği anlamına geldiğini ekliyordu (15)

İngiliz başdelegesi Lord Curzon 12 Aralık 1922 günü komisyon huzurunda yaptığı heyecanlı bir konuşmada Türkiye sınırları içinde kalan azınlıklara "düzen ve güvenlik içinde var olmalarını" sağlayacak güvence verilmesini öneriyor; Türkiyenin Cemiyet-i Akvam'a girmesi ve azınlıklarla ilgili olarak alınacak tedbirlere cemiyetin nezaret etmesi umudunu belirterek Türkiye ile Yunanistan hükümetlerini genel af ilan etmeye çağırıyor; "Türkiyedeki Hristiyanlarla, Batı Trakya'daki müslümanların saptanacak makul ve sabit bir vergi karşılığında" askerden muaf tutulma hakkına sahip olmaları gereğine değinerek bu konuyu esaslı olarak inceleyip resmi öneriler de bulunacak bir tali komisyon kurulmasını öneriyor, Fransız, İtalyan, Amerikan, Yunan ve Sırp delegeleri tarafından destekleniyordu. (16)

---

¹⁴ I. İnönü age s. 85

¹⁵ S. Sanyel agm s. 70

¹⁶ S. Sanyel göst. Yer

İsmet Paşa, ekalliyetler konusunda Lozan'da çok fırtınalı celselerin müzakere edildiğini, Curzon'un zaman zaman ağır lisan kullanarak itham ve tehditlerde bulunduğunu, ekalliyetler meselesinden dolayı konferansın kesileceğini hatırlatmaktan geri kalmadığını ve bunun bütün mesuliyetini bize yıkmaya çalıştığını belirtiyor. "Bizim tezimiz ekalliyetlere tanınacak haklar hakkındaki görüşünüz son derece açık ve kesin idi. Bütün devletlerin kendi memleketlerinde ekalliyetlere tanıdığı hakları biz de aynen kabul edeceğiz. Fakat istisnai bir kayıt kabul etmeyeceğiz herhangi bir murakabeye razı değiliz. Cemiyet-i Akvam'ın Murakabesine de razı değiliz. Cihan Harbi sonunda yapılmış muahedelerin ekalliyetler hakkında koyduğu bütün hükümleri kabul edeceğiz" diyordu ⁽¹⁷⁾

Azınlıklar sorununun görüşüleceğini geç haber alan ve hazırlıksız olan İsmet Paşa daha önce kaleme alınan uzun bir demeci okuyarak, nüfus mübadelesinde bulunulmasını önermekle yetiniyordu. Bu öneriden memnun olmayan Lord Curzon tali komisyonun kurulmasını, Türklerin bu konuda görüşlerini açıklayacak uygun bir cevap hazırlayacakları tarihe kadar erteleyeceğini açıklıyor; daha sonra İsmet Paşa'yı tutumunu tamamen değiştirmezse bir felaketten kaçınılmayacağını söyleyerek uyarıyordu ⁽¹⁸⁾. Curzon'un bu uyarısına karşı Türk basını Curzon'un bu tehditlerini sert biçimde eleştiriyordu. Örneğin İzmir gazetelerinden Sadayihak, Rum ve Ermenilerin Türklere yaptığı bunca kötülüklerden sonra hiçbirşey olmamış gibi Türklerle birlikte yaşamalarının olanaksız olduğunu yazıyor ve Hristiyan Avrupanın yalnızca Hristiyanları kurtarmak amacıyla çalıştığını ifade ediyordu. ⁽¹⁹⁾

İtilaf Devletleri Türkiye'nin ulusal birliğini bozmaya ve karıştırmaya kalkıştılar. Azınlıklar konusunda Türkiye'ye yüklendiler. Anadolu dışardan parçalanamazsa içerden karıştırılmalıydı! İtilaf Devletleri Türkiyede 3 kategori azınlık yaratmak istiyorlardı: Din azınlıkları, dil azınlıkları ve soy azınlıkları 15

---

¹⁷ İ. İnönü age s. 85-86

¹⁸ Göst. Yer

¹⁹ Zeki Arıkan, "Lozan Konferansı ve İzmir Kamuoyu" 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yay. 1994 s. 98

Aralık 1922 günü konferansa azınlıklarla ilgili bir tasarı sundular. Bu tasarının 8. Maddesi şöyleydi .⁽²⁰⁾

Madde 8: Türk Hükümeti, Türkiyedeki soy, din, dil azınlıklarının herbiri için Türk Devletinin denetimi altında 1 Ağustos 1914 tarihinden önce var olan biçimde din, hayır ve öğrenim işlerinde özerklik (autonomie) tanımayı ve bu özerkliğe dokunmamayı kabul eder. Türk Hükümeti bu azınlıkların aile durumlarıyla, kişisel durumları konularında, bu sorunların söz konusu azınlıkların görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri olduğu gibi tutacaktır. Türk Hükümeti söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiyedeki Vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına tam tanıma ve bütün kolaylıklar sağlayacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.⁽²¹⁾

Müttefik Temsilci Heyetlerince sunulan, azınlıkların korunmasına ilişkin bu tasarıda 10. Maddeye göre 1 Ağustos 1914 - 20 Kasım 1922 tarihleri arasında adi suç olsalar bile, bütün suçlar için tam bir genel af ilan edilmesini Türkiyeden ayrılmış ülkelerde oturanlardan hiç kimsenin 1 Ağustos 1914 tarihinden bu yana olan siyasal davranışı yüzünden yada uyrukluğunun işbu Antlaşma ile saptanması yüzünden kaygılandırılmamasını tedirgin edilmemesini istemişler 11. maddede ise Türkiyenin müslüman olmayan Türk uyruklarına vergi karşılığında askerlik hizmetlerinden bağışık tutulma olanağını tanıyan bir hükmü yasalarına koyması yükümleneceğini, bu bağışıklık vergisinin aşırı olmayacağını ve Türkiyenin aynı bağışıklığı bütün uyruklarına tanınması halinde Müslümanlar ile Müslüman olmayanların eşit olacağını belirtmişlerdir.⁽²²⁾

“Hemen her ülkede soy, din, dil bakımlarından farklı unsurlar bulunur. Ama bunlara ululararası antlaşmalarda “azınlık” statüsü ve özerklik tanınmaz.

²⁰ B. Şimşir “ Lozan Konferansı ve Çağdaş Türkiye” 70. Yılında Lozan Uluslararası Seminer İnönü Vakfı. Haz. 1994. s. 31

²¹ Meray age 164-165

²² Meray göst. yer

Söz gelimi Fransa'da yaşayan Bask, Brötan, Alsaslı, Korsikalı vb. farklı unsuralara ne azınlık, statüsü tanınmıştır ne de özerklik verilmiştir. Fransa üniteler bir devlettir. Din bakımından da Avrupa ülkelerinde katolik, Protestan, Anglikan, Ortodoks gibi farklı mezheplerden unsurlar yaşar , ama bunlara akdi azınlık statüsü verilmemiştir. Böyle olduğu halde İtilaf Devletleri Türkiyeye karşı tamamen farklı bir uygulamaya kalkışıyorlardı. Türkiye buna izin vermeyecektir.” (23)

Azınlıklar komisyonunda Türk Heyetine başkanlık eden Rıza Nur hatıralarında şunları yazar : “Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar..... Irk tabiri ile Çerkes, Abaza, Boşnak, Kürt vb. . yı Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar Dil tabiri ile Müslüman olup, başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar. Bu taksimi işittiğim vakit tüylerim ürperdi” (24) Rıza Nur bu tehlikeyi ortadan kaldırmanın tek yolunun (eserlerinde özenle belirttiği üzere) Çerkes, Arnavut vb.... köylerini dağıtıp bunları Türkler ile karışık olarak yerleştirmek olduğunu söyler (25)

15 Aralık 1922 Cuma günü saat 11. 00'da toplanan Azınlıklar Alt komisyonunda söz alan Rıza Nur sunulan bildirinin Türk Temsilci Heyeti için yeni olduğunu söyleyerek, görüşlerini açıklamadan önce zaman istemiş Türk Temsilci Heyetinin askeri yada siyasal bütün suçlar için genel af uygulanması ilkesini, bu terimin bütün kapsamı ile kabul ettiğini bildirmiştir. Sir Horace Rumbold'un genel affın adi suçları da kapsayıp kapsamayacağı sorusuna Rıza Nur Bey “bu konuda görüşünü hemen bildirecek durumda değilim” şeklinde yanıt vermiştir. M. Montagna genel affa ilişkin olarak bir tarih saptanmasının önemine işaret etmesi üzerine, bu tarihten geniş bir bağışlayıcı tutum içinde seçilmesi gerekeceğinden Rıza Nur Bey genel affın 1918 silah

²³ Şimşir agm. 31

²⁴ Rıza Nur age 1044

bırakılması tarihi ile Barış Antlaşmasının yapılması tarihi arasında işlenmiş bütün suçları kapsamına alacağını bildirdi. Montagna ve Türk Temsilci Heyetinin konuşmasına göre bu tarihin Barış antlaşması tarihi olacağını söyledi (²⁶). Venizelos ise genel affı bütün suçları içine alacak biçimde genişleten formülü kabul ettiğini söyledi (²⁷)

I. Komisyondaki genel görüşmeler sırasında azınlıkların korunmasına ilişkin Avrupa Antlaşmalarında kabul edilen ilkelerin antlaşmada temel olarak alınacağı daha önceden bildirilmiş olduğundan Rıza Nur, Türkiyede din azınlıkları bulunduğunu, fakat soy (ırk) azınlıkları bulunmadığını vurguladı. Böyle olunca Türk Temsilci Heyeti soy yada dil azınlıklarının korunması ilkesini kabul etmektedir. Montagna'nın soy azınlıklarının bir gerçek olduğunu söylemesine rağmen Rıza Nur, Türkiyede yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu sözlerine ekledi. Kürtler kaderlerinin Türklerin kaderleriyle ortak olduğu görüşündedirler; azınlık haklarından yararlanmak istemektedirler. Museviler de bu çeşit haklar isteğinde değillerdir. Yalnız Rum azınlıkları bunları istememektedir (²⁸)

Montagna azınlıkların korunması isteğine karşılık Rıza Nur "Türkiyenin bütün uyruklarının kanun önünde eşit sayılması" nı istediğini söyledi. Bu yüzden Türkiye azınlıkları bütün uyruklar için ortaklaşa bir yüküm olan zorunlu askerlik hizmetinden bağışık tutmayı teklif etmektedirler. Böylece olağanüstü bir durumun zorunlu kıldığı kuraldışı bir rejim söz konusudur (³⁰). 18 Aralık'da konu yeniden alt komisyon önüne gelince Türk Heyeti bu defa azınlıklarla ilgili bir karşı tasarı sundu. Türkiye'de yalnız müslüman olmayan azınlıklar bulunduğunu belirtti (³¹).

Rıza Nur azınlık haklarının yalnız Türk uyruklular için söz konusu olması gerektiğini, bütün Türk uyruklarının Türkiyede yurttaş olduklarını, yurttaşlık hakları bakımından olduğu kadar siyasal haklar bakımından aynı

---

²⁵ R. Nur age 1045

²⁶ Meray age 153

²⁷ Meray age 154

²⁸ Meray göst. yer

³⁰ Meray age 156

³¹ Meray age 154

haklardan yararlandıklarını söyledi (³²). Ayrıca azınlıkların yurttaş olduklarını yurda karşı askerlik hizmetinde bulunmakla görevli olduklarını, azınlık din adamlarına eskiden verilmiş olan ayrıcalıkların devam etmesinin özü laik olan azınlıklar yasasına da aykırı olduğunu, zaten Türkiye'nin büyük bir devrim yaparak Halifelik ve devleti birbirinden ayırdığını, teokratik monarşiye son verip, çağdaş ve laik bir devlet olduğunu, o nedenle din azınlıkları üyelerinin dini gereklerini yerine getirmelerine karışmayacağını belirtti. Türkiye'nin aile hukuku konusunda birkaç yıl önce Müslüman, Hristiyan yada başka toplumların bütün din yasalarından esinlenen kanunlar yayınladığını, bütün Türk uyruklarına uygulanacak kanunların bunlar olduğunu, bunun çağdaş ilkelere uygun olup, din azınlıklarının yurttaşlar hukukuna göre yapılacak evlenmelerini ve boşanmalarını isterlerse kendi din makamlarına onaylayabileceklerini, fakat bunun devleti ilgilendiren bir konu olmadığını söyledi. (³³) Türkçenin zorunlu olarak okutulması şartıyla yabancı okulların durumlarının kabul edilebileceğini ekleyerek, sözlerini "azınlıklara ilişkin hükümler dışında kalan hükümlerin tartışılmasına girişilmesini kabul edemeyiz" şeklinde sürdürdü. (³⁴)

19 Aralık günü Azınlıklar Alt Komisyonundan genel görüşme başlayınca Türk Heyeti önce azınlıklar teriminin açıklığa kavuşturulmasını istedi. Yani "azınlıklar" terimine "müslüman olmayan" sıfatı eklenmeli, ondan sonra maddelerin müzakeresine geçilmeliydi. Türk Heyeti, Türkiye'de Müslüman azınlık kavramını reddediyor yalnız müslüman olmayan azınlıkları tanıyordu. Bu konudaki kesin tutumunu ertesi gün daha ayrıntılı olarak konferansa duyurdu. (³⁵)

Rıza Nur 20 Aralık 1922 günü Azınlıklar Alt Komisyonunda okuduğu uzun bildirisinde; Türkiye'de müslüman azınlıklar olmadığını, tarihsel gelenek'ler, düşünceler, görenekler, aile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları açısından Türkiye'deki müslümanlar arasında tam bir birlik olduğunu,

---

³² Şimsir agm. 32

³³ Meray age. 160

³⁴ Meray age. 161

³⁵ Meray age. 162

bunların hem Osmanlı İmparatorluğu zamanında hem de TBMM'de en yüksek mevkilere kadar çıktıklarının hatırlanmasını belirterek sözlerine şu şekilde devam etti: " Bağımsız her müslüman hükümetle kuraldışı olmaksızın bütün Müslümanlar çoğunluğun yaşantısını ve ülkeyi yöneten yasayı birlikte düzenler. Bundan şu çıkmaktadır ki, Müslüman bir ülkede, müslüman bir azınlık var olamaz ve bu sözde azınlık, çoğunlukla aynı şeydir. Böyle olunca bize teklif edilen, ülkemizde yaşayan çoğunluğun kendi hakları ve özgürlüklerine ilişkin olarak yükümler altına girmeyi kabul etmesini istemek anlamına gelmektedir ki bu olmaz ⁽³⁶⁾

26 Aralık 1922 Salı 11. 15 tarihli, Rıza Nur, Mustafa Şeref ve Şükrü Beylerin katıldığı toplantıda Yunan Heyeti konferansa azınlıkların korunmasına ilişkin bir maddeler tasarısı sundular. Bu tasarının 6. Maddesi ¹⁸ konusunda Rıza Nur Türkiye'nin aile durumuna ilişkin olarak çağdaş ilkelere dayanan ve kural dışılık olmaksızın bütün Türk uyruklarına uygulanacak yeni bir genel kanun hazırlamak niyetinde olduğunu, bu yeni kanun hazırlanınca kadar, en geç bu antlaşmanın imzalanmasından başlayarak bir yıllık süre içinde, Türk Hükümeti müslüman olmayan azınlıklar bakımından aile durumlarını kendi dinlerinin kuralları uyarınca düzenlemelerini sağlayacak bütün tedbirleri almayı kabul edeceğini söyledi. Nüfus ve evlenme konularında ise müslüman olmayan azınlıkların Türk kanunun öngördüğü ve dinsel nitelikte olmayacak yönetim işlemlerine uygun davranmak zorunda olacaklarını belirtti ⁽³⁷⁾

---

³⁶ Şimşir agm 32

¹⁸ 26 Aralık 1922 tarihli Azınlıkların korunmasına ilişkin maddeler tasarısı:

Madde 6; Türk Hükümeti müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumları konusunda bu sorunların söz konusu azınlıkların görenekleri ve 1 Ağustos 1914 tarihinden önce yürürlükte olan tedbirler uyarınca, çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder. Bu son tedbirler iş bu maddenin yürürlüğe konulması için gerekli kanun hükümlerinin kabulüne kadar geçici olarak yürürlükte kalacaktır.

Öte yandan müslüman olmayan azınlıklar, nüfus işlemlerine ilişkin kanun gereklerine uyma zorunda olacaklardır; ancak bu işlemlerin dinsel hiçbir niteliği olmayacaktır.

Türk Hükümeti söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din yada hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti yeniden din ve hayır kurumları kurulması için bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

³⁷ Meray age 175-176

Münir Bey de Yunan Temsilci Heyetinin sunduğu tasarıda geçen "kişisel durum" teriminin yerine "aile durumu" nu kullanmayı önerdi. Çünkü "kişisel durum" teriminin çok genel bir kapsamı olduğundan Barış antlaşması genel olarak kişisel durumdan söz etmekle ne çeşit olursa olsun bütün sözleşmelerde müslüman olmayan Türk uyruklarını, müslüman uyruklardan farklı bir ehliyeti olmasına yol açacağını söyledi. Bunun için Münir Bey "aile durumu" teriminin Alt komisyonunun düşüncesine daha uygun olduğu ve bu terimin, devletlerin müslüman olmayan azınlıklar yararına korunmayı sağlamak istedikleri hakları tümüyle kapsadığı kanısındadır. Yunan delegesi M. Coclamanos ise Münir Bey'in bu konudaki görüşüne katılmamakta ve "kişisel durum" teriminin metinde bulunmasının zorunlu olduğunu düşünmektedir. Sonunda konunun hukuk danışmanları tarafından incelenmesine karar verildi (³⁸).

Fransız temsilcisi sunulan tasarıda geçen "kişisel durum" teriminin tanımlamadan doğabilecek görüş ayrılıkları, biçimsel görüş ayrılıkları değil, konunun özüne ilişkin görüş ayrılıkları olduğunu söyledi. Nitekim evlenme yasasının Hristiyan göreneklerine göre 16, Türk kanununa göre 10 yaş olduğunu söyleyip bu sorunun hukuk danışmanlarının görüşüne göre nasıl aydınlatılabileceğini sordu. Münir Bey M. Fromageot'un sözünü ettiği güçlüklerin Türkiye'de uzak olmayan bir gelecekte ortadan kalkacağını söyledi: Çünkü Türk Hükümeti yakında çağdaş yasalar hazırlamak niyetindedir. Örneğin evlenme Türkiye'de dinsel niteliği olan bir kanun uyarınca düzenlenmiştir. Türk Hükümeti bu eski kurallar yerine, ayırım yapmaksızın hem müslümanlara hem de müslüman olmayanlara uygulanacak kurallar koymayı düşünmektedir. Bu yeni yasalar yürürlüğe girinceye kadar Münir Bey Türk Hükümetinin azınlıklara uygulanan kuralların, onların göreneklerince öngörülen kurallar olmasını kabul etmektedir (³⁹).

Montagna Münir Bey'in sözünü ettiği, herkesi kapsayacak yasalar konusunda, ayırım yapılmaksızın, bütün Türk uyruklarına uygulanabilecek

---

³⁸ Arıkan, 99

³⁹ Şimşir 28

genel bir kanun çıkartmanın mümkün olmadığını söyledi. Çünkü müslüman görenekleri, Hristiyan göreneklerinden farklıdır. Rıza Nur buna karşılık, Türk Hükümetinin hazırlamak istediği laik yasaların Rum topluluklarının göreneklerini özellikle göz önünde tutacağını bildirdi. Oturum sırasında M. Caclamanos'da Montagna'nın görüşlerine katılarak; müslüman görenekleriyle Hristiyan görenekleri arasında ayrılığın derin olduğunu, ayırım yapmaksızın herkesin istediğini yerine getirecek yasalar hazırlamanın imkansız olduğunu belirtti. Türk Temsilci Heyeti ise bunun imkansız olmadığı görüşünde diretti ⁽⁴⁰⁾.

Azınlıklar komisyonu 26 Aralık 1922 Salı günü saat 11. 25'de açtığı toplantıda, sonunda Türk Temsilci Heyetinin "azınlıklar" Kavramına gerekli açıklıkları getirmeyi kabul etti: Gayri müslim azınlığın kastedildiği 1. , 2. ve 7. maddelerin "azınlıklar" kelimesi, müslüman olmayan azınlıklar sözü ile değiştirildi ⁽⁴¹⁾ Böylece ülkemizde "Müslüman azınlık" bulunmadığı, Lozan Konferansı'nda kabul ettirilmiş oldu. Lozan Barış Antlaşmasının metninde ve ruhunda Türkiyede müslüman azınlık kavramı yoktur. Antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünde (Madde 37-45) yalnız "gayri-müslim" ekalliyetlere mensup Türk tebası" söz konusudur. Bunlar da Türkiye de müslüman azınlık bulunmadığını onaylamıştır. Bu, Türkiyenin ulus bütünlüğünün onaylanması demektir. Başka türlü söylemek gerekirse, Lozan'da "ülkesi ve milletiyle bölünmez bir Türkiye" doğmuştur. Dost düşman bunu onaylamıştır. ⁽⁴²⁾

c- Genel Af Uygulaması

11 Ocak 1923 Perşembe günü saat 11. 00'da toplanan, ve temsilci olarak Rıza Nur, Şükrü Bey, Münir Bey'in katıldığı Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonunda Montagna, çözümlenecek ilk sorunun sivil rehinelere geri verilmesi sorunu olduğunu hem Türk hemde Yunan Hükümetlerinin bu rehinelere adlarını gösteren çizelgeleri düzenlemeleri gerektiğini söyledi. Rıza Nur 3407 Türk rehinesinin adını gösteren bir çizelge aldığını, Montagna'ya

⁴⁰ Sonyel, 71

⁴¹ Sonyel göst. Yer

daha önce verilmiş çizelgeye eklenince rehinelerin toplamının 5400'e çıktığını söyledi. Coclamanos ise Türkiye'de alıkonmuş sivil Yunanlı rehinelerin adlarını kapsayan bir çizelge aldığını fakat Yunanistan'da bulunan Türk sivil tutsaklarına ilişkin olarak hükümetinden henüz kesin bilgiler almamış olduğunu söyledi. Bu konuda istemiş bulunduğu bilgiler gelir gelmez bunları Alt komisyon başkanına sunacaktır. Geri vermenin yalnız bir tarafın sunduğu çizelgeye göre değil Yunan ve Türk belgelerinin karşılaştırılmasıyla düzenlenecek bir çizelgeye göre yapılması gerektiğini belirtti. Rıza Nur, geri vermeye esas olarak Türk çizelgesinin alınmasının daha uygun olduğunu çünkü Türk makamlarının, rehine olarak görülen Türk uyruklarının kimler olduğunu herkesden daha iyi bileceklerini söyledi. Coclamanos ise "Türkiyenin sunmuş olduğu bir çizelge esas alınarak" hükmünü kabul edemeyeceğini belirtti. Rıza Nur Türk Hükümetinin Yunan Temsilci Heyetinin çizelgesinde olmayıp da Türk çizelgesinde adları bulunan kimseleri de isteyeceğini bildirdi. Atanacak komisyon bu kimselerin ne olduğunu araştırmakla da görevli olacaktır. Ayrıca Rıza Nur, Yunan Temsilci Heyetinden savaş tutsaklarından önce rehinelerin geri verilmiş bulunmasının yerinde olacağını söyledi.

Rıza Nur Yunanistan'da alıkonulan bütün savaş tutsaklarının geri verilmesini istemektedir. Bu geri verişin doğru yapıp yapılmayacağının denetlenmesi gerekir. Ancak bu yapıldıktan sonradır ki Türkiye'ye geri verilmesi gereken Yunan tutsakları kabilelerinin gönderilmesine girişilebilir. Türk tutsaklarının hepsi geri verilmedikçe Yunan tutsaklarının yola çıkartılmasını kabul etmek mümkün değildir.

Ertesi günü, temsilci olarak Rıza Nur, Tevfik Bey, Şükrü Bey, Nusret Bey'in katıldığı oturumda Montagna, Türkiyede alıkonulan erkek sivil tutsakların gönderilmesi üzerinde durarak, ailelerin dayanağı olan bu erkeklerin barış antlaşmasının imzalanmasını beklemeksizin yuvalarına gönderilmesini istedi. Ayrıca bunların yeniden askere alınmayacakları

---

⁴² Meray age 215-223

konusunda Türkiye'ye garanti verilebilecektir. Rıza Nur ise bu sağlam erkekleri serbest bırakmayı kabul etmediğini söyledi. ⁽⁴³⁾

Montagna gözaltı edilmiş sivillerle savaş tutsaklarına ilişkin antlaşma tasarısının 1. Maddesini okudu: buna göre "Yunanistan'da alıkonulmuş bulunmakta olan sivil Türk rehinelere yada tutsakları Yunan Hükümetince yurtlarına geri verileceklerdir. Yunan Hükümeti Anadolu kökenli olanları da İstanbul'a taşıttıracaktır. Yunanistan'da gemiye bindirilme ile yapılacak bu geri verme ilke olarak iş bu antlaşmanın imzalanmasından 7 gün sonra başlayacaktır. Geri verme:

a-)Yunan Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan kimseler için iki haftayı aşmayacak bir süre içinde

b-)Aranmaları gereken kimseler içinde en kısa bir süre içinde sona erdirilecektir.

Rıza Nur'un isteği üzerine bu maddenin sonuna Türk Hükümetince verilmiş çizelgelerde adları bulunan kelimeleri eklendi. Bu eklemeyle Rıza Nur Bey maddenin tümünü kabul ettiğini söyledi. ⁽⁴⁴⁾

Rıza Nur 3 gün sonraki toplantıda (19 Ocak 1923) mübadele edilecek Rumların Yunan uyrukluğunu edinecekleri, onların Türkiye'ye dönmeleri imkansız kılınmazsa çıkıp gitmiş oldukları ülkeye yeniden gelip yerleşeceklerini ve böylece bu sözleşmeyi hazırlamakla gerçekleştirilmek istenen sonucun da hiçe indirilmiş olacağını söyleyince, Caclamanos; mübadele uygulanacak topraklara yerleşmiş Yunan uyruklarının sayıca çok az olduğuna işaret etti. Yunanistanın kendi uyruklarını bir ülkeden çıkartılmasını öngören bir sözleşmeyi imzalamayı kabul edemeyeceğini söyledi. Caclamanos mübadele edilmeleri ve aralarında Yunan uyruklarının bulunmaması gerekecek kimseler her iki Hükümetin de rızası olmadıkça; yeniden ne Türkiye'ye ne de Yunanistan'a yerleşebileceklerdir şeklinde görüşlerini belirtti. Montagna 30 Ekim 1918 tarihinden sonra İstanbul'da yerleşmiş bulunan bütün Rumların mübadelenin kapsamına alınmalarının

---

⁴³ Meray, 225

⁴⁴ Meray 305

doğru olamayacağını söyledi. Bu tarihten sonra geçmiş bulunan 5 yıl birçok Rumun orada yeni bir heyet kurmalarına imkan vermeye yeterli bir süredir. Montagna Türk Temsilci Heyetinin istediği 30 Ekim 1918 yerine 1920 tarihinin konulmasının kabul edilmesini Türk Temsilci Heyetinden istedi. Ancak Rıza Nur bunu reddetti. Rıza Nur ayrıca İstanbul'da kalmasına izin verilecek Rumların sayısına eşit sayıda Müslüman göstermek gerekeceğini İstanbul Rumlarının sayısı 300 bin buna karşılık mütarekede Trakyada Müslüman sayısı ancak 130 bin olduğunu bu iki sayısının eşit kılınmasının adalet gereği olduğunu belirtti. Struma vadisi müslümanlarının dengeyi sağlayacağını, ancak bunların gönderdikleri mektuplara bakılırsa hiç de göç etmeyi istemediklerini bu bölge insanının yurtdışı edilmesinin bütün yetiştiriciliği işiyle uğraştıklarından ekonomik zarar getireceğini söylüyor, buna karşılık Caclamanos Yunan Temsilci Heyetinin Struma vadisi müslüman halklarının mübadele dışında bırakılmasını kabul edemeyeceğini çünkü bunun Yunanistan'a yoğun olarak sığınmak üzere yığılıp duran göçmenlere Yunan Hükümetinin barınacakları yerler bulması olanağını vermemek sonucunu doğuracağını ifade ediyordu ⁽⁴⁵⁾

d- Patrikhane Meselesi

Lozan Konferansında tartışma konusu olan Fener Rum Patrikhanesi'nin hangi tarihte kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Havarî Andre'nin Bizans'ta ilk defa İncil'i yaydığı, Costantinople Bizansın merkezi olduktan sonra havarî Andre'nin 3 Mart 397'de şehrin ilk ermişi olduğu, 4. Yüzyılın sonunda ise Aziz Gregoire'nin Ortodoksluğu Bizans'a yerleştirdiği, söylenmektedir. Costantinople'da toplanan ikinci dini meclis şehrin Evekine Roma'dan sonra ikinci şeref yerini vermiş 451 de toplanan dördüncü dini meclis ise Costantinople Patrikini Roma ile eşit düzeye çıkarmıştır. 6. Yüzyıl sonunda Patrike "ekümenik" ünvanı verilmiş. Bizans imparatorları Costantinople Patriklerinin yetkilerini dini işler ile sınırlamışlar, onların dünya

---

⁴⁵ Meray 343-348

işlerine karışmalainı önlemişler, patrikler Bizans imparatorluğunun bir çeşit Diyanet İşleri Başkanı olmuşlardır. ⁽⁴⁶⁾

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra yeni Patrik seçilmesini istemiş, dini meclis tarafından seçilen Gennadius'un patrikliğini onaylamış Fener Rum Patriki'nin ekümenik ünvanı devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan Patrik, imparatorluk içindeki Ortodoks kiliseleri arasındaki işbirliğini sağlıyor, imparatorluğun sınırları genişledikçe Patrikin görev çevresi de genişliyordu. Osmanlı Sultanları, Fener Rum Patriklerine imparatorlukta yaşayan Rumların başkanlığı görevi vermişler, Patrikler Rum toplumunu sultan adına yönetmişlerdir. ⁽⁴⁷⁾

Şeriat hükümleri uygulanmadığı için Rumlar kendi kilise hukuklarına bağlı kalmışlar, Patriğe Rumların şahsi hukuklarının uygulanması ve yargılanmaları için yetki verilmiş, bu yüzden Patriklerin seçiminde buların dini bilgiler yanında mülki bilgilere sahip olmaları da aranmış, ayrıca Patriklerin Sultanın tam itimadını kazanmış olmaları en aşağı iki kuşak Osmahlı tebası bulunmaları şart koşulmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi iyi bir sınav verememiştir. Yunan Silahlı Kuvvetleri'nin 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkmaları Megali İdea'nın gerçekleşme çanının çaldığı anlamda algılanmış, İzmir metropoliti Hristomos Yunan kuvvetlerinin ve yerli Rumların başına geçip sokaklarda gösteri yapmış, müslüman düşmanlığını körüklemiştir. İstanbul'da Patrik vekili ve daha sonra Patrik Meletios, Rumları Yunan kuvvetlerine yardıma çağırmış, patrik Yunanistanla birlikte İstanbul Hükümetine adeta savaş açmıştır. ⁽⁴⁸⁾

Atatürk, Fener Rum Patrikhanesinin bir fesat ve hıyanet ocağı olduğunu, Hristiyan vatandaşların huzur ve refahlarını bozduğunu söylemiş, Rum Patrikhanesinin artık topraklarımız üzerinde bırakılamayacağını belirtmiştir. Yunan kuvvetlerinin yenilgisinden sonra toplanan Lozan Barış konferansında Ankara Hükümeti, Patrikhane hakkındaki şikayetlerini sıralamış bu kurumun İstanbul'da kalamayacağını bildirmiştir. İsmet Paşa ise "Tezimiz,

⁴⁶ Suat Bilge "Fener Rum Patrikhanesi" Cumhuriyet 5 Aralık 1997

⁴⁷ Göst. Yer

mütareke esnasında Patrikhanenin Türkler aleyhine çalışan bütün tertiplerin merkezi olmasına dayanıyordu. Patrikhane, Türkler ile Rumların iyi münasebetlerini bir millet halinde kaynaşp bir devlet içinde yaşamalarını engelleyen unsur olarak mutlaka Türkiyeden çıkarılmalıdır” şeklinde görüşlerini belirtiyordu. ⁽⁴⁹⁾

Lozan Konferansında Patrikhane meselesi, nüfus değişimi ve azınlıkların dini haklarına ilişkin olarak alt komisyonda 22 Aralık 1922 günü ele alındı. Yunan temsilcisi hiç bir şey olmamış gibi Patriğin yetki ve ayrıcalıklarının aynen devamını istedi. Türk Temsilcisi Rıza Nur Patrikhanenin devlet içinde devlet olarak kalamayacağını belirtmiş, çıkan tartışmalar, Patrikhanenin yetkileri ve Patrikhanenin İstanbul’da kalıp kalmaması üzerinde yoğunlaşmıştır. Rıza Nur Türk Hükümetinin halifeliği devletten ayırdığını, laik bir devlet içinde Osmanlı imparatorluğunun müslüman olmayan toplumlara tanıdığı ayrıcalıkların devamına gerek kalmadığını , bu yüzden de ayrıcalıkları uygulayacak bir kurumun varlığına da ihtiyaç kalmadığını belirtmiş ve Patrikhanesinin Türkiye dışına taşınmasını istemiştir. Ancak bu görüşe bütün devlet temsilcileri el birliği ile karşı çıkmışlardır. ⁽⁵⁰⁾

İsmet Paşa Lozan’dan 10 Ocak 1923 günü gönderdiği telgrafta “İstanbul Rum Patrikinin ihracı teklifinin kiliseleri tahrik ettiğini Lord Curzon bize iblağ etti. Fil hakika Hristiyanlığın bu meseleyi müşterek bir dini mesele addetmekte olduğunu müşahede ettik. Rum Patrikhanesinin idari ve siyasi mahiyeti ile memleket için bir tehlike olduğu esasında ısrar ve bunu bizzat Lord Curzon’a izah ettim. Bununla beraber Patrikin ihracı meselesinin tarafından ve hiçbir murahhas tarafından dünyaya karşı imza edilmeyeceğini Rıza Nur Bey’e bilvasıta ve bana doğrudan doğruya Curzon’un beyan” ettiğini bildirdi. ⁽⁵¹⁾

Türkiye, Patrikanenin çıkarılması görüşünde ısrar edince Fransa temsilcisi uzlaştırmacı bir öneri yapmış, bu öneriye göre “Patrikhane İstanbul’da

---

⁴⁸ Göst. Yer

⁴⁹ Göst. Yer

⁵⁰ Göst. Yer

⁵¹ Göst. Yer

kalacak, fakat dünya işlerine ilişkin yetkileri son bulacaktı. Türk Hükümeti Patriğin tayinini denetleyebilecek ve çalışmalarını sınırlayabilecekti." Yunan temsilcisi, Fransız önerisini kendine göre yorumlayacak Patrikliğin devamını istemiştir. "Rumlara tanınan ayrıcalıklar din farkından kaynaklanmaktadır. Rumlara şeriatın uygulaması mümkün değildir. Bu yüzden Rumların kilise hukukuna bağlılıkları devam ettirilmiştir. İstanbul Patrikliği Dini Meclisin kararları ile bu şehirde kurulmuştur. Siyasi bir konferansın bu kararları değiştirmeye yetkisi yoktur. " Türk Temsilcisi ise Patrikhanenin İstanbul'da kalmasına karşı çıkmış, bunu "Patrikhane şimdiye kadar Türkiye'de her zaman politikayla uğraşmıştır ve politikayla uğraşmaya devam edecektir. Halifenin dünya işlerine ilişkin yetkilerine son verilmiştir. Patrikhane de İstanbul'dan kaldırılıp başka bir yere Aynaroza taşınabilirdi" sözleriyle ifade etmiştir. ⁽⁵²⁾

Altkomisyonun raporu, Konferansın 1. komisyonunda 10 Ocak 1923 oturumunda ele alındı. Alt Komisyon başkanı Montagna raporu sundu. Nüfus değişimi sorununun çözümlenmesinde ortaya çıkan güçlükleri anlattı. "Nüfus değişimi kapsamına girecek insanları belirlemeye çalışırken Patrikhane sorunu ortaya çıktı. Altkomisyon bu sorunu çözümleyemedi" dedi. Lord Curzon dünya kamuoyunun Patrikhanelerin kaderine büyük bir ilgi duyduğunu vurguladı. Hatta Patrikhane İstanbul'dan uzaklaştırılırsa medeni dünyanın vicdanının sızlayacağını söyledi. Fransanın Alt komisyondaki önerisini tekrarlayarak Patrikhane İstanbulda kalırsa tamamen bir din kurumu haline geleceğini belirtti. Venizelos ise Patrikhanenin İstanbul'da bırakılması için uzun bir konuşma yaptı. ⁽⁵³⁾

Daha sonra söz alan Rıza Nur Bey; Patrikliğin her zaman için siyasi çabalar göstereceğini ısrarla belirtmiş, son savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğunun düşmanlarıyla işbirliği yaptığını söylemiştir. Buna karşılık Venizelos "Mondros silah bırakışmasından bu yana olup bitenlerin, Patriğin Hükümete bağlılık duymadığını ispatlayamaz, çünkü bu olup bitenler yüzünden Osmanlı Hükümeti Patriğe herhangi bir kusur yükleyememiştir.

⁵² Suat Bilge "Fener Rum Patrikhanesi" Cumhuriyet 6 Aralık 1997

⁵³ Suat Bilge Göst. Yer

Savaş gibi büyük bir afetin vicdanlarda yaratabileceği derin karışıklık göz önünde tutulmalıdır. Geleceğe ilişkin olarak hüküm vermek için geçmişe dayanmak, hem haksız, hem de tehlikeli olur" diyerek patrikhanenin savunmasını yapmaktadır. ⁽⁵⁴⁾ Venizelos Patrikhanenin İstanbul'da bırakılmasını sağlamak için suçlanan Patriğin görevinden çekilmesini kolaylaştıracak biçimde girişimde bulunabileceğini söylemiştir. Kendisi, Türkiye'deki şartların ve görüşlerin değiştiğini kabul ediyor, " Yunan Hükümeti Patrikliğin, kilise işlerine ilişkin ve ruhani yetkilerinden başka öteki yetkilerinden vazgeçmesine razıdır" diyor ve Türk Hükümetinin yetkisine girecek konuları sayarak "Patriği artık Rum milletinin başı saymak, konmuş olan kanunlarda Patriğe tanınmış siyasal yetki olarak ne varsa bunları kaldırmak, örneğin Patriğin birtakım kurallara görevi yüzünden üye olarak katılmasını öngören Vilayetler Kanunu hükümlerini yada seçim çizelgesinin düzenlenmesini de denetlemek hakkını veren Seçim Kanunu'nun hükümlerini kaldırmak yalnız Türk hükümetinin yetkisi içinde olacaktır" diyordu. ⁽⁵⁵⁾

Konferansta söz sırası İsmet Paşa'ya gelince "Patrikin siyasal yada yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde İtilaf Devletleri Temsilcilerinin ve Yunan Temsilcilerinin yapmış oldukları resmi konuşmaları ve verdikleri garantileri senet sayıyoruz. Bu garantiler çerçevesi içinde kalmak şartıyla Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılması için yaptığımız öneriden vazgeçiyoruz" şeklinde görüşlerini açıklamıştır. Kendisi 10 Ocak 1923 akşamı Ankara'ya gönderdiği telgrafta "Patrik münakaşası siyasi ve idari vazayif ve imtiyazati olmadığının ve ekalliyetler hukuku namı altında mevaddan maada bir taahhüde girmedüğimizin tasrih ve ilanı ile hitam" bulunduğunu belirtiyordu. ⁽⁵⁶⁾

İsmet İnönü'nün açıklaması oturma salonunda büyük bir ferahlık yaratıyor. Lord Curzon bu açıklamanın konferansta büyük bir sevinçle karşılandığını ve dünyada da çok olumlu bir etki yaratacağını söylüyordu. Böylelikle konferansta karşılıklı açıklamalar ile sözlü bir anlaşma yapılıyor,

⁵⁴ Meray age 336-337

⁵⁵ S. Bilge Göst. Yer

Patrikhanenin eski statüsü son buluyor, yeni statüyi belirleme, azınlıklar hukuku çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetine bırakılıyordu. Cumhuriyet hükümeti Patriğin seçimini denetlemeye başlıyor. İstanbul valiliği 6 Aralık 1923 günü Dini Meclis'e gönderdiği yazıda; Patrik adayının Türkiye vatandaşı olması ve seçim sırasında Türkiye'de görevli bulunması gerektiğini bildiriyordu. Bundan sonra kendini Megali İdea'ya kaptıran Meletios Barış Antlaşması'nın imzasından sonra istifaya mecbur kalıyor, yerine İstanbul Valiliği'nin bildirisine uygun olarak Kadıköy Metropolit Grigorios 6 Aralık 1923 günü patrik¹⁹ seçiliyordu. (57)

e. Ermeni Sorunu:

İttifak Devletleri, Azınlıklar Komisyonunun 12 Aralık 1922 günkü toplantısında Ermeni Yurdu konusunu ilk defa konferans masasına getirmişlerdi. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Müttefikler adına yaptığı konuşmada, Anadolu'da pek çok sayıda Hristiyan azınlık bulunduğunu, müttefiklerin bu azınlıkları korumak ve kurtarmak amacıyla olduklarını, onlara karşı yükümlülükleri bulunduğunu belirtti. Rumları, Yahudileri, Nasturileri saydı ve sözü Ermenilere getirdi. "Şimdi bir Ermeni Milli Yurdu kurulmasına ilişkin isteğe değinmek zorundayım" diyerek "Türkiye, Asyadaki ülkesinin bir yerinde ister kuzeydoğu vilayetlerinde ister Kilikyanın güneydoğusu ile Suriye sınırında" Ermeniler için bunların diledikleri bir toplanma merkezi bulunmalıdır"

⁵⁶ Göst. Yer

¹⁹ Rıza Nur'da anılarında, ekalliyetler ve ahali mübadelesi işlerinin çözümsüz kalması karşısında en iyi yolun "Frenkle'ye bir pazarlık payı bırakılması" olduğunu söyler ve şöyle devam eder. "Onların zihniyetini okşama" yani onlara bir yem göstermeli, o da pek kıymetli bir şey de olmalı ki ağızlarının suyu aksın bunları yola getirebilsin. Bu da patriği ve Patrikhaneyi İstanbul'dan kovmak. Kovmaktan feragat edince.... menfi olur. Tam münasip, bütün Hristiyanlık alemini çalkalayacak birşey, sonra bunu almak için istediğim muallakta şeyleri derhal verirler. Meseleyi iyice düşündüm. Halbuki Patrikhane'nin İstanbul'dan gitmesi bizim zararımızdır. Çünkü bu yılan yuvası pençemiz altında tutulmalıdır...İyi bir koz fakat tehlikeli bir oyun. (Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım.... s. 1075)

⁵⁷ Göst. Yer

diye devam etti. Fransa, İtalya ve Amerikan delegeleri de Lord Curzon'u desteklediler. ⁽⁵⁸⁾

Lord Curzon'un Türkiye'de bir "Ermeni Yurdu" oluşturulması ve İstanbul'da uluslararası bir komisyonun azınlıklar hakkında denetimde bulunması önerisine İsmet Paşa oldukça sert bir karşılık vermiştir. İsmet Paşa uygar dünyanın azınlıklara tanıyacağı hukuku kabul edeceğimizi belirterek son olaylardan dolayı "zaruret kesbeden" Rum ahalinin mübadelesi konusunda haklı olduğumuzu belirtmiştir. İsmet Paşa aynı zamanda, isteyen Ermeniler'in Türkiye'de hüsnü kabul göreceğini, geçmişini unutmaya hazır olan Türklerle kardeşçe yaşayabileceğini söyleyerek Türkiye'nin bölünmesi anlamına gelecek "Ermeni Yurdu" projesini kesinlikle reddetmiştir. Paşa genel af ve azınlıklarla ilgili uluslararası bir komisyon oluşturulması doğrultusundaki önerilerin Türk özgürlük ve bağımsızlığını zedeleyeceğini eklemiştir²⁰. ⁽⁵⁹⁾

Lord Curzon bu cevabın pek olumsuz bir izlenim yaratacağını söyledi. Curzon Türkiye bu tutumunda direnirse dünya kamuoyu aleyhine çevireceğini söyleyerek İsmet Paşa'yı uyarıyor. Türkiye azınlıklar konusunda konferansı kesintiye uğratmak yoluna giderse hiçbir taraftan destek görmeyeceğini iddia ediyor; bu sorunla ilgili olarak Cemiyet-i Akvam'a başvurup vurmayacağını bir karara bağlaması gerektiğini ileri sürüyordu. ⁽⁶⁰⁾

14 Aralık 1922 günü İsmet Paşa barışın imzalanmasından sonra Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girmeye hazır olacağını açıklıyor. Avrupa devletlerinin azınlıklarla ilgili antlaşmada kabul ettikleri azınlık haklarını tanıdığını ve genel bir af ilanını kabul ettiğini açıklıyor, İsmet Paşa'nın bu

⁵⁸ Meray age 228-229

²⁰ İsmet Paşa "Türkiye ülkesinin parçası olan bir toprağın Ermeni Yurdu kurulmak üzere Türkiyeden ayrılmasını, Türkiye'nin bölünmesine yeni bir girişim saymak zorundadır. Şu var ki bu gibi girişimlerin meşru olmadığı ve her ne yoldan olursa olsun Türkiye'nin anayurttan ayrılacak bir karış toprağı yoktur. Kaldı ki Türkiye, zaten var olan bağımsız Ermenistan başka bir deyimle Erivan Sovyet Cumhuriyetleriyle devletler hukuku ve yürürlükteki kurallar uyarınca antlaşmalar yapmış ve iyi komşuluk ilişkileri kurmuş bulunmaktadır. Bundan başka bir Ermenistan'ın var olduğunu düşünmek, Türkiye'nin Antlaşmalarına aykırı düşer. İsmet Paşa, Ermeni Ulusal Yurdu'na ilişkin olarak yaptığı açıklamaların yeterli sayılacağını ummaktadır (Seha L. Meray, Lozan Konferansı Tutanaklar, Belgeler I/II/I s. 211)

⁵⁹ Meray age 231-232

davranışını iyi karşılayan Lord Curzon azınlıklarla ilgili tali komisyonun derhal çalışmalarına başlamasını emrediyordu. ⁽⁶¹⁾

Ne varki Ermeni Yurdu konusu tekrar tekrar Azınlıklar Altkomisyonuna getirilmiş, Ermeniler adına Türkiyeden toprak koparabilmek için İtilaf Devletlerinin baskıları sürmüştür. 15 Aralıkta İngiliz temsilcisi Ryan "Ermeni Yurdu" konusunu tekrar ortaya attı. Altkomisyon başkanı İtalyan Montagna İngilizlere arka çıktı. "Ermeniler için bir ulusal yurt yaratma sorununu ele almak gerektiğini Ermeni sorununun bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyledi ve bu sorunun çözümünün Türkiyenin yararına olacağını ileri sürdü. Amerikan Heyeti 30 Aralık günü Azınlıklar Altkomisyonuna bir bildiri sundu ve buna Amerikan kiliseleriyle misyonerlerin "Ermeni Ulusal Yurdu" hakkında hazırlamış oldukları bir muhtırayı da ekledi. Bu Amerikan tasarısında Suriyenin kuzeyinde, Fıratın batısında 18. 000 mil karelik (46.620 km²) bir "Ermeni Ulusal Yurdu" kurulması öngörülüyordu. Bu "Yurd'un" bir ucu İskenderun körfezinde denize çıkacak, öteki ucu da Elbistan'ı kapsayacak biçimde kuzeydoğuya uzanacaktı. Bu topraklara Türkiye dışından ilk çırpıda 200-300 bin Ermeni göçmeni getirilip yerleştirilecekti. Bunlara yerleşme masrafları olarak 20 milyon dolarlık kredi açılması için Amerikan kongresine bir karar tasarısı sunulmuştu. ⁽⁶²⁾

Müttefikler "Ermeni Yurdu" konusunu tekrar tekrar masaya getiriyor, Türk Heyeti de her defasında bunu redeiyordu. Bu sağırlar diyalogu sonunda kopma noktasına dayandı. 6 Ocak 1923 günü Müttefikler Azınlıklar Altkomisyonunda "Ermeni Yurdu", "Asuri Yurdu", "Geldani Yurdu"ndan bahsetmeye kalkıştılar. Bunun üzerine Türk Heyeti durumu protesto ederek toplantıyı terketti. Böylece Türkiyenin bu konuda asla ödün vermeyeceği tüm dünyaya gösterilmiş oldu. ⁽⁶³⁾

İsmet Paşa bu olayı 7 Ocak günü Heyet-i Vekile Riyasetine rapor etti. "Tarafımızdan Rıza Nur Bey'in riyaset ettiği ekalliyetler tali komisyonunda

---

⁶⁰ Meray 293-303

⁶¹ Şimşir agm 61

⁶² Şimşir Göst. Yer

⁶³ B. Şimşir Lozan Konferansları I (1922-1923) TTK Ank. 1990 s. 345

gayrı müslimlerin askerliğinde ısrar ve bunu komisyona sevk ettiler. Buna mukabil afv-ı umumi meselesini halletmedik. Bilakis ve bilmukabele afv-ı umumiyi kendi müstemlekelerindeki birçok müslümanlara teşmil edecek vaz'iyet aldık. Başlıca bu iki nokta kalmıştır. Vanizelos eski şekilde imtiyazat-ı mezhebiyeyi yeniden mevzu-ı bahs etmiş ise de şiddetli mukabelemiz üzerine iskat edilmiştir. "Bundan sonra müttefikler müteakiben Ermeni Yurdu, Asuri, Geldani Yurdu için müteakib mufasssal beyanat ve müddeiyata başladılar. Rıza Nur Bey bu beyanata müsaade edemeyeceğini ifade ve reisden vaktiyle söz almak hususunda tekaddüm ve ısrar etmiş ve nihayet reisin çabalarına rağmen komisyonu heyeti ile beraber terk ederek çekilmiştir. Ermeni mesailinde söz söylemek teklifat yapmak için emr-i vaki ihdasına çalışan müttefiklere karşı vaz'iyetin istilzam ettiği tedbir bu idi. Rıza Nur Bey beyanatında müttefiklere bir alet-i siyasiye olarak kullanmak yüzünden Ermenilerin bugünkü felaketlerine sebep olmakla bir taahhüd-i manevi altında iseler bunun Türkiye'ye taallükü olamayacağını ifade etmiş idi. Konferans reisleri bana yazdıkları müşterek bir mektubda hadiseden bahs ile tahkir amiz beyanat olduğunu ifade etmişlerdir. Kendilerine cevap vererek haberdar olduğumuzu, beyanat ve müddeiyat karşısında kalmakla müdafa-i hukuk vaz'iyetinde ve ıztırar halinde bulunduğumuzdan bahs ve hadisenin kapanmış addedilebileceğini ifade eyledik. Geçende yine emrivaki yapmak istemelerine şiddetle mukabele etmiş idik. Kasden Ermeni meselesinden bahsetmek istedikleri zaman metin ve şedid hareket etmek mecburiyetimiz tabidir." ⁽⁶⁴⁾ Rıza Nur'a göre Montagna Müttefiklerin Ermeni yurdundan söz etmek istediklerini bu konuşmalara itiraz edilmemesini daha önce kendisine söylemiş Rıza Nur, Montagna'nın ısrarı karşısında komisyon başkanının (Montagna) bir iki cümlecik bir konuşma yapmasına razı olmuş. Ancak Montagna 6 Ocak 1923 celsesinde Ermeni Yurdu meselesinde söz alırken, dediği gibi kısa değil uzun bir konuşma yapmış, ondan sözü Rumbold almış ve Rıza Nur'un itirazlarına toplantıda kulak asılmamış sözü Fransız delegesi alacakken Rıza Nur söz isteyerek Fransadan evvel konuşmaya başlamıştır.

---

⁶⁴ Şimsir 346

"Dedim ki İtilaf Devletleri Ermenileri kendilerine siyasi alet yapmışlar ateşe saldırmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi onların tedibi olmuştur. Tedip ile seri hastalık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mes'uliyeti bize değil itilaf devletlerine aittir. Ermenilere mükafat lazımsa siz verin!...El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş...Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç defadır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas, hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için birkaç asırdır, ne kadar kan döktüler. Siz bunlara istiklallerini yurtlarını verin...Bütün bu okuduklarınız keenlem yekündür. Bu şart dahilinde burada duramayız. Celseyi terkediyorum dedim...Montagna pürtelaş "Celseyi terkedemezsin!" diye bar bar bağırmaya başladı. Yırtınıyor. Dedim ki: "Celseyi terk edemez miyiz?" Montagna: "Evet edemezsiniz" diyor. Dedim "Türk Heyetini burada tutmaya kadir bir kuvvet var mı? Celseyi terk ederiz ve nasıl terk ediyoruz görünüz!" "Bizim müşavir ve hatipları" "haydin kalkın!" dedim. Kalktılar. Katip Ahmet Cevat önünde duruyordu, şaşırılmış"Beyefendi bende çıkacak mıyım?" diye bağırıyor. "Ne duruyorsun, kalk!" dedim. Çantası ve kağıtları topluyor. Acele ve telaşından kağıtları düşürdü, yerlere dağıttı. Topladı, o da kalktı. Ben başta diğerleri arkamda hat yaptık. Montagna'ya "İşte bakınız, nasıl gidiyoruz Bonjour Mösyö" dedim. Yürüdük. Montagna hala bağırıyor. "Celseyi terk edemezsiniz" diye tepiniyor. Diğer delegeler birbirlerine karışmış herkes hayrette. Biz çıktık, gittik.... Otele geldik. İsmet'e "Yine Ermenilerden bahsettiler ben de celseyi terkettim. Celseyi terketmemek için çok gayret ve telaş ettiler, dinlemedim" dedim. Diğer tafsilatı anlattım. Bana sarıldı ve Seni bin kere tebrik ederim. Ermeni meselesini işte toprağa gömmüşsündür. " dedi. Yüzümden öptü. Ben korkacak zannediyordum. Bilakis cesaretle karşıladı ve çok keyiflendi. Bende ferahladım..."⁽⁶⁵⁾

9 Ocak 1923'de Bağlaşıklar, Türklere iki önemli ödün veriyorlardı.

I. Gayri Müslim azınlıkların korunmasıyla ilgili isteklerini sınırılıyorlar

---

⁶⁵ R. Nur age 1061-1064

II. Cemiyet-i Akvam'ın İstanbul'da temsil edilmesi fikrinden vazgeçiyorlardı.

Öteyandan Türk Heyeti geniş kapsamlı bir genel af ilanını kabul etmekten kaçınıyor ve azınlıkları askeri görevden muaf tutmayı reddediyorlardı. Aynı gün Lord Curzon gene Ermeni sorununu ileri sürmeye çalışıyorsa da İsmet Paşa bunu tartışmayı kesinlikle reddediyordu. ⁽⁶⁶⁾

Bu görüşme üzerine İsmet Paşa Ermeni yurdu konusunun artık kapanmak üzere olduğunu Ankara'ya duyurdu ve şunları yazdı "Ekalliyetler Komisyonu Curzon'un riyasetinde içtima etti. Daha evvel sabahleyin Ermeni, Asuri, Geldani yurtları hakkında kısa beyanat olacağı ve buna mukabil tarafımdan da redd-i kat'i kısa nutukla teyid edileceği takaddüm etti. Komisyonun umumi içtimasında İtalyan ikinci murahhası tali komisyon reisi olarak hazırladığı ve tevzi ettiği mufassal nutkundan telhisen ve şifahen ve çok mülayim bir şekilde izahat verdi. . yurtlar hakkında bütün dünyanın alakadar olduğunu velhasıl kısaca talebini tekrar etti...Cevabi nutkumda Yurtlar (Ermeni Yurdu, Asuri Yurdu, Geldani Yurdu) vatanın inkisamı mahiyetinde olduğundan böyle bir zemine temas etmek dahi bizim için gayri mümkün olduğunu ifade ettim...Curzon nihayetinde bütün mesaili hülasa etti...Heyet-i umumiyesi gayet mülayim ve cidalden ictinab vaziyetinde idi.... "İsmet Paşa raporunu Ermeni meselesinin kapanmış sayılabileceğini belirterek sona erdirdi. ⁽⁶⁷⁾

Böylece Anadolu üzerinde "Ermeni Yurdu" yaratma girişimleri Lozan'da kesinlikle reddedilmiş, Türk Heyeti Lozan konferansına son derece kararlı bir tutum sergileyecek anavatanın toprak bütünlüğünün tartışma konusu yapılamayacağını dünyaya göstermiştir. Haksız Ermeni isteklerinin avukatlığını yapan İtilaf Devletleri ister istemez gerilemişler, Türklerin Anadoluyu parçalatmayacaklarını kavramış ve anlamışlardır. ⁽⁶⁸⁾

⁶⁶ Sonyel 71-72

⁶⁷ Şimşir agm 30

⁶⁸ Göst. Yer

IV. BÖLÜM

III. KOMİSYON (İKTİSADİ VE MALİ KONULAR) VE DELEGELERİN ROLLERİ

Konferansta en ateşli, hararetli tartışmalara ve sonunda da konferansın kesintiye uğramasına neden olacak olan konular bu komisyonda görüşmeye açılmıştır. Fransız baş temsilcisi Barrere'nin reisliği altında toplanan bu komisyon dört alt komisyon oluşturmuştur.

- 1- Mali Meseleler alt komisyonu
- 2- Gümrük ve ticaret işleri alt komisyonu
- 3- İktisadi meseleler alt komisyonu
- 4- Sağlık işleri alt komisyonu

Asıl komisyon 5 defada toplanmıştır. Mali meseleler tali komisyonu Fransa ikinci murahhası Bompard'ı reis seçmiş ve 8 toplantı yapmıştır. Gümrük ve ticaret komisyonu, Türk murahhaslarından Hasan Bey'in reisliğinde toplanmıştır. 7 toplantı yapmıştır. İktisadi meseleler komisyonu Nogara'yı reis seçmiş ve 2 toplantı yapmıştır. Sağlık işleri komisyonu Barrere'i reis seçmiş 2 toplantı yapmış, Mali komisyon toplam 41 oturum düzenlemiştir.

(¹)

III. Komisyonun Görüşeceği Konular Hakkında Mecliste Yapılan Tartışmalar:

Mecliste 3 Kasım 1922'de başlayan tartışmalarda genel olarak Kapitülasyonlar, Borçlar, Düyun-u Umumiye, savaş tazminatı, tamirat meseleleri, Türkiye'den ayrılan yerlerde islam vakıfları ve dini kaidelerin korunması, af meselesi ve harp suçluları gibi konular üzerinde durulmuştur. (²)

Lazistan Milletvekili Ziya Hurşid Bey mecliste yaptığı konuşmada, mali meselelerin önemi üzerinde durarak "Biz boynumuza zincir geçirmek istemeyen bir milletiz. Ve en ziyade istediğimiz gibi himaye usulü vaz ederiz.

¹ M. Cemil, Lozan II, İst. 1933, s. 500

Müessesatımızı himaye ederiz ve memleketin iktisadiyatını yükseltiriz ve ne'fi millete muvafık görmediğimiz hiçbir kayıt ve bend altına girmeyiz. Ve memleketimiz için kat'iyen en ufak bir zararı tecviz etmeyiz. Mesail-i adliyyeye gelince efendiler, adli mesail hiç söz götürmez, hakkı keza kimseye verilemez... Artık adli kapitülasyonlar yoktur. İddia ediyorum ki bizim mahkemelerimiz her memleketin mahkeme ve hakiminden daha ziyade adaleti temin etmiştir. Hiçbir vakit Avrupa'da olduğu gibi efkar-ı umumiyyeye matbuata ve bir takım gizli kuvvetlere istinaden hiçbir mücrim adam bu memlekete teb'rie edilmemiştir." sözleriyle meclisin bu konudaki düşüncelerini dile getirmeye çalışıyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'de; "Kapitülasyonlar istiklali siyasiyemize ve istiklali millimize en büyük engel olmuş ve milletimizi terakki yollarında en şedit manialarla menetmiştir. Müstakil Türkiye kapitülasyon kabul edemez" şeklinde görüşünü açıklıyordu. ⁽³⁾

Daha sonra Düyun-u Umumiye konusunda konuşan milletvekilleri genel olarak Osmanlı İmparatorluğunun parçalandığı, ortaya TBMM'de dahil olmak üzere birçok devletin çıktığı, bu yüzden Osmanlı borçlarının yeni Türkiye'ye yüklenemeyeceği üzerinde durmuşlardır. Savaş tazminatı ve tamirat meseleleri hakkında milletvekilleri Ermeniler ve Yunanlıların yaptıkları yıkım ve zararların ödenmesinin konferans huzurunda istenmesini delegelerden rica etmişlerdir. Karahisar-ı sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey "kan döken, can veren ondan sonra da bütün malını, mülkünü veren ve evi barkı yanan, ocakları sönen bir memleketin imar ve ihyası için herhalde çok tazminat alınması lüzumu vardır. " şeklinde düşüncelerini ifade ederken, Maraş Milletvekili Hasib Bey'de verdiği takrirden Adana, Maraş, Antep havalisinde Ermeni komitacıların yaptıkları takrir ve yağmaya karşılık bunlara askerleriyle yardım eden Fransızlardan tazminat istenmesini" buyurmuşlardır. ⁽⁴⁾

---

² Cengiz Kürşad "TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar" Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın, 34 (Temmuz 1970) s. 26

³ C. Kürşad, 27

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi Ank. 1960 c.26 s.359-371

Yabancı yayınların Türkiye'de çevrilmesine ve Türk halkı tarafından okutulmasına bir mani şeklinde, bunların telif haklarının ödenmesine ilişkin Sevr Antlaşması'ndaki hükmü tenkit eden İzmit Milletvekili Sırrı Bey "Bu hükümler medeniyet için hicap teşkil edecek mahiyettedir. Kendi matbuatından, kendi fenni araştırmalarından bizim istediğimiz zaman istediğimiz şekilde istifade etmemize mümanaat eylemek... siz bunları okuyamazsınız, okuyacak olursanız hakkı telif vermeniz lazım gelir demek, bizi bunlardan mahrum etmektir. Heyet-i Murahhasamızın bu hususlara dikkatlerini vaz ederim." şeklinde telif haklarının serbestçe kullanılmasına mani kayıtların kaldırılmasını istemektedir. ⁽⁵⁾

Batı Trakya'da ve Makedonya'da bizden ayrılmış yerlerde bulunan islam vakıflarının devamı ve gayesine uygun olarak korunması ile bu yerlerdeki islam Türklerinin yaşantılarında lüzumlu olan nikah, nüfus işleri gibi şeriat bünyesinde bulunan şahsi ve ailevi ilişkiler ve dinlerin serbestçe icrası meselesi Mecliste görüşülmüştür. Kırşehir Milletvekili Müfid Efendi "Garbi Trakya'da ve Makedonya cihetlerinde evkaf-ı islamiye meselesi vardır" şeklinde konuya girmekte, Türklerin şimdiye kadar memleketlerinde yaşamış olan Hristiyanlardan ve gayrimüslimlerden dinlerini serbestçe icraatta bulunmak haklarından hiçbirisinin kısıtlanmadığını bildirerek Makedonya ve Batı Trakya'da bulunan islamların ise nikah, boşanma, vasiyet gibi şer'i hukuklarına bakacak, her kasabada bir müftünün ve merkezde bir başmüftünün bulunması esasına Yunanlıların üç yıl müddetle mani olduklarını, bu durumun ise o bölge müslümanları için çok güç durumlar yarattığını belirterek gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir. ⁽⁶⁾

Meclis, Barış Antlaşmalarında genel olarak konulması kabul edilen genel af konusunu inceleyerek af gerekliliğini ancak Türk Milli mücadelemize, istiklal savaşına hizmetleri tesbit edilenlerle düşman safına geçenlerin mal ve mülklerini Yunanistan'a kaçıranların bundan istisna edilerek adi suçlu sayılması ve hıyanetleri varsa Türkiye'de tecziyelerin gerektiğini kabul etmiştir.

---

⁵ C. Kürşad, 30

⁶ Göst. Yer

Bu konuda Karahisar-ı sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey "Yunanlılara, Yunanlılardan daha ziyade hizmet etmişlerin, bu kabil insanların mallarını, mülklerini şahsı namına İzmir'e götürerek kaçırarak derecede denaâti irtikap edenlerin genel aften istifade etmemelerine" dikkati çekmektedir. Aynı şekilde Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey'de "düşmanla beraber teşrik-i mesai eden ve bu memleketin nan ve nimetiyle perverde olan bir takım reziller vardır ki bunlar alalade canidirler" diyerek bunlar için affın düşünölemeyeceğini ve mutlaka iadelerinin gerektiğini belirtmektedir. (7)

Mecliste, Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey ilk defa harp suçlularından bahsetmektedir. "Efendiler devleler hukukunun bir harp hukuku faslı vardır. Bu muhasım tarafların harbin vaziyeti icabatlarının nelerden ibaret olduğunu belirtir... Yunanlılar harp hukuku kaideleriyle kabili telif olmayan şekilde memleketi baştan başa yıkmışlar, kadınları, çocukları, ihtiyarları, insanlığın tasavvur edemeyeceği bir vahşetle parçalamışlardır. Efendiler bu hıyaneti yapan adamların başlarında bulunan kumandanlar beynelminel mücrimlerdir. Bendeniz heyet-i murahhasamızdan rica ediyorum...harp hukukunun kaideleri şimdiye kadar şahidi olmadığımız kadar mezalimi icra eden ordunun başında bulunan bu kumandanların kesin suretle cezalandırılmasını talep etsinler. Yoksa bundan sonra devletler hukukunun, harp hukuku diye bir bölümünün hiç bir kıymeti kalmayacaktır." (8)

Yunanlıların, Anadolu'ya saldırılarının başlamasından hemen sonra başlamak ve bütün savaş süresince devam etmek şeklinde bir hareketleride Türk erkek ve gençlerini sebepsiz kaçırmaları, bunların bir kısmının Yunanistan'da esir muamelesi tatbik, bir kısmını adalarda bir kısmını da çeşitli angaryalarda kullanmalarıdır. Bunun yanında Yunanlılar bazen bir köy ahalisinin tamamını da cezalandırmak bakımından toptan yok etmek yolunu seçiyorlar veya olduğu gibi alıp, belirtildiği şekilde götürüyorlar, angaryaya mahkum ediyorlardı. Meclis'te bu durumla ilgili olarak Kütahya Milletvekili Ragıp Bey "...istirdat edilen memleketimizden işgal altında bulunduğu

---

⁷ C. Kürşad, 31

⁸ Göst. Yer

müddetçe hiçbir hakka müstenid olmayarak silahsız, mazlum, biçare halktan sürü sürü, Atina'ya, Girit'e, Hanya'ya, Roma'ya götürdükleri zavallılar vardır.

Bu zavallılar bugün o derece dilsiz fazayiha maruzdurlar ki ahvalleri hakkında bir parça bilgi sahibi olmak kafidir” diyerek bunların daha konferans başlamadan evvel derhal iadesinin temini istemekte ve ancak o taktirde Yunan heyetleriyle bir masada oturabileceğini açıklamaktadır. ⁽⁹⁾

III. Komisyon'un Çalışmalarına Başlaması:

Fransız temsilcisi Barrere başkanlığındaki Ekonomik ve Mali İşler Komisyonu, kendi yetkisine giren ve sonuçta konferansın kesintiye uğramasına yol açacak olan ihtilaflı mali ve ekonomik sorunları incelemeye başladı. Komisyon'un ilk toplantısını yaptığı 27 Kasım 1922 günü başkan Barrere taşıt ve ulaştırma, gümrük ve ticaret rejimi ve ekonomik sorunları inceleyecek üç ayrı tali komisyon kurulmasını önerdi. ⁽¹⁰⁾

a- Kapitülasyonlar Meselesi

Bilindiği gibi Kapitülasyonlar, Türkiye topraklarında yaşayan yabancı devlet tebasına, yani yabancı uyruklulara bir dizi imtiyazlar sağlamaktadır. Bunların en başlıcalarından biri de kendi mahkemelerinde yargılanmaktır. ⁽¹¹⁾

Batılların dini ve ticari durumlarını göz önünde tutan Türk hükümdarları onlara bir lütuf olarak daimi ve muvakkat kaydı ile bazı imtiyazlar vermişlerdir. I. Murat, Süleyman Çelebi, Musa Çelebi, I. Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Fatih, II. Bayezit ve I. Selim devirlerinde tek taraflı hakimiyet tasarrufları ile batıllara verilen müsaadeler bu tür imtiyazlardır. Hükümetler bu imtiyazları yenilemekte bir sakına görmemişlerdir. Çünkü verilen ve yenilenen bu imtiyazlar Osmanlı hükümdarları nazarında kendilerinden farklı yaşayan hristiyanlar için bir atıfet eseri idi, isteyince de geri alabilirlerdi. Bununla birlikte, burada ticari hayatın yürütülmesini isteyen Batılların çıkarları da bahis konusudur. Fakat başlangıçta adeta küçümseyici bir lütuf olarak ihsan edilen bu imtiyazlar Batı'nın güçlendiği ve Osmanlıların çökmeye başladığı dönemde

⁹ Göst. Yer

¹⁰ Selim Deringil, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e köprü olarak Lozan" 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yay. 1994, s.139

¹¹ Meydan Laorusse, Kapitülasyonlar Maddesi

memleketin aleyhine ayrıcalık ve dokunulmazlık sistemi haline gelmiştir. Öyleki bunlar batılı devletler tarafından bağımsız bir devletin hakimiyet hakları ile uyuşmayacak şekilde bir suistimal ve tazyik vesilesi yapılmıştır. Kapitülasyon antlaşmalarının en tanınmış Şubat 1536'da Kanuninin sadrazamı Damat İbrahim Paşa ile I. François'ın elçisi Jean de la Forést arasında Barış, dostluk ve ticaret Antlaşması adı altında yapılmıştır. Mütekabiliyet esası üzerine yapılan bu kapitülasyon antlaşması ileride başka milletlere verilecek olanlara örnek olması bakımından da ayrı bir önem taşır. 16 maddeden ibaret olan bu Antlaşmanın esasları, ticaret serbestliği, deniz nakliyatı serbestliği, korsanlık mal ve can emniyeti ile adli hükümler üstünde toplanır. Antlaşmaya göre Fransız uyrukları arasındaki davalara Fransız konsolosunun bakması kabul olunuyor, ayrıca 7. Madde ile ticaret ve ikamet serbestliği kefalet altına alınıyordu. 15. madde'ye görede Fransızlar 10 yıl vergiden muaf tutuluyorlardı. Antlaşma süresi iki hükümdarın hayatları boyunca geçerli olacaktı. Fakat ileride, söz konusu imtiyazlar yenilenecek ve Fransızlar lehine genişletilecektir. Nitekim önce Fransa lehine ikamet, seyri sefain, ticaret ve din serbestliği ile bazı konsolosluk hak ve imtiyazları kabul edilmişken, sonradan doğudaki hristiyan tebayı himaye ile Kudüs'deki "makamat-ı mübareke" yi muhafaza etme, Türk denizlerinde yabancı ticaret gemilerini yalnız Fransız bayrağı ile seyir edebilmesi zorunluluğu gibi yeni hak ve imtiyazlar elde etmişlerdir. 1569, 1581, 1597, 1604, 1673 ve 1740'da yeni kapitülasyon antlaşmaları yapılmış ve sonuncusu ile Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar sürekli hale getirilmiştir. Yani her padişah döneminde yenilenmesi adet haline gelmiştir. Kapitülasyon hükümleri arasında Osmanlı memurlarının Fransız uyruklarının evine giremeyecekleri, Fransız tebasının vergiden muaf olduğu ve gümrük resminin artırılmayacağı da yer alıyordu. Böylece Osmanlılar türlü sebeplerle bahıs konusu imtiyazları yenileyerek Fransızlara verdiler. Sonra İspanya'ya düşman olan İngiltere'ye de aynı hakkı tanıdılar. 1580'de II. Elizabeth zamanında ticari ve mali hükümleri kapsayan bir kapitülasyon antlaşması imzalandı. Bunu 1603, 1606, 1622, 1624, 1641 ve 1662 tarihlerinde yenileri takip etti. 1612, 1634 ve 1668 senelerinde Hollanda

ile de kapitülasyon antlaşması yapıldı. Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca özellikle Tanzimat döneminde bunlardan kurtulmanın çarelerini aradı. Fakat dış borçlanmalar sebebiyle her seferinde bütün yabancı devletleri karşısında buldu. Bununla birlikte I. Dünya Savaşından az önce 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 9 Eylül'de kapitülasyonları kaldırdı. Ama savaş sonunda uğranılan yenilgi üzerine yapılan Sevr Antlaşması ile yabancılara tanınan haklar daha da attırıldı.

Kurtuluş Savaşı sonunda toplanan Lozan Barış Konferansında kapitülasyon meselesi masaya getirildiğinde Türk ve Yabancı devlet temsilcileri arasında sıkı tartışmaların geçeceği tahmin ediliyordu. Bir kere İsmet Paşa'ya Lozan'da iki konuda sonuna kadar diretme, olmazsa müzakereleri kesme yetkisi verilmişti. Bunlardan biri "Ermeni Yurdu" idi. Diğer ise kapitülasyonlar konusu idi. Hükümet tarafından İsmet Paşa'ya verilmiş olan talimatla "kapitülasyonlar kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır" deniyordu. Görüşmeleri kesmek demek, yeniden topyekün bir savaşı göze almak demektir. Kapitülasyonlar sorunu Türkiye için yaşamsal önemdeydi. Devletin egemenliği ve bağımsızlığı demektir. ⁽¹²⁾

Kapitülasyonlar 4 asırdan beri Osmanlı İmparatorluğunun diğer devletlerle münasebetlerinde umumi kaide olmuştur ki, bu kaidenin bozulması, münasebetlerin de kesilmesi olacağını zannediyordu müttefik Devletler. Halbuki bu düşüncenin ne dereceye kadar yanlış olduğu sonradan anlaşıldı. Devletler Lozan Konferansında kapitülasyonların eskimiş oldukları cihetle, Türklerin kaldırmayı istemelerini doğru bulmuşlardır. Fakat bazı ecnebilere müdahalelerle verilen teminata güvenerek Türkiye'de yerleşmiş ve oralarda bu imtiyazlara dayanarak ehemmiyetli müesseseler kurmuş oldukları için ecnebilere ait birtakım hakların korunmasının zaruri olduğunu ve kapitülasyonlar usulü yerine herkese emniyet verecek bir teminat usulünün ikamesini istemişlerdir. Türkiye Devleti ise Lozan Konferansına giderken dünya efkârı umumiyesine fırsat düştükçe kapitülasyonların Osmanlı

¹² B. Şimşir "Lozan ve Çağdaş Türkiye" 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yayınları 1994, s.34

İmparatorluğunu asırlarca siyasi, iktisadi ve mali sahalarda her türlü gelişmelerden yoksun bıraktığını ilan etmiş olduğundan bu sahalarda inkişaf ve terakkiye azm etmiş bir milletin kendisini bu kapitülasyon zincirleriyle bağlamasına asla razı olmayacaktı. Kapitülasyonların hürriyet ve istiklal mefhumlarıyla bağdaşmadığını müttefik devletler de bildikleri halde batan bir gemiden ne kurtarabilirlerse kâr sayanlar gibi az da olsa birşey elde etmek için ısrarlarına devam etmişlerse de karşı tarafın konferansı kesintiye uğratacak kadar sebatlı görünmesi üzerine vazgeçmişlerdir. Vakit Gazetesi başmuharriri Ahmet Emin Yalman 28 Teşrinisani 1922 tarihli yazısında "Eğer bizi zincire vurmasalardı ve terakki etmemize meydan bıraksalardı, Avrupa'nın son senelerindeki tarihi büsbütün başka bir istikamet takip edebilirdi." diyor ve I. Dünya savaşının başlarında kapitülasyonları kaldırdığımızı, harbin müşibetleri, felaketleri ve mahrumiyetleri arasında bile bunun faydasını gördüğümüzü ve harp senelerinde memleketimizin hızlı bir değişme geçirdiğini, mütarekeden sonra yalnız İstanbul'da kapitülasyonların cebir ve kuvvetle devam ettiğini fakat Anadolu'nun her kısmının tamamıyla hür bir hayat geçirdiğini ve böylece ihtiyaca göre iş görmek ve gayeye varmak imkanını bulduğunu anlatıyordu. (13)

İkdam Gazetesi hususi muhabiri ise 1. Kanun 1922 tarihli yazısında *"Kapitülasyonların devamı demek Türk vatani dahilinde, serbest ticareti Türkün zararına olarak ihlal demektir. Mesela yan yana iki dükkanda, aynı sanatı ve ticareti icra eden ve biri Türk diğeri ecnebi teb'asından olan iki sanatkar ve tüccardan Türk olana temettü vergisi, v. s. namıyla birçok teklifler yükleteceksin...Ecnebi olana ise, bir santim bile vergi koymıyacaksın. Bu suretle aynı piyasada aynı müşterilerle iş yapmak isteyen bu iki rahibden, Türk olanı, aynı malları daha pahalı satmak ızdırarında bırakacaksın. Tabir-i diğerle ecnebi teb'asını ticarette, rakibi olan Türkü mağlup etmek, mahv eylemek için serbest bırakacaksın."* diyordu. (14)

¹³ Sebahat Emen, Lozan Konferansı Müzakereleri, Türk Matbuatındaki Akislere Göre, (Danışman: Ö.Lütfi Barkan) İst. 1945, s.36

¹⁴ Emen, 39-40

Kısacası Kapitülasyonların devamı demek, Türkiye topraklarında yaşayan ecneblerin "şahsi ahvalleri" ni dahi sormayacaksınız demektir. O yabancı teba bu memlekette emniyet ve asayişin her türlü nimetlerinden istifade ettikleri halde, zabitanın emniyet ve asayiş hakkındaki umumi tedbirlerine tabi olmayacak demektir. (15)

Kapitülasyonların temelinde hukuk sistemleri arasındaki farklılık yatıyordu. Teokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu islam hukukuyla yönetildiği, Avrupa'da ise önceleri Kanonik hukuk, sonraları laik hukuk egemen olduğu için Türkiye'de kapitülasyonlar doğup kökleşmişti. Başka bir deyişle Müslüman olmayanlara islam hukuku uygulanamamıştı. Türk Heyeti Lozan'da Kapitülasyonları ve özellikle adli kapitülasyonları kaldırmak için uğraşırken Türk ve Avrupa hukuk sistemleri arasında artık pek fark bulunmadığını Türkiyenin de laikleşmekte olduğunu savunmuştur. Böylece Laiklik ve Türkiyenin laikleşmesi konusu konferans masasına gelmiştir (16)

II. Komisyonun çözeceği ağır mali ve iktisadi konular, Türk murahhas heyetinin müşavirleri arasında yapılan işbölümünde halledilmiş kapitülasyon konusu ile ikamet, Adli salahiyet mukavelesi ve hukuku ilgilendiren bazı meseleler Tahir Bey'e verilmişti. İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku Prof. 'den olan Tahir Bey ayrıca Birleşik Amerika Devletleri ve Lehistan ile yine Lozan'da akdedilen mukavelenin müzakeresine memur edilmişti (17) Kapitülasyonlar meselesi gibi çok nazik bir konuyu TBMM lehine çözümleme görevini alan Tahir Bey o günkü konferansın gergin durumunu şu sözleriyle ifade etmektedir. "Türk murahhas heyeti bu mevzuda gösterilecek en hafif zaafın ve yapılacak en küçük müsaadekârlığın genişliği, tahmin edilemeyecek derecede vahim neticelere götüreceğine kani ve çok kaygan olan zeminin kenarından, uçurumun dibine kadar yuvarlanmak mukadder olduğunu müdrik idi; bundan dolayı kıl kadar inhiraf etmediği nokta-i nazarını selabetle müdafaa ve mevkiini azim ile muhafaza etmekte idi. Mukabil teklifimiz vardı, bu da evvelce

¹⁵ Göst. Yer

¹⁶ B. Şimşir, 34

¹⁷ Tahir Taner "Kapitülasyonlar Nasıl İlgı Edildi" Ord. Prof. M. Reşit Seviq'e Armağan'dan ayrı basım, İst. 1956, s.15

söylendiği vechile Umumi Devletler hukuku kaidelerine uygun ikamet, konsolosluk vesair mukaveleleri akde hazır bulunmakta olmamızdı. ⁽¹⁸⁾

Garroni'nin başkanlığındaki komisyon 2 Aralık 1922 günü kapitülasyonlar sorununu görüşmeye başlarken, önce komisyon başkanı söz alarak kapitülasyonların yasama ve yargı alanlarında Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğiyle bağdaşacak ve onun yetkisine girecek kişilere güven verecek garantilerle değiştirilmesi gereğini açıklıyor. Sorunu çözmek için 3 tali komisyon kurulmasını öneriyordu. ⁽¹⁹⁾

İsmet Paşa ise yaptığı konuşmada kapitülasyonların çağdaş kamu hukuku kurallarına açıkça aykırı bir rejim olduğunu, devletin egemenliğini kısıtladığını belirtiyor. Bu bakımdan kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılmasını istiyordu. ⁽²⁰⁾ İsmet Paşa kapitülasyonların bir ulusun bağımsızlığıyla bağdaşmayacağını Garroni'ninde kabul ettiğini ileri sürerek bunların özünün değil, adının kaldırılması amacını güden görüşmelere katılmayı reddediyor. Türkiye'deki yabancıların durumunun tüm uygar ve bağımsız ülkelerde yürürlükte olan genel yasalara benzeyen yasalarla güvence altına alındığını Türk delegasyonunun ancak bu ilkeye göre tali komisyonda çalışabileceğini belirtiyordu. ⁽²¹⁾ İsmet Paşa Türkiye'nin 19. Yüzyıl ortalarından beri hukuk reformu yaptığını ve bu reformla "hukuk kurumlarının tümüyle laikleştirilmiş" olduğunu, dolayısıyla artık kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini savundu⁽²²⁾:

"Paris Antlaşmasının yapıldığı tarihten bu yana geçen süre içinde Türkiye daha önceden başlamış bulunduğu adalet örgütünün geliştirilmesi çabalarını canla başla sürdürmüştür. Ticaret kanunu, ceza hukuku, ceza yargılama usulü ve hukuk yargılama usulü kanunlarıyla, sulh mahkemelerine ilişkin kanunlar ve yönetimle ilgili bütün kanunlar ve yönetmelikler Avrupa ülkelerinde yürürlükte olan kanunlar ve kurallar örnek tutularak hazırlanmıştır. Özellikle son zamanlarda yurttaşlar hukuku (medeni hukuk) alanında pek

¹⁸ Tahir Taner, 15

¹⁹ S. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi" Belleten, 149 (1974) s. 76

²⁰ Şimşir, agm, 34

²¹ Sonyel, 76

önemli bir reform gerçekleştirilebilmesi sağlanabilmiştir; bu reformla hukuk kurumlarımız tümüyle laikleştirilmiştir... İstanbul'da programı Avrupa'daki benzerlerinin hemen hemen tıpkısı olan bir Hukuk Fakültesi kurulmuştur. Bu kurum 40 yıldır istenilen bütün nitelikleri kendinde toplanmış, seçkin yargıçlar ve avukatlar yetiştirmektedir. Şimdi adaletin dağıtımı gibi önemli bir görev bunlara emanet edilmiştir" İsmet Paşa Yargı örgütümüz ve reformumuz Avrupa kurumları temel alınarak yapılmış olduğundan kapitülasyonların kaldırılmasının gündeme geldiğinden, TBMM hükümetinin çağdaş devlet kavramıyla kamu hukuku ilkelerine doğrudan doğruya aykırı olan kapitülasyonların yeniden konulmasına katlanamayacağından üstelik kapitülasyon niteliğinde olacak başka herhangi bir rejimi de kabul edemeyeceğinden bahsetmiştir. ⁽²³⁾

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra söz alan Lord Curzon kapitülasyonların antlaşma haklarına dayandığını, tarafların birbirlerine danışmadan ve kapitülasyonların yerine yeni bir sistem koymadan onları kaldıramayacaklarını anlatmaya çalışıyor; Curzon'un bu görüşünü yalnız Bağlaşıklar değil Amerikan temsilcisi de destekliyordu. İsmet Paşa Curzon'a verdiği cevapta tali komisyonun, Türkiye'deki yabancılar konusunda devletler hukuku genel kurallarına göre karşılıklı ticaret antlaşmaları imzalanması olanaklarını öneriyordu. ⁽²⁴⁾

Türkiyede yabancılara uygulanacak yargı rejimi görüşülürken Türk Hukuk sisteminin gerçekten laik olup olmadığı tekrar tekrar tartışma konusu olmuş Fransız temsilcisi Bargeton 7 Aralık günü Türkiye'de yabancıların kişi hallerine ilişkin sorunların hangi mahkemelerde çözümleneceğini sormuş, yani yabancıların evlenme ve aile birliği babalık ve evlatlık bağı, evlat edinme, ehliyet, vasilik gibi sorunlarına hangi mahkemelerin bakacağını sormuş Türk temsilcisi de bu sorunlar için ancak şeriat mahkemeleri bulunduğunu hatırlatarak "yabancıların kişi hallerine ilişkin kanunların şeriat mahkemelerince yorumlanması olur şey değildir" diyerek görüşlerini

---

²² Şimsir, 34

²³ S. Meray, Lozan Konferansı Tutanaklar, Belgeler, Ank. Üniv. 1969 1/1/2 s. 8-15

açıklamıştır (²⁵) İngiliz temsilcisi Ryan da Bargeton'un görüşlerini paylaşıyor ve şeriat yasalarının yabancılara uygulanmasının imkansızlığı üzerinde duruyordu. (²⁶)

13-14 Aralık günleri tartışmalar devam ederken İngiliz Sir Horace Rumbold Türkiye'de yabancılara uygulanacak yargı rejiminin incelenmesini istedi. Yargı rejimi bakımından Türkiye'nin öteki devletlerden geri kalmış olduğunu, Türk yasalarında büyük değişiklikler yapılması gerektiğini söyledi. Kapitülasyon rejimi kaldırılırken geçiş döneminde yabancılara güvence gerektiğini belirtti ve Türk mahkemelerinde yabancı yargıçlar görevlendirilmesini istedi (²⁷) Rumbold Türkiye'deki müttefik tebalarının çokluğundan bahisle yalnız İstanbul'da 8-10 bin Fransız, 15 bin İtalyan, 1500 İngiliz olduğunu söylemiş bu sebeple filli teminat istemiştir. Türk heyetine şu soruları yöneltmiştir. 1. Müttefikler tebasının Türk mahkemelerine serbestçe müracaat ve tebaa gibi dava açabilmelerini 2. Türk mahkemelerine uluslararası bir heyet ve mesela uluslararası Adalet Divanı tarafından teklif edilecek hakimler olmayı kapsayan bir usul meydana getirilmesini 3. Bu hükümlerin kanunlarının ıslahı emrinde muayyen bir vazifesi olmasını kabul edip etmeyeceğimiz yazılı idi. Tahir Bey bu sorulardan birincisine olumlu, ikinci ve üçüncü sorulara ise olumsuz cevap vermiş devletleri bu teklide sevkeden Türk adli kanunlarının kafi olmaması ve Türk hakimlerinin kıymeti hakkında açıklama yapmıştır (²⁸).

Türk Temsilcisi Tahir Taner Bey "bağımsız bir devlet olan Türkiye'nin bağımsız devlet işlemi görmek hakkıdır diyerek "Türk yargıçları arasına yabancı yargıçlar sokulmasının Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşmayacağını belirtti. "Türk kanunlarının neredeyse hepsinin Batı ülkelerinde yürürlükte olan kanunlardan alınmış olduğunu söyledi. Ancak batılları pek yumuşatamadı. İngiliz Ryan "Türk kanunlarından bir takımının Avrupa kanunlarını örnek almış oldukları doğrudur, fakat medeni kanun (Mecelle) islama dayanan bir

---

²⁴ Sonyel, 76

²⁵ Şimşir, agm 35

²⁶ Meray, age 88

²⁷ Meray, age 103,104

kanundur” dedi. İtalyan Galli Osmanlı Anayasasının bir maddesi kanunların her zaman dinsel hukuka (ahkam-ı fıkhiye) uygun olması zorunluluğunu öngörmektedir.” diye ekledi. Yabancı devlet temsilcileri Türk mahkemelerinde yabancı yargıçlar görevlendirilmesi için ısrar ettiler. (29)

Türk Temsilci Heyeti tali komisyonun çalışmalarını, kapitülasyonları ne şekilde olursa olsun kabul etmeye niyetli olmadığından sürekli köstekliyor, Türk basını da kapitülasyonları sürdürme yönündeki çabaların arkasında bulunduğu inandığı Fransızlara karşı sistemli bir mücadele açıyordu. Türklerin en çok itiraz ettiği, yabancıların Türk yargısının yetkisinden muaf tutan adli kapitülasyonlardı. Bu sorunu incelemekte sorumlu olan Sir Horace Rumbold başkanlığındaki tali komisyon 6 oturum yaptıktan sonra nihayet 28 Aralık 1922’de bir çıkmaza giriyordu. Bağlaşıklarca ileri sürülen her önerinin Türk egemenliğini ihlal ettiği görüşünde direnen Türk Temsilcisi tarafından reddediliyordu. İsmet Paşa Türkiye’deki yargı sisteminin dünyada en iyi yönetilen ülkelerin yargı sisteminin ayarında olduğunu ileri sürüyor: bu sistemin değiştirilmesi, yabancı yargıçların Türkiye’de görevlendirilmesi ve hatta geçici bir sistemin uygulanmasıyla ilgili her türlü öneriyi, Türkiye’nin egemenlik ve bağımsızlığına karşı bir saldırı olarak nitelendiriyor: Barrere, Bompard ve Curzon’un sürekli baskılarına rağmen Boyun eğmiyordu: çünkü kapitülasyonlar Türk egemenliği ve bağımsızlığını en açık bir şekilde kısıtlayan bir sembol olmuştu (30).

28 Aralık günü konuşan komisyon başkanı Marki Garroni “Müttefiklerin bu uğurda katlanmaya razı oldukları ödünlerin ne ölçüde olduğu konusunda bir fikir edinmek için kapitülasyonlar rejimi altında yabancılara Türkiye’de taşınmaz mallar (emlak) vergisinden başka hiçbir verginin uygulanmadığı hatırlanmalıdır. Türkiye yabancı devletlerden her birinin rızasını elde etmedikçe, yabancılara hiç bir vergi veya resim koyamazdı” diyerek, sözlerini “Biz şimdi yabancı uyruklarına, Türk uyruklarına uygulanan vergi ve mali yükümlerin uygulanmasına razı olmaya hazır bulunmaktayız” şeklinde

²⁸ M. Cemil, 85

²⁹ Şimşir, agm 35

sürdürmektedir. Garroni, Türkiye'nin kısa sürede çağdaş gereklere tümüyle uygun düşen yasalar ve yargıçlar topluluğu meydana getirmeyi başaracağını ancak o zamana kadar yabancılara "güvenceler" verilmesi gerektiğinden bahsedince İsmet Paşa yabancılar için istenen "güvencelerin" Türk yasalarında zaten var olduğunu, Türk yasalarının çağdaş ihtiyaçları karşılayabilecek düzeyde olduğunu söylemiştir. Müttefiklerin tasarısı Türk mahkemelerine Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nca teklif edilecek ve Müttefik Devletler uyruklarını ilgilendiren bütün davalara bakmak bakımından Türk yargıçlarla birlikte çalışmakla görevli olacak yabancı yargıçlardan kurulu bir unsur eklenmesini öngörmektedir. Öte yandan bu yabancı yargıçlara reform tasarılarının hazırlanmasında da belirli bir görev verilebilecektir. Türk Temsilci Heyeti Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği ile açıkça bağdaşmaz bir rejim kurulmasını öngören böyle bir teklifle karşılaşmış olmasına çok şaşmıştır. Gerçekten yargı yetkisini kullanmak egemenliğe özgü ayrıcalıklardan biridir ve bu yetkinin kullanımına herhangi bir kısıtlama, yargıçların atanmasında herhangi bir kısıtlama bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği egemenlik çiğnemeleridir. Türk Temsilci Heyeti şimdiki Türk yasalarının çağdaş hayatın ihtiyaçlarını ve gereklerini tümüyle karşılayabilecek durumda olduğunu öne sürmüştür. Türkiye'nin 60 yılı aşan bir süredir işe girişmiş ve mahkemelerini yeniden kurmak ve Avrupa örneğinde kanunlar yayınlamak yoluyla yasalarında önemli reformlar yaptığını Türk Yurttaşlar Kahunu olan Mecellenin kaynakları ne olursa olsun hiçbir bakımdan dinsel yada teokratik bir niteliği olmadığını belirtmiştir. Fransız temsilci Barrere de bu arada Türkiye'deki yabancılara gerek hukuk gerekse ceza devaları konusunda yeterli güvenceler verebilecek bir sistem kurulması için direniyor" Türk Hükümetince yeterli güvenceler verilmedikçe, Fransız temsilci heyeti için kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmenin olanağı yoktur. " Diyordu (31)

İsmet Paşa 'nın kapitülasyonların kaldırılması konusunda gösterdiği kesin tutum karşısında Lord Curzon, daha sonra Amerikan temsilcisi Child'la

³⁰ Sonyel, 76- 77

³¹ Şimşir, agm 36-37

birlikte onu ziyaret ederek. Bağlaşıkların tüm kapitülasyonları kaldırmaya ve bu konuda antlaşmaya bir madde koymaya hazır olduklarını, buna karşılık Türk adli sisteminin geliştirilmesi gereken süreyi kapsamak üzere, kendilerinin onaylayacağı geçici bir sistemin kabulünü istediklerini: bu konuda bizzat Türkler tarafından yapılacak önerilerin bir protokol halinde antlaşmaya ekleneceğini; bu olmazsa Bağlaşıkların bizzat kendilerinin kaleme alacağı hükümlerin konacağını söylüyor. İsmet Paşa bu öneriyi kabul etmezse, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için "tek bir Amerikan doları tek bir İngiliz Şilini" verilemeyeceğini söylüyordu. Ama bu şantaj da İsmet Paşa'yı etkilemiyor: Türk başmuraahhası 16 Ocak 1923'de Curzon ve Child'a ayrı ayrı gönderdiği mektuplarda Türkiye'nin diğer ülkelerde yürürlükte olan adli sistemden değişik bir sistemi asla kabul edemeyeceğini bildiriyordu. ⁽³²⁾

Müttefik devletler bu arada, Türkiye'deki müttefik devletler tebasının, şirket veya cemiyetleri tarafından tesis edilen din, okuma ve hayır müesseseleri, hertürlü mali mükellefiyetlere, Türk din okuma ve hayır müesseselerine verilmiş olan ve verilecek olan bütün muafiyetlerden ve kolaylıklardan din farkı olmaksızın istifade edebilmelerini öngören bir madde tasarısı hazırladılar. Ayrıca bu maddeye göre ibadete lüzumlu eşya ile bu müesseselerin tamir ve muhafazasına mahsus alet ve edavatın kural dışı gümrük bağışıklığı da verilmiştir. Zühtü (İnhan) Bey vermiş olduğu beyanatta 19-01-1923 tarihli bu tekliften anlaşıldığına göre müttefiklerin, muafiyetlerinin tabi tutulduğu suretleri, usul ve kanuna uygunluğunu gösteren vesikaları hükümete arz etmek şartıyla müesseselerin imtiyazlarını muhafaza etmek istediklerini söylemiştir. Zühtü Bey böyle bir imtiyazı antlaşmaya koymanın imkanı olmadığını ve bu müesseseler münasebetiyle kapitülasyonlar devrinin hatıralarını yenilemenin Türk Heyeti üzerinde hoş olmayan bir etki bıraktığını söyledi. Türk müesseselerine tatbik olunacak usul ve muamelenin bunlara verilmiş bir imtiyaz mahiyetinde olmamak üzere yabancı müesseselere de tatbik olunacağını beyan ederken bu müesseselerin Türk kanunlarına tamamiyle uygun hareket etmesi ve bunların tesisine Türk Hükümetinin

---

³² Şimşir, agm 37

müsaade etmiş olması lazım geleceğini de anlattı ve Ankara Antlaşmasında bunun zaten yazılı olduğunu söyledi ⁽³³⁾

~~Fransız Mösyö Seriüs ise yabancıların Türkiye'den istifade ettikleri imtiyazlı usulden vazgeçmemek için çok dürüst hareket ettikleri bir sırada iyi niyetlerinden kimsenin şüphe etmeye hakkı olmadığını söyledi. Komisyondaki Müttefik Devletler Temsilcileri kiliselerin vergilerden bağışık tutulması konusunda Antlaşmaya bir madde konulmasını teklif etmeleri üzerine Mustafa Şeref Bey bunların Türkiyede ne şartlarda bulunacakları belli olmadan bağışıklıklarından bahsedilemeyeceğini ve bağışıklığı (muafiyeti) kabul etmek imkanı bulunmadığı cevabını vermiştir.~~ ⁽³⁴⁾

Daha önce Osmanlı İmparatorluğu döneminde müttefikler ile imzalanan antlaşmaların savaş ile yol olduğu tezine karşılık söz alan Mösyö Seriüs bu görüşü kabul etmeyerek bir öneri ileri sürdü. "Türkiye ile akdedilmiş olup, yeniden yürürlüğe konmalarına lüzum görülecek olan iki taraflı antlaşma, sözleşme ve itilaflar hakkında bu antlamanın yürürlüğe konmasından 12 ay içinde Türkiye ile anlaşmak Müttefik Devletlerin her birine aittir." Söz alan Mustafa Şeref Bey; her devletin yeniden yürürlüğe girmesini istediği antlaşma üzerinde Türkiye ile ayrı ayrı görüşmeler de bulunmanın o devlete ait olduğunu ileri sürerek iki taraflı antlaşmalar hakkında antlaşmaya hüküm konmasını, Türkiye'nin kabul edemeyeceğini söyledi. Seriüs, antlaşmaya böyle bir madde konmasının buna ait konuşmaların faaliyetle sevkî için bir teminat olduğunu ve buna lüzum bulunduğunu anlattı. Fransa ile İspanya arasında yapılan ticaret sözleşmesine de böyle bir madde konduğunu söyledi. Kapitülasyonlarla ilgili olan sözleşmeler kapitülasyonların kaldırılması kabul edildiği için kuraldışı bırakılacaktır. Mustafa Şeref Bey Türkiye ile devletler arasındaki bütün antlaşmaların kapitülasyonlarla alakalı olduğunu ileri sürerek devletler ile Türkiye arasında özel görüşmeler yapılmasında ısrar edince, Seriüs eski antlaşmaların hepsini kapitülasyonlarla ilgilidir diye reddetmenin

³³ Z. Arıkan, "Lozan Konferansı ve İzmir Kamuoyu" 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı Yayınları 1994, s.38

³⁴ Naşit Erez, "Lozan Konferansı ve İsviçre Kamuoyu" Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün/Bugün/Yarın, 34 (Temmuz 1970), s.38

çok önemli bir şey olduğunu bunların içinde kapitüler özellikte olmayan hükümleri içerenler bulunabileceğini ve incelemeden geçirilmelerinin gerekeceğini ileri sürdü. Mustafa Şeref Bey antlaşmanın bütünüyle reddedilmesinin lazım geleceğini Türkiyenin hukuki prensiplere göre her devlette antlaşma imzalamaya hazır olduğunu söyleyince Seriüs müttefiklerle görüşerek tekliflerinde ısrar ettiklerini bildirmiştir. ⁽³⁵⁾

Bundan sonraki gelişmeleri İsmet Paşanın ağzından dinleyelim: "Garroni riyasetinde kapitülasyonlar komisyonu içtima etti. Tali komisyonda izhar olunan rapor okundu. Teşkilat-ı adliye ye ecnebi idhali suretiyle kapitülasyonlara mukabil talep edilmiş olan teminatta tevafuk-ı efkar hasıl olmadığı bildirildi.... Kapitülasyonların ilgasını ve başka bir teklif dermeyeran edilemeyeceğini iddia ve onların metalibini kat'iyyen reddetmiş. Barrera söz olarak kapitülasyonlardan vazgeçtiklerini fakat hukuki ve cezai mesailde teminattan vazgeçmeyeceklerini kat'i olarak ifade etti. Sonra Curzon uzun beyanat yaparak nutkumun ağır olduğundan bu zeminde sulha varılamayacağından başladı. Hakimiyet endişemiz mahal olmadığını, Mecellenin hocalar tarafından izhar edildiğini kanunlarımızın kifayetini yalnız bizim iddia değil diğerlerinin tasdik etmesi lüzumunu ifade ettikten sonra ne tehdit ne rica etmediklerini vaz'iyet meydanda olup alem tarafından tetkik edilebileceğini ifade etti. Adli kapitülasyonlara mukabil bir tertibe musırdırlar. Kapitülasyonlar meselesi kat'i safhadır denilebilir. Bu sebeple inkıta-ı müzakere ihtimali vardır." ⁽³⁶⁾

Görüldüğü üzere Lozan'da İsmet Paşa kapitülasyonların kaldırılması için insanüstü bir çaba harcamıştır. İsmet Paşa Türkiyenin üç yıldan beri kapitülasyonları kaldırmış olduğu konusuna değinmiş, bunların "istiklalini temin için pek çok kan dökmüş ve ıztırap çekmiş olan milletimizin terakkisine büyük mani teşkil ettiği" üzerinde durmuştur. İsmet Paşa aynı zamanda kapitülasyonun her ne suretle olursa olsun değiştirilmesine yada başka bir ad

³⁵ M. Cemil, 162

³⁶ Şimşir, 38

altında devamına kesinlikle izin verilemeyeceği konusunda direnmiş ve kayıtsız şartsız tamamen kaldırılması lüzumunda ısrar etmiştir ⁽³⁷⁾

~~Ancak bir süre sonra müttefikler kapitülasyon rejiminin kaldırılmasına~~ razı oluyorlar, buna karşılık Türk mahkemelerinde yabancı yargıç bulundurmak için sonuna kadar direniyorlardı. Yoksa barış konferansı kesilebilecekti. Bu durum karşısında İsmet Paşa, Türk Hukuk sisteminin ıslahının, yani laikleştirilmesinin kaçınılmaz olduğu kanaatine vararak, Hükümete Avrupadan dört-beş müşavir getirilerek beş sene müddetle Türk Hukuk sistemini incelemeleri" gereğini bildirmiş. Başbakan Hüseyin Rauf Bey bu isteğe olumlu cevap vermiş böylece Türkiye kapitülasyonların kaldırılmasını sağlarken yabancılara güvence vermek için adliye teşkilatına "danışman" adıyla yabancı hukukçular olmayı kabul ediyor ve bunu barış antlaşmasına eklenen bir bildiriyle açıklanıyor, en az 5 yıl süretiyle Türkiyede görevlendirilen yabancı hukuk danışmanlarının hukuk, ticaret ve ceza mahkemelerinin işleyişini izlemeleri ve aynı zamanda Türkiyedeki hukuk reformu çalışmalarına katılmaları öngörülüyordu. Kısacası kapitülasyon tartışmaları Türkiyede hukuk sisteminin laikleştirilmesi gereğini de gündeme getirmiş ve bu yöndeki reform süresini başlatmıştır. Lozan'da laik Türkiye silüeti ortaya çıkmıştır ⁽³⁸⁾

b- Borçlar ve Tazminat Konusu

Osmanlı imparatorluğunda 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan iktisadi ve sosyal sahadaki gerilemeler, iç isyanlar, devamlı savaşlar ilk iç borçlanmaların sebepleri olarak gösterilir. Geniş imparatorluk ülkesinin korunması merkez idaresinin israfları ve bitmek bilmeyen Avrupa-Rusya baskısı, temelde kaynakların değerlendirilmesinden uzaklaşmış bir devleti dış borçlara yönelmeye mahkum etmiştir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru bu borçlar, ülkenin tamamıyetini tehlikeye koymuştur. Hemen her antlaşmada Osmanlı borçları söz konusu edilmekte ağır faiz ve tediye hükümlerinin yanında bu borçlar sebep gösterilerek ayrıcalıklar kararlaştırılmakta hatta zorla kabul

³⁷ Arıkan, 99

³⁸ Şimşir, 38

ettirilmektedir. Osmanlı idarecilerinin borçları bir yerde tutmak ve nisbi de olsa tediyesini temin etmek amaçlarının alacaklı ve emperyalist siyasetlerinin Osmanlı ülkesinin bütün kaynaklarına yönelmesini temine çalışan alacaklı devletlerin bu alacaklarını ülke kaynaklarından doğrudan doğruya temin etme amaçları ile birleşik bir durum aldığı anda Düyun-u Umumiye doğmuş bulunmaktadır. Osmanlı borçları dışarıdan getirilen bir sistemle, alacaklı devlet veya devletlerin gözetimi ve denetimi altında ülke kaynaklarından doğrudan doğruya tahsil edilecektir” sistemi Düyun-u Umumiye'dir. Devletin iktisadi, mali, hukuki, istiklali ile hiç bir şekilde bağdaşmayan bu sistemde devletin hükümlerlik haklarının tam olarak istismarı ve vazgeçilmiş olması söz konusudur. Milli mücadelesini yapmış büyük bir zafer kazanarak istiklalini kazanmış ve ilk günden itibaren tam bağımsızlık tam istiklal amacı içinde bütün varlığını ortaya koymuş Türk milleti ve onun TBMM si bir yandan bu temel esaslar içinde Düyun-u Umumiye'yi kül olarak ortadan kaldırmak istemekte, bir yandan ise Osmanlı Saltanatına son verdiği halde o'nun bir devamı olarak Yeni Türk Devleti'ni görmekte ve Osmanlı Borçlarını kabul, fakat bir çok sebeplerle bu borçların tediye edilmemesi gerektiğini ileri sürerek görüşlerini belirtmektedir. ⁽³⁹⁾

Savaş tazminatı konusuna gelince.....I. Dünya savaşı'na son verdiği kabul edilen Mondros Mütarekesi devresinde, kendilerini savaş galibi sayanlar ve bunların kışkırtmaları sonucu Türk topraklarında vazgeçemedikleri gayelerini tahakkuk ettirmek isteyen Yunanlıların Güney Doğu Anadolu'da Adana, Gaziantep bölgelerinde Batı Anadolu'da ve Trakya bölgesinde o tarihe kadar görülmemiş şekilde yaptıkları tahripler, yağmalar, harp dışı vahşetler Türkiye'yi tam bir harabe haline getirmiştir. Lozan Konferansında bunların tazmini, onarılmalarının gerektiği, tamiratın karşılıklarının istenmesi ana temel olarak istenmeliydi. Ayrıca Yeni Türkiye Devleti'nin bir yandan kalkınmasını yapabilmesi ve bir yandan da bu harp sonucu meydana gelen tahribatın, yıkıntıların, yağma ve yangınların telafisi Türkiye'ye büyük bir yük teşkil edecekti. Bu yüzden ağırlığı ise yeniden istikrazları doğurabilir ve öteden beri

³⁹ Kürşad, 27

korkulan borçlanmalar başlayabilirdi. İşte bu düşünce ve görüşle Meclis tazminat haklarımızın ve tazminat karşılığı bedellerin mutlak surette istenmesini öngörmekteydi.⁽⁴⁰⁾

İsmet Paşa Konferansta yaptığı konuşmasında Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kısıtlayan bütün sınırların kaldırılmasını ve Osmanlı genel borcunun çeşitli tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılan ülkeler arasında bölüştürülmesini, Türklerin kendi paylarına düşecek borcu ödemeyi üstlendiklerini söylüyor, Türkiye'nin Bağlaşık askeri işgalinin masraflarını ödemeye zorlanmamasını fakat Yunan ordusunun Anadolu'da sebep olduğu büyük yıkımın karşılığı olarak Yunanistan tarafından tazminat ödenmesi gerektiği görüşünü ileri sürüyordu. Yunan temsilcisi Venizelos buna derhal karşı çıkıyor; bu itirazı dikkate, alınmazsa Türkiyeden çıkarılan Rumlara da tazminat ödenmesi konusunun görüşülmesi için karşı istekte bulunacağını; esasen maddi kaynakları tükenmiş olan Yunanistan'ın tazminat ödeyemeyeceğini belirtiyordu.⁽⁴¹⁾

Bundan sonra söz alan Sırbistan temsilcisi Nincic Osmanlı genel borcunu inceleyerek özel bir mali komisyon kurulmasını önerince İsmet Paşa, Türkiye'nin tüm Osmanlı genel borcunun yükünü taşıyamayacağı görüşünde ısrar ediyor; buna karşılık veren Barrere, Osmanlı genel borcunun Muharrem Kararnamesince yorumlanarak, resmen büyük devletlere bildirilen ve onların teminatı altına verilen bir kuruluş olduğunu ileri sürüyordu. Sonra 'Mondros bırakışmasının 7. maddesi gereğince işgal edilen Türk ülkelerinin işgal masraflarını ödemekle Türkiye sorumlu idi. Fakat bu işgalin oldukça uzun sürdüğünü nazar-ı itibara alan Bağlaşıkların, Türkiye'den talep ettikleri tazminatı bir hayli azaltmayı düşündüklerini bildiriyordu. Ankara'nın kuvvetle desteklediği İsmet Paşa, Türkiye'nin işgal masraflarını kabul edemeyeceği görüşünü tekrarlıyor. Mondros bırakışmasının aldığını hatırtıyor; bu arada

⁴⁰ Kürşad, 29

⁴¹ Sonyel, 73

Osmanlı genel borcunun bölüştürülmesi ilkesinin kabul edilmesinden memnurluk duyduğunu belirtiyordu. ⁽⁴²⁾

Türklerin sonuçta mali ve ekonomik sorunların büyük bir kısmında baş egeceklerine inanan Bompard'ın güvenine rağmen komisyondaki durum öyle bunalımlı bir noktaya geliyordu ki Aralık ayının sonunda İsmet Paşa, Türk delegasyonunun maliye uzmanı ve üçüncü murahhası Hasan Bey'i Ankara'ya göndermeye karar veriyordu. Hasan Bey Ankara'ya dönünce konferanstaki gelişmeler konusunda BMM'ne etraflıca bilgi veriyor, milletvekilleri Lozan'da herhangi bir sonuç sağlanamadığı için hükümete ve Türk delegasyonuna sert eleştiriler yöneltiyorlardı ⁽⁴³⁾

Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey "birtakım ahaliyi Yunanlılar sürdü, bunları aç ve biilaç bulunduruyorlar. Bunları matbuattan ve kaçıp gelenlerden haber alıyoruz. Halbuki pek fenadır, çok fecidir. Bunlar hakkında Heyeti Murahhasamız ne yaptı?" diye sormakta ⁽⁴⁴⁾ İzmit Milletvekili Sırrı Bey de "Yunanlıların ika ettiği tahribat neticesinde ahalimizin meydana gelen zararlarının bir an önce tazmin edilmesini" söylemektedir ⁽⁴⁵⁾ Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Mütareke'den sonra müttefik devletlerin Anadolu'da birçok katliam yaptıkları, adaletsiz davrandıkları için "şimdi bu devletlerin tevzi edecekleri adaletten emin değiliz" diyerek kapitülasyonların kesinlikle reddini savunmuştur. ⁽⁴⁶⁾

Trabzon Milletvekili Nebizade Hamdi Bey ; müttefik devletler temsilcilerinin Lozanda murahhaslarımızı oyaladıkları, barış yapmak niyetinde olmadıklarına dikkat çekerek "bizi avutmak istiyorlar, temkinli olunmalıdır" diyordu. ⁽⁴⁷⁾ Nebizade Hamdi Bey kapitülasyonlar konusunda, italyan murahhasının İngiltere ile beraber hareket ettiğini, Türkiyeden istedikleri

⁴² Sonyel, Göst. yer

⁴³ Sonyel, 73-74

⁴⁴ Zabit Ceridesi, 3.1.1339, 155

⁴⁵ Age 156

⁴⁶ Age 168

⁴⁷ Age 169

teminat gelmezse sulhun imzalanmayacağı tehdidini savurdıklarını buna karşı da murahaslarımızın dikkatli olmaları gerektiğini belirtmiştir ⁽⁴⁸⁾

Milletvekillerinin konuşmalarından sonra söz alan Bakanlar kurulu başkanı Rauf Bey, Osmanlı genel borcunun Türkiyeden ayrılan ülkeler arasında bölüştürülmesi, Bağlaşıkların işgalinden doğan masrafların ödenmesinin reddi ve diğer mali konularda Türk tezinde kesinlikle direnilmesi, Musul ve kapitülasyonlar konularında herhangi bir ödün verilmemesi ve Anadolu'daki Türk askeri kuvvetlerin sınırlandırılmasının kabul edilmemesi yolunda İsmet Paşa'ya talimat verilmesi için karar alıyordu. Bu heyecanlı aşamada Türk basını da anlaşmazlığa karışıyor. İstanbul'da yayınlanan Vakit gazetesi 18-1-1923 tarihli sayısında Lozan'da mali konularda Türklere büyük zorluklar çıkardıklarını ileri sürdüğü Fransızlara "Türkiyenin en zengin illerinden biri olan" Suriye ile yetinerek Osmanlı genel borcundan almayı tasarladıkları bir kaç milyon franktan vazgeçmelerini öneriyordu. ⁽⁴⁹⁾

1922 yılı sona ererken Lozan'da mali konularla ilgili görüşmeler bir duraklama dönemine girmişti. Bu konularda yakından ilgilenen Fransız Hükümeti, Türklerle özel bir anlaşmaya varmayı umuyor, Barrere'nin tavsiyesiyle General Pelle'yi ve Lozan'daki kendi maliye uzmanlarından birini ivedilikle Ankara'ya göndermeyi öneriyordu.

Fakat Lord Curzon'la İtalya temsilcisi o sırada böyle bir davranışın Bağlaşıkların Türklerin ayaklarına kapandığı etkisini yaratacağını öne sürerek Fransız önerisini reddediyorlardı. Buna rağmen Fransız devlet başkanı Raymond Poincare İzmir'deki Fransız Konsolosu aracılığıyla bu konuda Başbakan Hüseyin Rauf'a başvuruyor, ancak Rauf Bey, Fransa'nın Lozanda Türkiye'yi destekleyeceğine dair Franklin Bouillon'un verdiği güvenceye değinerek bunun henüz gerçekleşmediğini belirtiyor; Poincare'nin verdiği sözün bundan öteye gitmediğini ima ediyor, Fransızları mali konularda güçlük çıkararak kapitalist çıkarlarına hizmet etmekle suçluyordu ⁽⁵⁰⁾.

---

⁴⁸ Age 170

⁴⁹ Sonyel, 74

⁵⁰ Age 74-75

1923 Ocak ayının ikinci haftasının sonuna doğru bütün önemli mali konularda hala bir antlaşmaya varılamıyordu. Ocak ortalarına doğru Bompard, bu sorunlara bir çözüm bulabilmek umuduyla Türk temsilcileriyle gizli görüşmelere başlıyor ancak başarı sağlayamıyordu. Onun bu çabaları Türklere daha çok cesaret veriyor; Türk tezinde direnirken, petrol imtiyazları konusunda Birleşik Amerika'nın desteğini kazanmaya çalışıyorlardı. Esasen Amerikalılar da Türkleri teşvik etmekten geri kalmıyorlardı. Sonuçta İsmet Paşa mali ve ekonomik sorunların barışın imzalanmasından sonra çözülmesini öneriyorsa da Lord Curzon bunu reddediyordu ⁽⁵¹⁾.

c- Ticaret Sözleşmeleri Meselesinin Görüşülmesi

Lozan'da kapitülasyonlarla yakından ilgili diğer bir konu ticaret sözleşmeleri meselesi, Hasan Bey'in reis seçildiği tali komisyonda daha 29 Kasım 1922'de görüşülmüş. ticarete dair Fransızlar, gemi işletmeye dair İngilizler tarafından projeler verilmiştir. Münakaşalar; gümrük tarifeleri, mukavelenin süresi, bütün devletlere eşit muamele, geçiş devresi, teminat, Milletler Cemiyeti hakemliği, mütekabiliyet, menşe gibi noktalarda toplanmıştır. Hasan Bey, Türkiye'nin iktisadi serbestliğe çok önem verdiğini ve kapitülasyonların kaldırılması üzerine gümrük tarifelerince serbest olduğunu, iktisadi şeraitin değişikliğine göre ticaret usulünü tanzim edecek hakemler için pek kısa bir müddet kabul etmek ve bu sebeple iktisadi meseleleri siyasi maddelerden ayırmak lazım geleceğini, çeşitli memleketlerin ticaret şartlarının ayrı olduğundan bütün devletlere eşit muamele verilemeyeceğini anlatmıştır ⁽⁵²⁾.

Müttefikler, kapitülasyonların devleti daimi surette bağladığından bahisle bir intikal devresi ortaya atmışlar; Türkiye'nin ticaretce her devletin sahip olduğu serbestlikten yararlanması tabii olmamakla beraber bunu gelecekte tam olarak kullanacağını ifade etmişler, gümrük tarifelerini şimdiden istediği gibi tanzim etmesi, ticaretin kesilmesi ve yabancı tüccarın memleketi terketmesi gerekeceğinden ticaret sözleşmelerinin hemen akdedilmemesi bir

⁵¹ Sonyel, 75

⁵² M. Cemil, 167

intikal devresi geçirmesi lazım geleceğini belirtmişlerdir. Ticaret sözleşmelerinin 2 sene sonra müzakeresine başlanması o zamana kadar Türkiye'ye girecek eşyadan 1911'deki tarife % 4 artırılarak resim alınması, bu müddetten sonra da kıymet üzerinden muayyen miktarda fazla resim alınmayacağı kararlaştırılmıştır. Oysa ki Hasan Bey'in görüşüne göre 1911 kıymet tarifesini % 4 artırılsa da kapitülasyon usulüne dönmek demektir. Mösyö Serius ise kapitülasyonlara göre konmuş tarife usulünün geçiş devresinde kalması gerektiğini, serbestliği elde edinceye kadar Türkiye'nin geçirmesi lazım gelen bir merhale olduğunu söylemiştir. İngilizlerin görüşüne görede Türkiye ile ticaretin açılabilmesi için en az 15-20 sene teminat gerekiyordu. Üstelik Türk parasının kararsızlığı nedeniyle kıymet üzerine tarife kabul olunmalıdır. Ayrıca Türkiye'nin patates, şeker, kuru üzüm vb. mallara uyguladığı yüksek gümrük vergisinin azaltılmasını yoksa Türk ticaretinin gittikçe azalacağı üzerinde durmuştur. Ancak müttefikler müzakerelerin sonunda güvence ve geçiş devresinde ısrar ettiklerinden kapitülasyonlardan bu şartla vazgeçeceklerini söylediklerinden kabul edilmemiştir⁽⁵³⁾.

Türk Temsilci Heyeti gemi işletme meselesinde, Kabotajın Türk halkına ve gemilerine iadesini istedi. Gemiler için bu kabul edilmiş ancak, Türkiye'nin bu konuda bir "intikal devresi" kabul etmesinin istenmesi üzerine İsmet Paşa bu teklifi reddetmiştir⁽⁵⁴⁾.

Şubat'ın ilk günlerine gelindiğinde hukuk kapitülasyonları konusunda hava iyice gerginleşir. Curzon, Bompard ve İtalyan delegeleri konferansın kesintiye uğramasının ve tekrar savaşın patlak vermesinin sorumluluğunu olduğu gibi İsmet Paşa'ya yüklerler. O kadar ki İsmet İnönü ve Türk Heyeti "Artık biz gidiyoruz" diye beyanatta bulunup Lozan Tren istasyonuna giderler. Buraya kadar İnönü'ye Fransız ve İtalyan Heyetleri eşlik eder. "yapmayın, etmeyin" gibi telkinlerde bulunurlar. Ancak Türk Heyeti hakikaten Lozan'ı an ayrılır⁽⁵⁵⁾.

---

⁵³ Age 167-168

⁵⁴ Age 169

V. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSININ KESİNTİYE UĞRAMASI VE II DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ:

a- Konferans Görüşmelerinin Çıkmaza Girmesi:

1922 Aralık ayı ortalarına doğru Lord Curzon ileride Türklere teslim edilecek bir antlaşma tasarısı üzerinde çalışmaya başlıyordu. Fransız temsilcisi Barrere İsmet Paşa'nın uzlaşıcı bir tutum sergilediğini hükümetine bildiriyor, ancak İsmet Paşa 18 Aralık 1922'de Ankara'ya gönderdiği kapalı tel yazısında Türk yönetiminin ve ordunun hazırlıklı olmasını öneriyordu. 2 gün sonra da Boğazlar sorunu ve Bağlaşıkların askerden arındırılmış kesimleri kendi denetimleri altında tutmak istemeleri yüzünden konferansın kesintiye uğrama ihtimalinden bahsediyordu. 23 Aralık tarihli telgrafında ise Bağlaşıkların mali ve adli kapitülasyonları yalnız isim değişikliği yaparak sürdürmek istediklerini bildiriyordu ⁽¹⁾.

26 Aralıkta İsmet Paşa ile görüşen Curzon, İsmet Paşa'yı barışa sırt çevirmekle suçluyor, uyguladığı siyasanın Türkiye'nin mahvına yol açacağını öne sürüyor, Bağlaşıkların yakında Türk Delegasyonuna bir barış tasarısı sunacaklarını, bunun kısa sürede kabul ya da reddedilmeleri gerektiğini bildiriyordu. İsmet Paşa ise arazi sorunlarının henüz bir çözüme bağlanamadığından yakınlarda bu sorunların diğer çözülmemiş sorunlarla birlikte ele alınıp ayrı ayrı çözümlenmesini öneriyorsa da Curzon kendi görüşünde direniyordu ⁽²⁾.

Ocak ayının 2. Haftasında Fransızların Ruhr bölgesini işgal etmeleri üzerine Curzon, konferansı sona erdirmeye çalışıyor, Türklere yeni tavizler verilmesine taraftar görünen Bompard ve Garroni'nin geciktirme taktiklerini gözönünde tutarak Lozan'ı terketmek tehdidini savuruyor, kendi hükümetine

¹ Selahi Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi" Belleken, 149 (1974) s.78

² Sonyel 79

başvurarak İngiliz İçişleriyle uğraşmak üzere en kısa zamanda Londra'ya dönmesinin istendiğine dair kendisine talimat gönderilmesini rica ediyordu.

Başbakan Bonar Law'da onu 15 Ocak'da geri çağırıyordu. Fransız temsilcisi Poincare bu arada, yeni örgütlenen Yunan ordusunun Doğu Trakya'ya yürümesi ihtimalinden korktuğundan böyle bir felaketi önlemek için yapılacak her fedakarlığın yerinde olacağına inanıyor, General Pelle'yi görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gönderilmesini öneriyor, ancak Curzon tarafından reddediliyordu ⁽³⁾.

Fransız temsilcisi Bompard, Türkler antlaşmayı imzalamaya yanaşmadıkları için Bağlaşıkların yeni bir tasarı hazırlamaları, İngiliz delegasyonu bir hafta sonra Lozan'dan ayrılacağı için bu tasarının o tarihten önce Türklere verilmesi gerektiğini belirtiyordu. Curzon ise Türklerin yine imza atmayarak düşmanca davranışlara gireceklerini o yüzden Fransızların Türklere karşı ölçülü olmalarını bildiriyordu. 30 Ocak'da Lord Curzon tarafından hazırlanan antlaşma tasarısına göre; "Türkiye'nin Trakya'daki sınırı kuzeyde Neuilly Antlaşması'nda saptanmış olan Bulgar sınırından, batıda Meriç Irmağının batı kıyısından başlayacak, Yunan yönetiminde kalacak olan Karaağaç dışında Edirne Türk sınırları içine alınacak; sınırın her iki yakasında saptanacak bir bölge askerden arındırılacak; Türkiye, Ege Denizi'ndeki tüm adaları bırakacak, ancak Imroz ve Bozcaada yenei özerklik verilmesi şartıyla Türkiye'de kalacak Türkiye'nin Suriye ile olan sınırı Türkiye ile Fransa arasında saptandığı gibi kalacak; Irak'la olan sınırı ise, Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin kararına bırakılacak Boğazlar sorunu da Türkiye, Bağlaşık önerilerini Boğazlar Özel Konvansiyonu'nu kabul edecek, kapitülasyonlar kaldırılmamakla birlikte, Türkiye'deki yabancılara adli ve diğer alanlarda koruyucu hükümleri kapsayan bir protokol antlaşmaya eklenecek; yabancı yargıçlara, beş yıl süre ile Türk yargıçlarıyla birlikte yargı görevini yürütecekler: Türkiye, Suriye, Irak, Hicaz, Arap bölgeleri, Mısır Sudan, Libya ve Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçecek" ⁽⁴⁾.

³ Sonyel 80

⁴ Sonyel 81,82

Pierre Loti, Le Martin'deki yazısında Boğazlar konusundaki tutumu nedeniyle İngiltere'yi eleştirmekte ve Boğazların savaş gemileride serbest olmasının Türkiye ve bütün Doğu uluslarının İngiliz Emperyalizminin egemenliği altında kalması demek olduğunu söylemektedir (⁵).

Fransız temsilcileri Bompard, Türk başdelegesiyle yaptığı özel bir görüşme sırasında antlaşma tasarısının kesin olmadığını, Fransız Hükümetinin bu tasarıda bazı değişiklikler yapılmasıyla ilgili önerileri dikkate alacağını söyleyerek uzlaşma yolunu açık tutmaya çalışıyordu. Ancak bu Londra'da hoş karşılanmıyordu (⁶).

31 Ocak 1923 günü antlaşma tasarısı Türk Heyetine sunuluyor ve imzalanmaya davet olunuyordu. Kapitülasyonlar mali konular, tazminat ve Musul sorunlarıyla ilgili maddelere itiraz ettiğini daha önce Bompard' a bildirmiş olan İsmet Paşa antlaşma tasarısındaki bazı isteklerin ilk kez ileri sürüldüğünü belirterek cevap hazırlamak için kendisine 8 gün süre verilmesini talep ediyordu (⁷).

Müttefik tasarısında öngörülen hususların bazıları Türk temsilcileri tarafından kabul edilmiş, diğerleri ise reddedilmiştir. İki tarafın üzerinde anlaştıkları konular şunlardır:

Yunanistan ile Aramızdaki Meseleler:

1. Sivil tutsaklar ve askeri esirler iki devlet arasında yapılan özel bir antlaşma ile mübadele edilecek.
2. Doğu Trakya sınırimızı Mudanya Mütarekesinde tespit edildiği şekilde Meriç nehri oluşturacak, Imroz ve Bozcaada Türkiye'ye verilecek. Yunanistan'ın eline bırakılan Anadolu kıyısına yakın adalar askersiz hale getirilecekti.

3. İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç olmak üzere Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistan'daki bütün Türkler mübadele edilecek.

⁵ Hatice Ersoy, İzmir Basınında Lozan Görüşmeleri, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç. Dr. Z. Arıkan) İzmir 1989 s- 137

⁶ Sonyel 82

⁷ Sonyel 82,83

Konferansın 1. kısmında Yunanistan'la aramızda halledilemeyen en önemli mesele Yunan Ordularının Batı Anadolu'da ve Doğu Trakya'da yapmış oldukları zararın tamiri idi ⁽⁸⁾.

Müttefik Devletleri ilgilendiren meselelerden aşağıdakiler hakkında anlaşmaya varılabiliyordu:

1. Fransızlarla herhangi bir ülke meselemiz yoktu. Suriye sınırı için 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması hükümleri teyit olundu.

2. On iki Ada İtalya'ya terkedildi.

3. İngiltere mandası altına konulan Irak'la Türkiye arasındaki sınır meselesi (Musul) üzerinde çetin görüşmeler cereyan etti, fakat bir anlaşmaya varılmadı. Bu meselenin çözümü sonraya bırakıldı.

4. İki tarafın üzerinde anlaşmaya varabildiği en önemli konulardan biri Boğazlar meselesiydi. Lozan'da Boğazların statüsü konusunda uzun görüşmeler cereyan etmiştir. Bu görüşmeler sonunda Müttefikler Türk isteklerini kısmen kabul etmişlerdi. Lozan'da kabul edilen Boğazlar Rejiminde yabancı gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmesi prensip itibarıyla kabul ediliyordu. Yabancı ticaret gemileri bakımından Boğazlar rejimi şöyle olacaktı: Barış zamanında yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınıyordu. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise barış zamanındaki rejim uygulanacaktır. Savaş zamanında Türkiye muharip ise, tarafsız gemiler ve tarafsız uçaklar, düşmana yardım etmemek şartıyla Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Ancak tonaj bakımından bazı sınırlamalar yapılmıştı. Bir devletin Karadenize geçirebileceği azami deniz kuvveti Karadenize sahili olan devletlere mensup ve geçiş sırasında Karadeniz'de mevcut en kuvvetli donanmanın (Rus donanmasının) azami kuvvetini aşmayacaktı. Bununla beraber, devletler her zaman her biri 10. 000 tonilatoyu geçmeyecek üç gemiyi Karadenize geçirebilecekti. Türkiye ile barış halinde olan devletlerin denizaltıları Boğazlardan ancak su yüzünden geçebileceklerdi. Boğazlardan transit olarak geçen savaş gemileri mucbir

⁸ M. Gönlübol, C. Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), Ank. 1993, s. 51

sebepler dışında Boğazlarda duramayacaklardı. Savaş zamanında Türkiye tarafından ise, savaş gemileri bayrağı ne olursa olsun, barış zamanındaki gibi serbestçe geçebileceklerdi; fakat muharip savaş gemileri ve uçakları Boğazlarda muhasematta bulunamayacaklardı. Savaş zamanında Türkiye muharip ise tarafsız devletlerin savaş gemileri ve uçakları düşmana yardım etmemek şartıyla Boğazlardan serbestçe geçmek hakkına sahip olacaklardı. Lozan'da varılan antlaşma gereğince Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının sahilden itibaren 15-20 km'lik bir kısmı askersiz hale getirilecekti. Nihayet, Boğazlardan geçecek yabancı gemilere nezaret etmek üzere bir Türk temsilcisinin başkanlığında, akit devletlerin temsilcilerinden oluşan bir Boğazlar Komisyonu kurulacaktır. Bu komisyon görevini Milletler Cemiyeti'nin himayesinde yapacak ve her yıl Cemiyete bir rapor verecekti. Lozan'da kabul edilen bu esaslar ihlal edildiği takdirde akit devletler özellikle İngiltere, Fransa ve Japonya bu hususta Milletler Cemiyetinin karar verdiği bütün vasıtalarla harekete geçeceklerdi.

5. Üzerinde anlaşmaya varılan diğer bir noktada Çanakkale'de dahil olmak üzere Müttefik orduları tarafından mezarlık olarak kullanılan bölgelerin bazı şartlarla bu devletlere terkedilmesi idi ⁽⁹⁾.

Müttefik Devletlerle Türk temsilciliklerinin üzerinde anlaşmaya varamadıkları önemli noktalardan bazıları şunlardır:

1. Osmanlı borçlarının Osmanlı imparatorluğundan ayrılan ülkeler arasında taksimi, özellikle Fransız ve Türk temsilcileri arasında çatışmalara sebep olmuştur. Osmanlı borçları meselesi konferans sırasında halledilmediği gibi, konferanstan sonrada uyuşmazlık konusu olmakta devam etmiştir.

2. Müttefik Devletler Osmanlı imparatorluğu devrinde elde ettikleri adli, iktisadi ve diğer konulardaki imtiyazların birdenbire kesilmesini kabul etmemişler, bu imtiyazları başka şekil ve isimler altında hiç olmazsa bir süre daha devam etmek üzere yeni Türk Devletine de kabul ettirmeye çalışmışlardır.

---

⁹ Age, s. 51-52

3. İstanbul ve Boğazlar'ın Müttefikler tarafından tahliyesi konusunda da olumlu bir sonuca varılamamıştır.

Görüldüğü üzere, Müttefikler, özellikle İngilizler daha önce Anadolu'yu işgale teşvik ve sevkettikleri Yunanistan'ı ve bu devletin büyük emellerini Konferans masası etrafında unutmuşlar, sadece kendi çıkarlarını savunmuşlardır. Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri kapitülasyonları devam ettirmek istemeleri Türkiye ile bu devletler arasında en önemli uyuşmazlık konularından biri olmuştur ⁽¹⁰⁾.

Lord Curzon'un kaleme aldığı bu antlaşma tasarısı kabul edilemezdi. Çünkü tasarının birçok noktaları Türkiye'nin adli, mali ve ekonomik bağımsızlığınca aykırıydı. İsmet Paşa Antlaşma tasarısı hakkında Ankara'ya bilgi gönderice, Başbakan Hüseyin Rauf "tasarıda kabul edilemeyecek şartlar bulunduğu, konferansın dağılması üzerine, Türkler aleyhindeki durumun ve İstanbul'un belirsiz bir süre yabancı işgalinde kalmasına dayanılamayacağını Bağlaşıklara bildirilmesini; Avrupa ve Amerika kamuoyunun barışın hangi nedenlerden ötürü yapılmadığı konusunda aydınlatılmasını; gözleri Musul petrollerinde olan İngiliz kapitalistlerin ihtirasları için tüm İngiliz ulusunun yeni fedakarlıklara itildiğini herkesin bilmesi gerektiğini, Fransız ulusunun İstanbul'da Türk yasalarına göre kurulan birtakım firmaların Lozan'da Türk diplomasisini alet olarak kullanarak, Türk ulusunu soymaya çalıştıkları ve böylece barışı tehlikeye düşürdüklerinin etraflıca anlatılmasını; Yunan Hükümeti büyük devletlere, Yunan Ordusunun Anadolu'da hiçbir askeri neden olmaksızın yaptığı bunca yıkım ve ezgiye karşılık tazminat ödemeye zorlanmadığı halde, bu devletlerin kendi uyrukları için Türkiye'den tazminat istemeye kalkışmalarının insanlığın vicdanında onaylanamayacağını belirtilmesini, Bağlaşıkların antlaşma tasarısına karşılık olarak derhal bir Türk tasarısı hazırlanmasını ve Türklerin ancak bu tasarıya göre barışı imzalayacaklarının açıklanmasını, Bağlaşıklar arasındaki birliği bozmak için musul sorununun çözümlenmesi için plebisite başvurulacağı ve Türklerin petroleri işletmek için görüşmelere hazır olduklarının ilan edilerek Birleşik

Amerika ile ayrı bir antlaşma yoluna gidilmesini; bu esaslar çerçevesinde görüşmelerin sürdürülmesi mümkün görünmüyorsa ve Türk tasarısı kabul edilmezse Türk Heyeti'nin Ankara'ya dönmesini" İsmet Paşa'ya bildiriyordu (11).

Bundan sonraki günlerde aradaki anlaşmazlıkları gidermek için İsmet Paşa ile birçok görüşmeler yapan Bağlaşık temsilcileri onu hangi noktalarda memnun edebileceklerini saptamak amacıyla 2 Şubat'ta kendi aralarında bir toplantı yapıyor, Türkiye ile uygulanacak adli rejim konusunda yeni bir formül hazırlıyorlardı. Lord Curzon Türkiye'den istenen 12 milyon Sterlin tutarındaki savaş tazminatından vazgeçilerek Türkiye'ye ait olan ve 1914 yılı Ağustos'unda İngiltere Hükümetince el konulan iki savaş gemisi bedelinin Bağlaşıkların istediklerini karşılamak üzere karma bir fona yatırılması önerisinde bulunuyordu (12).

Türk delegeleri 4 Şubat 1923'de sundukları karşı tasarıda sınırlar Trakya, Adalar ve Boğazlarla ilgili koşulları; Karaağaç, Meriç, Demiryolu, Imroz ve Bozcaada, Gelibolu garnizonu ve Anzakların mezarları konusunda Bağlaşıkların önerilerini kabul ediyor; Musul sorununun bir yıl süre ile ertelenerek doğrudan doğruya Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmesini, adli kapitülasyonlar konusunda yabancıların Türkiye'deki durumlarına ilişkin olarak Bağlaşıkların hazırladıkları formülü reddederek kendi karşı formüllerini ileri sürüyor ve tasarıdaki mali ve ekonomik sorunlarla ilgili maddelerin daha sonra görüşülmek üzere Antlaşmadan çıkarılmasını öneriyorlardı (13).

Aynı günün akşamı saat 18'e doğru İtalya 2. Murahhası Montagna Adli idare projesi olarak hazırlayıp teklif ettiği formül üzerinde konuşmak için Lozan Palas oteline Türk Heyeti nezdinde geliyor, Amerikalılarla görüşmekte olan başmuraşhas İsmet Paşa, Montagna ile temas edip müzakereye 2. muraşhas Rıza Nur Bey ile Tahir (Taner) Bey'i memur ediyordu. Tahir Bey Montagna ile görüşürken salona Türk müşavirlerinden Münir Bey geliyor ve

---

¹⁰ Age, s. 53

¹¹ Sonyel 83-34

¹² Sonyel 84-85

¹³ Sonyel 85

Tahir Bey'e; "Paşa Amerikalılarla ayrıca konuşuyormuş, müşavirler meselesinde intihabın hükümet tarafından yapılması hususunda ısrar etmenizi ve mahkeme-i daimenin intihabı fırkasını kabul etmemenizi rica ediyor" şeklinde bir pusula uzatıyor, Tahir Bey'de buna göre Montagna'ya gerekli cevabı veriyordu (¹⁴).

İsmet Paşa Curzon'un Musul ile ilgili demecini kabul ediyor fakat diğer konularda hiçbir tavize yanaşmıyordu. Onun bu davranışını Curzon inanılmaz, Bompard ise cürüm olarak niteliyor, İsmet Paşa ise Türkiye'nin köle durumuna dönüştürülmeye çalışıldığını, adli kapitülasyonlar konusunda Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine saygı gösterilmediğini bildiriyordu (¹⁵).

ABD temsilcisi Grew o günkü durumu anılarında anlatır: "İsmet Paşa'nın inatçı tutumu karşısında Curzon Bompard'a dönerek, ben size demiştim der gibi bakıyor. Curzon bana "Venizelos"a söyle diyor. Yandaki odaya gidiyor ve Venizelos'a telefon ediyorum, kabul ediyor. Toplantıya dönüyorum ve sıkıcı bir hava ile karşılaşıyorum. Müttefikler Yunan tazminatından vazgeçmişler. Curzon'un arkasındaki iskemleye hızla gidiyorum ve Venizelos'un mesajını artık açıklamıyorum. Kapitülasyonlardan bahsediyorlar Bompard ve Garroni Curzon'un muhteşem desteği ile İsmet'i rica ve tehditlerle bombardıman ediyorlar. Her zaman olduğu gibi küçük adam için teessür duyuyorum. Curzon'da duyuyor. Fakat İsmet Nuh diyor peygamber demiyor. İsmet inatçıdır. Birkez öfkeleniyor. "Ankara'ya gideceğim ve halkıma Curzon'un başkanlığındaki konferans savaş istedi diyeceğim" diyor.

Herkes hayırlı hayırlı diye bağırıyor. Çok gergin biran. Telefon çalıyor. Ben açıyorum, ince bir ses "Burası Japon delegasyonu" diyor. Ahizeyi sert bir şekilde kapıyorum ve yerime dönüyorum. Curzon'un saatine baktığını görüyorum: "İsmet Paşa memleketinizi kurtarmak için sadece yarım saatiniz var" diyor. İsmet gene mendilini dudaklarına bastırıyor, koltuğunda oturup kalkıyor. Parmak uçlarını terli olan altına koyuyor. "Je ne peux pas" (yapamam) diyor kısık bir sesle. İsmet'i seven Curzon açıkça üzgündür. Ona

¹⁴ Tahir Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgı Edildi", Ord. Prof. Resit Sevig'e Armağandan Ayrı basım, İst. 1956, s.23

gölümsüyor ve belli belirsiz bazı sempatik gürültüler çıkarıyor ve Bompard'a bakıyor: Pekala! diyor Bompard "ümitsiz" diye cevap veriyor. Curzon "ümitsiz" diye ona katılıyor. Ayağa kalkıp "Allahısmarladık" diyoruz. Odayı isteksizce terk ediyorlar. Oradan gazeteciler ve sandıklarla dolu koridora çıkıyorlar. Aralarında imza için hazır nihai antlaşmayı götüren Massigli de var. İsmet asansörle iniyor. Ben onunla gidiyorum, o sükunetini tekrar kazanıyor oteli çok ciddi birşey vukubulmamış gibi terk ediyor. Bompard ve Montagna İsmet'in ardından kapitülasyonlar için yeni bir formül aramak için gönderiliyorlar. İstasyona telefon ediyor ve Orient Ekspresi yarım saat durduruyorum. Bir akşam yemeği yiyoruz alelacele, 22. 15'de otelden ayrılıyor. İstasyon kalabalık halk ve çok polis var. Son dakika belki İsmet yumuşar diye trenden sarkıyoruz. Telaşlı ve nefes nefese Bompard merdivenlerden çıkıyor "iyi değil, diyor. İstasyon şefine "hareket ediyoruz" diyorum Yavaşça büyük tren geceye kayıyor" ⁽¹⁶⁾. Böylece İngiliz delegasyonu anlaşma sağlanamadığı gerekçesiyle Lozan'dan ayrılıyordu.

Konferans İngiltere'den çok Fransa ve İtalya'yı ilgilendiren adli rejim, ekonomik kapitülasyonlar ve Türk-Yunan savaş tazminatı konularında kesintiye uğruyordu. İsmet Paşa basına verdiği demeçte; "Vatanım için iktisadi kölelik kabul etmeyi reddederim. Bağlaşıkların ileri sürdüğü talepler, memleketimin ekonomik kalkınmasıyla ilgili tüm imkanları kaldırarak bütün ümitlerimizi yok edecek" diyordu ⁽¹⁷⁾.

Daha sonra Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile görüşen İsmet Paşa "İyice anlayamadığı ekonomik hükümleri kapsayan bir antlaşma tasarısını derhal imzalaması için yapılan baskının, İngilizlerin barışla ilgili niyetlerinde içten olmadıkları konusundaki kuşkularını yeniden uyandırdığını belirtiyordu. Öte yandan M. Kemal Paşa basına verdiği demeçte, "Türkiye'nin tam bağımsızlığını hedef tutan bir barış istediğini bildiriyor, 7 Şubat'ta Balıkesir halkına hitaben yaptığı konuşmada "biz hukuk-u meşru ve

¹⁵ Sonyel 85

¹⁶ Yılmaz Altuğ, "Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.4 (Mart 1988) s. 432-433

¹⁷ Sonyel 85-86

hayatîyemizi dünya-yı medeniyet ve insaniyetle tasdik ve teslim ettirmek için çalışıyoruz... (Bunda) İcap eden her türlü tedbirlere tevessülde tereddüt göstermeyeceğiz" diyordu. M. Kemal 17 Şubat'ta İzmir İktisat Kongresini açarken de şöyle diyordu:

"... biz memleketimizi esirler ülkesi yapamayız... Hala muhataplarımız eski Osmanlı Devleti'nin tarihe malolduğunu ve bugün yeni bir Türkiye Devleti'nin kurulduğunu ve kuran ulusun çok azimli bulunduğunu; tam bağımsızlık ve egemenliğinden zerre kadar fedakarlık yapamıyacağını anlamıyorlar. . . Hiç kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Dünyada her uygar ulusun tabiatıyla malik olduğu şeylerden bizi mahrum etmemelidirler; Çünkü haklarımız tabiidir, meşrudur makuldur ve bize lazımdır. Biz bu haklardan vazgeçemeyiz ve ne kadar haklı ise, bu hakkımızı savunmak ve korumak için memleketimizin ulusumuzun kabiliyeti ve kudreti o kadardır" (18).

Konferansın kesintiye uğramasının hemen ardından Fransız ve İtalyanlar durumu düzeltmek için derhal hareke geçiyorlardı (19). İsmet Paşa ise Ankara'ya dönmek üzere Lozan'dan ayrılıyor, Bükreş'den geçerken universal gazetesine verdiği demeçte, konferansın sona ermediğini sadece askıda bırakıldığını; barışın sağlanması için çalıştığını ve bunun gerçekleşmesinden başka bir dileği olmadığı söylüyor aynı görüşleri Romanya temsilcisi Duca'ya tekrarlıyordu (20). İsmet Paşa konferansın kesilmesi konusunda şunları söylüyordu: "Müttefikler arzu ettikleri muahedeyi bize kabul ettirmek için yalnız müzakerelerde hukuki çekişmelerle kalmamışlar, Şubat'ta büyük bir baskı ve gösteri ile konferansı kesintiye uğratmaya kadar, kararlı olarak gitmişlerdir. Zannediyorlar ki bu kadar şiddetli bir baskı karşısında, hallonulamayan meselelerde, Türkler boyun eğeceklerdir. Şubat teşebbüsünü reddedip ayrılmayı göze aldığımızı gösterirken sonra, Ankara'ya gelmeden, daha İsviçre'de iken ileri vardıklarını ve Türklerin hayati gördükleri meseleleri herhalde elde etmek için tehlikeleri göze alabileceklerini, şiddete, zora baş geçeceklerini anlamışlardı. Buraya kadar tecrübe etmeden bunu kabul

¹⁸ Sonyel 87

¹⁹ Sonyel 88

etmiyorlardı. Lord Curzon'un İsviçre'den ayrıldığı 4 Şubat'ın ertesi günü bu teşhisi ufukta gördüm. Konferansın kesilme yapmadığını erteleme yaptığını söylemekte müttefikler aceler ettiler; ve ben Ankara'ya gelinceye kadar, Lord Curzon'dan yolda dostane mesajlar aldım. Havayı ümitli olarak muhafazaya ehemmiyet veriyordu. Onun için, ben Ankara'ya geldiğim zaman Reisicumhurumuza ve hükümete vaziyeti etrafıyla ve bütün güçlükleriyle anlatırken "Sulh ihtimali vardır, bunu elde edebiliriz" kanaitimi söyleyebiliyordum" (21).

Böylece başlarında İsmet Paşa'nın bulunduğu Türk Murahhas Heyeti 7 Şubat 1923'de Lozandan ayrılıyor ve Batı Anadolu'da tetkik gezisinde bulunan Atatürk'le Eskişehir'de buluşarak birlikte 20 Şubat 1923'de Ankara'ya varıyordu (22).

b- TBMM'de Konferansın Değerlendirilmesi

Lozan Konferansı'nın kesilmesi büyük bir olaydı. Her tarafta özellikle Türkiye'de büyük bir kaygı yaratmıştı. Barış olacak mıydı, olmayacak mıydı? Barış yapılamayınca yeniden savaş mı başlayacaktı? Barış Konferansı yeniden toplanabilecek miydi? Toplanması için Türkiye nasıl bir tutum takınacak ne gibi isteklerde bulunacaktı. İtilaf Devletleri'nin tutumları ne olacaktı. Bu arada Ankara'da Hükümet ile Meclis'in ilişkileri nasıl gelişecekti? (23)

Lozan ile ilgili Meclis görüşmeleri 21 Şubat'ta başlıyor bu konuda iki hafta süren çetin tartışmalar oluyordu. İsmet Paşa Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey ile birlikte Vekiller Heyetine barış projesi hakkında gerekli açıklamayı yapıyor, sıra antlaşmanın askeri hükümlerine bilhassa Boğazlar Sözleşmesi'ne gelince askeri müşaviri de (Tevfik Bıyıköğlu) vekiller heyetine davet olunuyordu. Burada İsmet Paşa bilhassa Fethi (Okyar) Bey'in Batı ve

²⁰ Sonyel 89

²¹ Seha L. Meray (Çeviren) Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Belgeleri. A.Ü. SBF Yay No: 300 Ank. 1970-72 I/II s.VIII

²² Tevfik Bıyıköğlu, Trakya'da Milli Mücadele II, Ank. 1956 (TTK) s. 517

²³ Bilal Şimşir, Lozan Telgrafı II, Ank. 1990, s.IX

Doğu Trakya hududu, Musul, mali, adli ve iktisadi meselelerde şiddetli tenkitlere uğruyordu ⁽²⁴⁾.

Meclise hakim olan elektrikli hava içinde sözlerine devam eden Türk başmuraahhası, İngiltere'nin, bir uzlaşmaya yanaşmış oldukları faraziyesine dayanarak iki taraf küçük ölçüde ödün verirse, tatmin edici bir barışa varılabileceğine inandığını bildiriyor, savaştan yana olmadığını belirtiyordu. İsmet Paşa'nın yaptığı açıklama muhalif milletvekillerini, memnun etmiyor, hükümete ve Türk delegasyonuna karşı özellikle İsmet Paşa'nın şahsını hedef tutan sert bir saldırıya geçiyor ⁽²⁵⁾. Onu barış olmuşken geri dönmüş, Bakanlar Kurulu'nun talimatına aykırı davranmış diyerek suçluyorlardı ⁽²⁶⁾.

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey bütün bakanların meclise bilgi vermelerini savunurken, "Misak-ı Milli'den eğer fedakarlık edilmişse namus icabı Heyet-i Vekile'nin çekip gitmesi"nin gerektiğini söylüyordu ⁽²⁷⁾. Erzurum Milletvekili Mustafa Durak (Sakarya) Bey'de Musul'un bir sene sonraya ertelenmesinin Musul'u kaybetmek, Karaağaç'ın terkedilmesinin Edirne'yi bırakmak olacağını ifade ediyordu ⁽²⁸⁾. İzmit Milletvekili Sırrı (Bellioğlu) Bey ise Misak-ı Milli'nin çiğnenmiş olduğunu ve yeniden güvenoyuna gidilmesini savunuyordu ⁽²⁹⁾.

Mecliste gerginliğin artması üzerine duruma müdahale eden Başbakan Hüseyin Rauf duyguları yatıştırmaya çalışıyor, savaşa girmek daha yararlı ise Türkiye'nin buna hazır olduğunu, fakat savaşın yararlı olmadığına inandığını belirtiyor; milletvekillerine, hükümete hazırlanan ve Türklerin karşı önerilerini kapsayan tasarıyı onaylamayı, Türk tasarısı kabul edilmezse yeniden savaşa girmek hakkını saklı tutmayı öneriyordu. Türk karşı tasarısına göre Musul sorunu ertelenecek, Karaağaç'dan vazgeçilecek ve ekonomik

²⁴ T. Bıyıklıoğlu, age 517

²⁵ Sonyel 91

²⁶ Seyfettin Turan – Güney Haştemoğlu, Atatürk – Nutuk – Olaylar Ansiklopedisi, İst. 1986, s.203 – Yılmaz Altuğ agm. 435

²⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt 3. S 1307

²⁸ Age 1309

²⁹ Age 1310-1311

sorunlarla ilgili maddeler antlaşmadan çıkarılacak tüm diğer noktalarda Misak-ı Milli ilkelerinde ısrar edilecekti ⁽³⁰⁾.

Mustafa Kemal, o günkü heyecanlı tartışmaları şöyle anlatıyordu: “ 27 Şubat 1923 günü gizli oturumla başlayan saldırılar 6 Mart gününe kadar ateşli, coşkulu bir biçimde sürdü. Ben de başından sonuna kadar tartışmalara katılmak zorunda kaldım. Muhalifler sanki ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis olumlu ya da olumsuz bir karar veremeyecek duruma geldi. Bizim açıkça anladığımız şeydu ki muhalifler barış konusunu meclisde kendi tutkularının gerçekleşmesinde kullanmak istiyorlardı. Bazı basında da bu tutkular şaşılacak bir biçimde ateşli olarak candan körükleniyordu. Bu ruh durumu içinde Meclis ile barış sorununun sonuçlandırılmasının güç olacağını görmek tabii ama üzüntü verici idi” ⁽³¹⁾.

Rauf Bey'in açıklamalarına rağmen milletvekilleri yatışmayınca M. Kemal söze karışarak, Türklerin barış adına bir çaba daha sarfetmelerinin Musul'dan vazgeçtikleri anlamına gelmediğini; bir yıl içinde Türkiye'nin daha güçlü bir duruma geleceğini; şimdi şiddete başvurursa, dünyanın düşmanlığıyla karşılaşacağını, ama ilerde, İngiltere'nin tamamen yalnız kalacağını; şiddete başvurularak Musul'un o anda gerçi kolayca işgal edilebileceğini, ama savaşın bununla bitmeyeceğini; Türk Murahhas Heyetine yapılan saldırıları onaylamadığını; esasen heyetin kendine düşen görevi tamamen yerine getirdiğini; barış sorununu olumlu ve başarılı bir sonuca vardırabilmesi için BMM'nin heyete manevi destek sağlaması gerektiğini belirtiyordu ⁽³²⁾.

2 Mart 1923 Cuma günü TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı bölüm bölüm görüşmeye başlıyor, Başbakan Rauf Bey, konuların “arazi meselesinden başlayarak, mali, adli, iktisadi olarak görüşülmesini” öneriyordu. Meclisde ikinci Türk delegesi Dr. Rıza Nur kürsüye çıkıyor, kendisinin Lozan'da uğraştığı konular hakkında meclis'e bilgi veriyor, Lozan'da Avrupalı devletlerin oluşturdukları müthiş bir cephe ile karşılaştıklarını ve bununla

³⁰ Sonyel 91

³¹ S. Turan, G. Haştemoğlu age 203

mücadele etmek zorunda kaldıklarını söylüyor, vatandaşlık, azınlık, sağlık işleri, rehineler, savaş tutsakları, adli kapitülasyonlar, nüfus mübadelesi gibi konuları ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, Türk vatandaşı hristiyanların da artık askere gideceklerini, Fener Patrikhanesi'nin siyasi, idari ve adli yetkilerden arındırılmış olarak İstanbul'da kaldığını, Ermeni meselesinin kapandığını, Lozan'da müslüman azınlık kavramının reddedilip gayri müslim azınlıkların varlığının kabul edilmiş olduğunu belirtiyordu. Rıza Nur sıhhi kapitülasyon demek olan İstanbul'daki Meclis-i Ali-i Sıhhi'nin kaldırıldığını açıkladı. Bolu milletvekili Dr. Fuat Bey (Umay) yabancı doktorların kabul ediliş edilmeyeceğini sorunca, Rıza Nur, Türk karantina idaresine danışman olarak beş sene süreyle üç yabancı doktor alınacağını bildirdi. Bursa Milletvekili Op. Emin (Erkul) Bey karantina idaresinin maziye karıştığını söyleyerek tartışmaya girişti ve Rıza Nur'u memlekete kapitülasyonları getirmekle suçladı (³³).

Rıza Nur daha sonra esir değişimi konusuna geçmiş, Yunanistan'daki savaş esirlerinin toptan geri verilmesinin sağlandığına dikkati çekmiş Türkiye'deki Yunan savaş esirlerinin barış yaptıktan sonra geri verileceğini, savaş esirlerinden başka, sivil esirler veya rehinelerin de olduğunu, Yunanistan'a götürülen 10 bin sivil rehinenin yalnız 3 bininin geri verildiğini 7 bininin akıbetinin bilinmediğini, bu konuda araştırma yapılarak sonucun dünyaya açıklanması gerektiğini bildiriyordu. Rıza Nur Türkiye'deki yabancıların statüsü ve adli kapitülasyonlar konusunda bilgi verirken, yabancı konsolosluk mahkemeleri yerine Türkiye'de karma mahkemeler kurulmasının istendiğini anlattı. Sonunda Adalet teşkilatına yabancı hukuk danışmanları alınmasına razı olunduğu bildirildi. Bu mecliste uzunca bir tartışma yarattı. Bir milletvekili yabancı danışmanların, yabancı kontrolü anlamına geleceğini söyleyerek, hoşnutsuzluğunu dile getirdi. Karahisarı sahip Milletvekili Mehmet Şükrü (Koç) Bey'de bunların "yeni mahiyetle adli kapitülasyon" demek olduğunu savundu (³⁴).

---

³² Sonyel 91-92

³³ B. Şimşir age XXIII - XXIV

³⁴ B. Şimşir age XXIV - XXV

Lozan'da 3. Delege olan Maliye Bakanı ve Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey kendi alanında bilgi vermek üzere meclis kürsüsüne çıktığında borçlar meselesine değindi: Türkiye'nin Osmanlı imparatorluğu'nun devamı olmadığını söyledi. Mersin milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey'in "Babamızı niye inkar ediyorsunuz" sorusuna "inkar etmiyoruz, babamız olduğuna nazaran tek oğlu biz değiliz bizden başka evlatları da vardır. Binaenaleyh vefat etmiş ve birçok evlatlar bırakmış bir babanın emlaki hakkında tesviye-i düyun karşısındayız. Gerek deyni gerek alacağı. Şunu arz edeyim ki bu tez muhasımlarımız tarafından kabul edilmiş değildir. Onlar bizi daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun yegane varisi ve onun temadisi gibi görmek istemektedirler ve tekliflerini de daima o şekil dairesinde yapmışlardır" şeklinde cevap vermiştir. Bundan sonra Meclis barış projesinin ekonomik ve mali bölümlerini didiklemeye ve maddeleri teker teker okutmaya başladı. Milletvekilleri önlerinde bulunan basılı barış projesinden Hasan Bey'in okuduklarını satır satır izliyor, hercümle, hatta her kelime hakkında sorular soruyorlardı. Bu cümle ne demekti, neden böyle kaleme alınmıştı, şu kelime gerekli miydi, bu kelime yanlış değilmiydi? Hasan Bey bir ara "Bana bütün maddeleri her kelimeyi ayrı ayrı okutacak mısınız? Böyle başa çıkılmaz" diye yakındıysada maddelerin didiklenmesinden vazgeçilmedi. Birçok milletvekili konuşmacıya sorular yöneltti. Hasan Bey her soruya teker teker cevap verdi. Ekonomik ve mali konularda Türk Heyeti'nin Lozan'da nasıl bir yol izlediğini, neleri kabul, neleri reddettiğini anlattı. Görüşmeler bütün gün sürdü, Hasan Bey açıklamaları nispeten gergin bir hava içinde geçti ⁽³⁵⁾.

Bundan sonra Lozan Heyeti murahhaslarından Diyarbakır milletvekili Zülfi (Tigrel) Bey kısa bir konuşma yaparak, sınırlar ve Musul sorunu üzerinde durdu. Musul'un İngilizler için bir petrol sorunu, Türkiye için ise mali bağımsızlık, ekonomik bağımsızlık sorunu olduğunu ve özellikle Doğu Anadolu için "hayati bir mesele" olduğunu söyledi. Suriye sınırı konusunda hükümetin ilgisizliğini eleştirdi. "Suriye'de Urfa ve Kilis'in yarısı gitmiştir.

³⁵ B. Şimşir age XXVII - XXVIII

Mesuliyet hükümetin üzerine kalır" dedi. "Niçin arkadaşlarımızdan biri Suriye hududu meselesini sormadı? diye yakındı" ⁽³⁶⁾. İzmir Milletvekili Sırrı Bey de 5 Mart 1923 günü mecliste yaptığı konuşmasında, İsmet Paşa'nın heyetini suçlayarak İtilaf Devletlerine karşı insiyatifli davranıldığını, bu yüzden Karaağaç'ın kaydebildiğini belirtmiş, Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu bu yüzden kaybedilmesiyle Misak-ı Milli'nin çiğnendiğini ileri sürmüştür ⁽³⁷⁾.

BMM'nin oldukça heyecanlı geçen 6 Mart toplantısında Saruhan Milletvekili Reşat Bey'in sunduğu önerenin çoğunlukla kabul edilmesi üzerine¹ görüşmelere son veriliyor; bu münasebetle yayınlanan bildirgede Antant devletlerince hazırlanmış olan antlaşma tasarısında Türk bağımsızlığını zedeleyici hükümler bulunması yüzünden bunun kabul edilemeyeceği fakat barış görüşmeleri sürdürülerek, belirli bir süre içinde Musul sorununu çözümlemesi, mali, iktisadi ve idari sorunlarla Türkiye'nin "hayati haklarına" ve işgal altındaki Türk topraklarına barışın imzalanmasından hemen sonra boşaltılmalarını sağlanması için BMM tarafından hükümete yetki verildiği açıklanıyordu ⁽³⁸⁾.

c- Konferansın Yeniden Toplanması için Yapılan Hazırlıklar

Böylece BMM hükümete ve dolayısıyla Türk delegasyonuna güvenini açıklıyor, 7 Mart 1923'de toplanan Bakanlar Kurulu Bağlaşık Devletlere gönderilecek bir nota kaleme alıyor ve Türk karşı önerilerini kapsayan tasarıyla ilgili son hazırlıkları tamamlıyordu. Fransızca ve 100 sayfa tutan bu tasarıda Türkiye yönetiminin istediği değişiklik ve eklerle Bağlaşıkların 31 Ocak 1923 tarihi antlaşma tasarısı karşı karşıya gösteriliyor, Türk tasarısı 9 Mart 1923'de bu notaya ilişkin olarak Dr. Adnan Adıvar tarafından İstanbul'daki Bağlaşık Yüksek Komiserliği'ne bildiriliyordu. Tasarıda

³⁶ B. Şimşir age XXIX

³⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları cilt 4, 111-113

¹ Oylamaya 190 kişi katılmıştı 170 oyla Saruhan milletvekili Reşat Bey ve Arkadaşlarının önergesi kabul edilmişti. Oylamaya 2. Gruba dahil 60 kişi katılmış, katılanların hepsinin birinci grup üyeleri olduğu anlaşılmıştı. Bunların 170'i önergeyi kabul etmiş, 14'ü reddetmiş 6'sı da çekimser kalmıştı. (A. Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıraları, İst. 1960, s.255)

³⁸ Sonyel 92

konferansın iki haftaya kadar ya bir Avrupa şehrinde ya da İstanbul'da oturumlarına yeniden başlanması öneriliyordu. Türk tasarısına göre Lozan'da ileri sürülen antlaşma tasarısındaki 156 maddeden 90'ı aynen kabul ediliyordu. Türkler Boğazlar Konvansiyonunu, Trakya protokolünü kabul ediyorlar, ancak sınırın Meriç'in Thalwe kesiminden başlatılmasını, Ege Denizindeki Meis ve Merkep Adaları'nın Türkiye'ye verilmesini istiyorlar: Türkiye'deki yabancıların durumu konusunda kaleme alınan 26 maddenin 7'sini ticari rejim protokolündeki 20 maddenin 15'ini, küçük bir değişikliklerle genel af deklarasyonunu; yine küçük bir değişikliklerle savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi protokolünü; adli deklarasyonda Montagna formülünü kabul ediyorlardı. Ancak 1921 Türk-Fransız Antlaşması'nın onaylanması; Türklerin, Yunanlıların tazminat isteğini reddederek Yunanistan'dan savaş tazminatı istemleri; bırakışmadan sonra Osmanlı yönetimiyle imzalanan mukaveleleri tanımamaları; genel borç sorununda ağır basmaları; tüm ekonomik maddelerle adli deklarasyonu antlaşmadan çıkartmak istemeleri, Bağlaşıklarca tartışılması gereken "güç noktalar" olarak nitelendiriliyordu ⁽³⁹⁾.

Bu Türk projesinde Doğu Trakya'nın batı hududu ve Batı Trakya hakkında yeni bir istek ileri sürülmemişti. Boğazlar sözleşmesine de dokunulmamıştı. Türk talepleri daha çok mali, adli, iktisadi kısımlarla Yunan tazminatı üzerinde toplanıyordu ⁽⁴⁰⁾. Ancak Türk tasarısı Fransızlara göre "Bağlaşıkların şartlarını büyük ölçüde değiştirecek" önerileri içerdiğinden ve bundan en çok Fransızlar zarar göreceğinden Fransızlar tarafından hoş karşılanmıyordu ⁽⁴¹⁾.

Bağlaşıklar 31 Mart 1923'de İsmet Paşa'nın notasına cevap vermişler, bu cevapta Büyük devletlerin "sürekli ve adil bir barış" sağlanmasını çabuklaştırmak amacıyla İsmet Paşa'nın notasında ve Türk tasarısında ileri sürülen tüm noktaları görüşmeye hazır olduklarını bildirmişler toprak

³⁹ Sonyel 92-93

⁴⁰ T. Bıyıklıoğlu, age 517

⁴¹ Sonyel 94

sorunlarıyla ilgili olup da 4 Şubat 1923 tarihli Türk notasında sözü edilmeyen önemli, yeni önerilerin görüşülmeyeceği belirtmişlerdir ⁽⁴²⁾.

Böylece, daha önce yarıda kalan konferans 23 Nisan'da yine Lozan'da oturumlara başlayacaktı. Konferansın 1. ve 2. Safhası arasında geçen zaman zarfında M. Kemal yeniden Lozan'a gidecek olan İsmet Paşa'nın pazarlık yüzünü attıracak tedbirler almıştı. Türk ordusu kuvvetlendirilmişti. Konferansta çetin bir mesele olarak beliren kapitülasyonlar konusunda Türk görüşünü kabul ettirebilmek için daha önce başlayan tatbikat üzerinde ısrar edilelerek yabancılar, kapitülasyonlar imtiyazlarından faydalandırılmamışlardı. 17 Şubat 1923'de İzmir'de çalışmalarına başlayan İktisat Kongresinde yapılan konuşmalarda Türkiye'nin bağımsızlığı, egemenliği ve Türkiye'de yatırım yapmış olan yabancıların Türk kanunlarına tabii olması gerektiği üzerinde durulmuştu. M. Kemal İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında siyasi ve askeri başarıların, iktisadi başarılarla desteklenmesi görüşünü belirtmiş, barışa engel olan sebeplerin, iktisadi nitelikte olduğunu, eğer bunlar halledilirse Türkiye'nin kuvvetli bir temel üzerinde yükseleceğini ifade etmiştir ⁽⁴³⁾.

d- II. Dönem Lozan Konferansı

Konferansın ikinci dönemi başlamadan önce, ileride konferansı etkileyecek iki önemli gelişme kaydediliyordu. 1 Nisan 1923'de Türkiye Hükümeti iki ay içinde genel seçimlerin yapılmasına karar veriyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a göre genel seçimlerin amacı BMM'ni uysal hale getirmek, içeride M. Kemal'in etkisini arttırmak, İsmet Paşa'ya Lozan'daki görüşmelere serbestçe devam edebilmek fırsatını vermek ve imzalayacağı antlaşmayı Kemalist Milletvekillerinin muhtemelen çoğunlukta olacakları yeni meclise sunmaktı ⁽⁴⁴⁾.

Bu arada BMM yönetmi Amerikalı sermayelerden oluşan Osmanlı-Amerikan Kalkınması Firması (Ottoman-American Development Company)'ni temsil eden Deniz Yarbayı Arthur Chester ve Albay Clayton Kennedy'ye 9

⁴² Sonyel 96

⁴³ M. Gönlübol - C. Sar, age s.54

Nisan 1923'de BMM'nin onayıyla bir ayrıcalık tanınıyordu. Amerikalılar geniş bir bölgede demiryolu yapmak ve yol boyunca iki yanda 20 km genişliğindeik alanda, tüm maden kaynaklarını işletmek, liman inşa etmek, orman ve tarım kaynaklarından yararlanmak ve her yıl Türkiye ve bir buçuk milyon İngiliz lirası tutarında tarımsal makineler ithal etmek hakkını kazanıyorlardı. Chester imtiyazı İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pelle'nin tepkisine yol açarken durumdan İngiltere'de memnun olmuyordu. Chester imtiyazını Amerikalıların Lozan görüşmelerine karışarak. Musul konusunda varılacak bir antlaşmayı, kendi ticari çıkarları için sekteye uğratmak yolunda harcadıkları sinsi bir çaba olarak nitelendiriliyordu. Bu yüzden Curzon Amerikalıları konferansın 2. Dönemine çağırmaktan çekiniyorlardı ⁽⁴⁵⁾.

Konferansın 2. Dönemi 23 Nisan 1923'de başlıyordu. Bu kez Avrupa diplomasisi alanında daha tecrübeli olan ve Ankara'ya barışı sağlamış olarak dönmek isteyen İsmet Paşa Bağlaşıklar arasında baş göstermeye başlayan parçalanmadan azami ölçüde yararlanmaya hazırlanıyordu. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle tarafından temsil edilen Fransızlar, Chester imtiyazının kendilerine karşı haksızlık olduğu iddiasıyla konferansa gelmiyorlardı. İngiltere konferansdan İstanbul Yüksek Komiseri H. Rumbold tarafından temsil ediliyor, yanında siyasi memurlardan Türk düşmanlığı ile tanınmış Andrew Ryan'da bulunuyordu ⁽⁴⁶⁾. Öte yandan Montagna tarafından temsil edilen İtalyanlar Türkiye'nin hak iddia ettiği Meis adası ile yakından ilgileniyor, bu adayı Türklere vermemek için ellerinden gelen çabayı harcamaya hazırlanıyorlardı. Venizelon'un temsil ettiği Yunanlılar ise Türklerin kendilerinden savaş tazminatı istemelerine sert bir şekilde karşı çıkmak amacıyla konferansa tehdit edici bir tavırla dönüyorlardı ⁽⁴⁷⁾.

II. Dönem Lozan Konferansı başlarken 3 komisyon kuruluyordu. Henüz çözüme bağlanmamış bazı arazi sorunlarına ve yabancılara karşı uygulanacak adli rejim konusuna bakacak olan 1. Komisyona Sir Horace

---

⁴⁴ Sonyel 96

⁴⁵ Sonyel 97-98

⁴⁶ Sonyel 98

⁴⁷ Sonyel 99

Rumbold, mali ve sıhhi konularla ilgilenecek ikinci Komisyona Pelle, ekonomik sorunlarla uğraşacak üçüncü komisyona ise Montagna başkanlık edecekti.

Türk Murahhas Heyeti bu düzeni kabul ediyor, ikinci dönem görüşmelere uygun bir hava içinde başlanıyordu. Çok geçmeden kesin barışın genellikle Türk-Yunan ve Bağlaşık savaş tazminatı, Osmanlı Genel Borcu, kapitülasyonlar, yabancıların Türkiye'den hak iddiasında bulundukları imtiyazlar ve Bağlaşıkların işgallerinde bulunan Türk ülkelerinin boşaltılması sorunlarının çözümüne dayandığı açıkça anlaşılıyordu ⁽⁴⁸⁾.

1)Trakya Sorunu: Lozan Konferansı'nın ikinci kısmında Türk Heyeti Doğu Trakya için batı hududu olarak 1913 hududunu istemekten vazgeçiyordu ⁽⁴⁹⁾. Horace Rumbold'un başkanlığındaki 1. Komisyon 24 Nisan'da ilk konu olarak, Türklerin Trakya'da Yunanistan ile sınırlarının Meriç ırmağının ortasından başlamasıyla ilgili dileklerini ele alıyor; Meis adası İtalyanlara verilirse, Türklerin bu dileğinin kabul edileceğini açıklıyordu. 24 Nisan'da Türk Temsilci Heyeti sınırın Thalweg'den başlamasını teklif ediyor, böylece Meriç'ten her iki ülkece ortaklaşa kullanım hakkı istiyordu ⁽⁵⁰⁾. 28 Mayıs'ta ise Trakya'nın sınırının Thalweg'den başlamasına Ege denizindeki Tavşan Adalarının Türkiye'ye verilmesine karşılık Adakale ve Meis adası üzerindeki Türk isteklerinden vazgeçiyordu ⁽⁵¹⁾.

2- Yunan Savaş Tazminatı: Bu konuda Türklerle bir antlaşmaya varma eğiliminde olan Venizelos, Türkler; Yunanlılardan tazminat istemekten vazgeçerlerse Karaağaç'ı ve kuzeyde Meriç ile Arda ırmakları arasında bulunan üçgen şeklindeki küçük bölgeyi onlara önermeyi tasarlıyordu. Tek engel Bağlaşıkların Türkiye'den savaş tazminatı istemekte direnmeleri idi. Bu konuda İtalyanlarla Fransızlar cephe birliği yaparak ağır basıyorlardı. İtalyanlar Meis Adası'nın kendilerine verilmesini sağlamak amacıyla tazminat isteğini Türklerle Bağlaşıklara karşı bir baskı aracı olarak kullanmak istiyordu.

⁴⁸ Sonyel 99

⁴⁹ T. Bıyıklıoğlu age 518

⁵⁰ S. L. Meray age II/I/I s.3

⁵¹ Sonyel 100

Fransızların ise mali ve ekonomik sorunlarla ilgili olarak Türklere karşı kuyruk acıları vardı ⁽⁵²⁾.

Bu arada Montagna "Müttefikler tebasından herhangi biri, Yunan tebası hariç, Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı hakimiyetindeki bir toprakta malı olupda herhangi bir suretle zarar görmüşse bir tazminat istemeye hakkı olacak ve müttefik devletler bu tazminatı kendisine 57-maddede yazılı paradan ödeyeceklerdi" maddesini 2. Dönem konferanta yeniden ortaya atmıştı. Halbuki 1. dönemde bu tazminat meselesi, bizim Almanya ve Avusturya'daki altınlardan, İngiltere'ye ödediğimiz gemi bedellerinden vazgeçmekliğimiz üzerine takas edilmişti. Montagna bu maddeyi eski şekliyle antlaşmada bırakmak isteyince İsmet Paşa ve Hasan Bey duruma itiraz ederek maddenin kaldırıldığını belirtmişlerdir ⁽⁵³⁾.

Tazminat sorununun bir çıkmaza girmesinden kaygılanan Rumbold tazminat isteğinden vazgeçmeleri için Roma ve Paris'e baskı yapmasını Curzon'dan rica ediyordu. 24 Mayıs'da Yunan temsilcileri tazminat konusunda antlaşmaya varılamazsa 2 güne kadar konferansı terkedeceklerini açıklıyorlardı. Fakat 2 gün geçmeden İtalyanlarla Fransızlar Türkiye'den savaş tazminatı istemekten vazgeçtiklerini bildiriyorlardı. İsmet Paşa Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı ödemesi sorumluluğunu kabullenmesi ve Karaağaç'ı geri vermesine karşılık, Yunan Tazminatının nakti para olarak ödenmesini istemekten vazgeçiyor, Ankara'ya "Yunan Ordusunun Türkiye'ye arzettiği tehlikeyi ortadan kaldırdığını" bildiriyordu ⁽⁵⁴⁾. Fakat İsmet Paşa'nın tazminat konusunda Başbakan Rauf Bey ile arası açılıyordu. Rauf Bey Yunan önerisinin kabulünden yana değildi. İsmet Paşa ise kendi önerisi kabul edilmezse Ankara'ya döneceğini bildiriyordu. M. Kemal'in bu konuda İsmet Paşanın tarafını tutması üzerine Rauf Bey ona yeni talimat göndererek Osmanlı genel borcunun faizi, Bağlaşıkların Türk topraklarını ivedilikle boşaltmaları ve adli bir formül gibi önemli konular Türkiye lehine çözüme

⁵² Sonyel 102

⁵³ Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet Yay. s.364-365 2. Baskı Tem. 1972

⁵⁴ Sonyel 102

bağlanırsa Yunan önerisini kabul etmesini, bu konuların çözümünde daha fazla ödün vermemesini bildirmek zorunda kalıyordu ⁽⁵⁵⁾.

3. Kapitülasyonlar : 24 Nisan 1923 günü "Türkiye ile Müttefik Devletler arasında yerleşme ve yargı yetkisine ilişkin sözleşme" konusu incelenmeye başlandı. Müttefik Temsilci Heyetleri, ilk önce Türk Heyetinin önerdiği bu başlığa itirazlarını bildirdiler. Tahir Bey ise uluslararası sözleşmelere bir başlık verilmesinin yapılagelen bir uygulama olduğunu söyledi ⁽⁵⁶⁾.

Rumbold, Türk Hükümetinin Türkiye'ye yerleşmek üzere kitle halinde güçleri önlemek istediğini, Türkiye'nin, tek başlarına gelerek yerleşmek isteyen kimselerin gelişini yasaklamak niyetinde olmadığını düşündüğünü söyleyince, Tahir Bey, göçü düzenleme hakkına her zaman bir ülkenin egemen haklarından biri olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Rumbold, Türkiye'nin göçü yasaklamaktan çok, yalnız düzenlemek hakkını elinde tutmasının yerinde olacağını ifade edince de Tahir Bey Türk Hükümetinin isterse göçü yasaklayabileceğini açıkça söylemiştir ⁽⁵⁷⁾.

Türk Temsilci Heyetinin ceza davaları konusunda uzman olan üyesi Tahir (Taner) Bey ayrıca, Türk Hükümetinin konsolosların, kendi uyruklarını evlendirmelerini yasaklama niyetinde olmadığını, ancak bir dava gerektiren boşanmaya Türk mahkemelerinin karışması gerekeceğini, ceza mahkemelerinin yalnız o ülkede işlenen suçlara değil, yabancı ülkelerde işlenmiş bir takım suçlara da bakmakla yetkili olmasının ceza hukuku kurallarından olduğunu söyleyince Rumbold "İngiliz Temsilci Heyetinin İngiliz uyruklarının İngiltere'de işlemiş olabilecekleri suçlar yüzünden Türk Mahkemelerince yargılanabilmelerini kabul edemeyeceğini, bu yüzden Türk iddiasının kabul edilemez olduğunu belirtmiştir ⁽⁵⁸⁾.

Hasan (Saka) Bey ise 25 Nisan 1923 günü 3. Komisyon toplantısında kapitülasyonların 1914 yılından itibaren kaldırıldığını söyleyince General Pelle

⁵⁵ Sonyel 103

⁵⁶ Meray age s. 36

⁵⁷ Meray 37

⁵⁸ Meray 44-45

bunu Osmanlıların tek başına yaptığını belirtmiş, Hasan Bey de kapitülasyonlar bir taraflıdır deyince bütün müttefik temsilcileri buna karşı çıkmışlardı ⁽⁵⁹⁾.

Bağlaşıklar adli kapitülasyonlar konusuna geçmişler ve yeni bir formül ile¹ İsmet Paşa'nın karşısına çıkmışlardır. İsmet Paşa ise bunu kabul etmeyerek Montagna formülü üzerinde direnmıştır ve Bağlaşıkları Türkiye'yi küçük düşürmeye ve eski kapitülasyonların yerine yeni kapitülasyonlar koymaya yeltenmekle suçlamıştır. İsmet Paşa bu konuda Montagna formülü üzerinde direnmek ve formülün değiştirilmesinin de ısrar ederlerse konferansın kesintiye uğramasından kaçınılmayacağını yolunda Bağlaşıkları uyarmak için Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den kesin direktif almıştı ⁽⁶⁰⁾.

Türk Temsilci Heyeti Reisi Rumbold ile yaptığı özel bir görüşmede bu konudaki İngiliz tutumundan yakınıyor, İngilizlerin şimdi Bağlaşık Formülü üzerinde direnmelerinin durumu altüst ettiğini ve dolayısıyla oldukça güç bir durumda kaldığını bildiriyordu. Fakat İsmet Paşa'nın bu tutumu Bağlaşıklar üzerinde hiçbir etki yapmıyor, kendi formüllerinde ısrar ediyorlardı. Bunun sonucu olarak adli rejim konusunda bir çıkmaza giriliyordu ⁽⁶¹⁾.

Münir (Ertegün) Bey, komisyon toplantısında yaptığı konuşmada "Türk Temsilci Heyeti'nin bütünüyle ülke kanunlarına bağlı olan ve bağlı kalması gereken derneklere uygulanacak rejim konusunda bir yükün altına girmediğini, Türkiye'nin bu konuda davranış özgürlüğünü elinde tutmak istediğini" söylüyor. Montagna, Türklerin özgürce çalışmasına güvence verecek bu sözlerden memnuniyet duyduğunu belirtiyor, gelecekteki Türk yasalarında da aynı güvenceyi vermesini istiyordu. Buna karşılık Münir Bey ve Rıza Nur Bey

⁵⁹ Karacan 360

¹ Müttefiklerin yeni teklifi Montagna formülünü ağırlaştıran ve Türk Mahkemelerinde kaza hakkını sıfıra indiren birçok kayıtlarla doluydu:

1. Türk adliyesine alınacak müşavirlerin kullanma şartlarıyla maaşları Türk Hükümetiyle Lahey daimi mahkemesi arasında kararlaştırılacaktı.
2. Müşavirler kanuna aykırı görecekları hükümlerden dolayı kanuni yollara dökülmeleri için müddeiumumileri harekete getirebileceklerdi.
3. Yapılacak şikayetler üzerine alakalı makamlara müracaat edebileceklerdi. (Halbuki Montagna Formülünde müşavirlerin yalnız adliye vekilini haberdar etmeleri kararlaştırılmıştı.
4. Ecnebilerin tevkifi ve evlerinin aranması gibi muameleler cürümüşhut müstesna olmak üzere ancak müşavirlerin muvafakatıyla yapılabilecekti. (Karacan 414)

⁶⁰ Sonyel 103-104

verdikleri cevaplarda, Türk hükümetinin davranış özgürlüğünü elinde tuttuğunu, derneklere ilişkin yasaları pekiala değiştirebileğini ifade ediyorlardı⁽⁶²⁾.

Münir Bey adli kapitülasyonların çözümü konusunda Fransız ve İngiliz hukuk uzmanlarıyla görüşüyor, Montagna ve Bağlaşık formülleri arasındaki bazı küçük değişiklikleri incelemeyi kabulleniyorsa da İsmet Paşa tutumunda direniyordu. Bu arada Rumbold Curzon'a gönderdiği tel yazısında adli rejim konusu barışın imzalanmasına tek engel olarak kalırsa konferansı bu konuda kesintiye uğratmada Bağlaşıkların haklı gösterilemeyeceğini; esasen Türkiye'den uygar ülkelerde yürürlükte olan adli usullerle bağdaşmayan bir usul uygulanmasının istendiğini bildiriyordu. Sonunda Rubold'un bu görüşlerinden etkilenen Curzon adli deklarasyon konusunda konferansı aksatmanın doğru olmayacağına karar veriyor⁽⁶³⁾ ve böylece, "Bağıtlı Yüksek Taraflar herbiri kendi açısından gerek yabancıların ülkeye giriş ve ülkede oturma şartları, gerekse vergi, yargı, iktisat ve maliye konularında Türkiye'de kapitülasyonlara son verildiğini kabul ettiklerini bildirirler" sözleriyle 16 Mayıs 1923 Çarşamba günü toplantısında kapitülasyonlar tarihe karışıyor⁽⁶⁴⁾.

4- Borçlar : I. Dönem Lozan Konferansında çözümlenemeyen diğer bir konu da Osmanlı Borçları ve bunların ödenmesi meselesiydi. Türk Temsilci Heyeti 24 Nisan günü "Türkiye Mısır Vergisi ile güvence altına alınmış Osmanlı borçlanmaları konusundaki bütün yükümlerden ve borçlardan aklanmıştır" görüşünü belirtmiş, buna karşılık İngiliz Temsilci Heyeti, "Türkiye'nin bu yükümlerden aklanmamış sayıldığını, bu sorunun Türkiye'nin isteğine uygun olarak Mısır ile mümkün olduğu kadar gecikmeden yapılacak bir antlaşma ile çözüme bağlanacağını" ifade etmiştir⁽⁶⁵⁾. Hasan, Bey Türkiye'nin Mısır vergisiyle güvence altına alınmış bütün yükümlerinden aklanmış sayılmasının açıkça belirtilmesini istemiş, Türkiye'nin Mısır

⁶¹ Sonyel 104

⁶² Meray 139

⁶³ Sonyel 104

⁶⁴ Meray 97

⁶⁵ Meray 212

üzerindeki haklarından vazgeçtiğinden, yükümlerinden de kurtulmuş olmasının doğru olduğunu söylemiştir ⁽⁶⁶⁾.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış devletlerin, bütün dalgalı borçların bölüştürülmesine katılmaları gerektiğini, Türkiye'ye yükletilmek istenen aşağı yukarı 159 milyon Osmanlı lirası tutarında borcun, yalnız Türkiye'nin omuzlarına konulmasının uygun olmayacağı üzerinde durmuştur ⁽⁶⁷⁾.

Hasan Bey, bir devletin borcunun ödenmesi yol ve yöntemlerinin saptanması söz konusu olduğu zaman bu devletin gerçek durumunun önemli olduğunu, bu ilkelerin Türkiye'ye uygulanması borcun en büyük parçası onun üzerinde kaldığı için daha çok uygun düşüğünü, böyle olunca öteki devletlerden daha çok gözetilerek işlem görmenin özellikle mali durumunda ötekilerden daha iyi olmadığı gözönünde tutulursa Türkiye'nin hakkı olduğunu söyledi. Türkiye'den ayrılan bütün ülkelerin bu durumda olmadıklarını, Türk temsilciler Heyetinin bu konuda salt hukuksal düşüncelerden çok, olgusal düşüncelere öncelik tanımak gerektiği kanısında olduğunu belirtti ⁽⁶⁸⁾.

18 Mayıs oturumunda söz alan Zekai (Apaydın) Bey ise Hazine-i Hassa malları üzerinde durmuş, "Türk Temsilci Heyeti'nin Hazine-i Hassa'ya ait taşınır ve taşınmaz malların karşılığı ödenmeksizin, bırakılmasını uygun bulmayacağını, Hazine-i Hassa'ya ait olan malların Devletin Kamu mallarının bir parçası olmadığıнын evrensel olarak kabul edilmiş bir ilke olduğunu, yazarların da hazine-i hassaya ait malların hükümdarların özel mülkiyetinde olduğunu belirtmekte görüş birliği içinde olduklarını bu ilkenin Versay, St. Jermen ve Nöyyi Antlaşmalarında kabul edildiğini, bu antlaşmalarda Hazine-i Hassa malları ile Tac'a ait malların (Makam-ı Saltanat emvalinin) bunların bıraktığı halef devletlerce ancak karşılık değerleri bu malları bırakan devlete alacak yazılmak şartıyla edinilebileceğini belirtmiştir ⁽⁶⁹⁾. Zekai Bey Türk kanununun Hazine-i Hassa mallarından Devlet paralarıyla edinilmiş olanları

⁶⁶ Meray 213

⁶⁷ Meray 219

⁶⁸ Meray 229

⁶⁹ Meray 262

~~Devlete geçirmiş olduğunu fakat hükümdar ailesinin mülkiyetinde olagelmış~~
~~zel malların Hazine-i Hassa'ya ait oluşlarının sürdüğünü, Türk Hükümeti'nin~~

birinci kategoriye giren malların kendisine geri verilmesini istediğini ancak ikinci kategoriye giren malları karşılığı ödenmeksizin bırakılmaz saymakta olduğu söylemiştir ⁽⁷⁰⁾. İngiliz Heyeti, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan topraklarda bulunan ve Halife'nin kişisel mülkiyetinde olan malların hangileri olduğunu açık bir biçimde belirtmenin Türk Temsilci Heyetine düştüğünü söyleyince, Zekai Bey Halifenin kişisel Mülkiyeti olan malların korunması gerektiğini, öte yandan Türkiye'nin tamirat için ödemede bulunması gerekeceğine göre, Hazine-i Hassa mallarının değer tutarının Türkiye'nin alacak hesabına geçirilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir ⁽⁷¹⁾.

Daha ok Fransızları ilgilendiren Osmanlı Genel Borcu'nun faizinin hangi para ile ödeneceği adeta çözülmez bir sorun haline geliyordu. Ödenen borç senetlerinde belirtildiği gibi, sterlin üzerinden yapılırsa Türklerin her yıl yaklaşık olarak 5 milyon, Frank üzerinden yapılırsa 1. 7 milyon sterlin ödemesi gerekiyordu. Doğal olarak Türkler, Frank üzerinden ödemeyi tercih ediyorlar; Fransızlar ise borcun ya altın ya da sterlin olarak ödenmesini istiyorlardı. Türkler, Fransızların bu isteğini bir çeşit "st kapalı tazminat" olarak niteliyorlar; kupon sahipleriyle, barışın imzalanmasından sonra doğrudan doğruya görüşmelere girişme hakkını saklı tutmak yoluna gidiyorlardı. Bağlaşıklar Türklerin bu hakkını kabul ediyor ancak bu konuda antlaşmaya bir deklarasyon eklenmesini istiyorlardı. Bu arada Ankara'dan gelen kesin direktiflerle Genel Borcun Frank üzerinden ödenmesinde ısrar edilmesi, altın olarak ödenmesinin kesinlikle reddedilmesi emrediliyordu. Hatta M. Kemal, İsmet Paşa'nın tüm çabalarının ürünlerinin bu noktada başarı sağlamasına bağlı olduğunu kendisine bildiriyordu ⁽⁷²⁾.

Hasan Bey, gazetecilere verdiği beyanatta, Borçların faizlerinin altın olarak ödenmesine mali durumun müsait olmadığı, borç faizlerinin franktan

---

⁷⁰ Meray 263

⁷¹ Göst. Yer

⁷² Sonyel 105

başka bir para ile ödenemeyeceğini ifade etmiştir⁽⁷³⁾. İsmet Paşa'nın amacı Genel Borç ile ilgili faizin frank üzerinden ödenmesini, açık ya da kapalı bir koşulun antlaşmaya eklenmesini sağlamak ve Türkiye'nin antlaşmayı onaylamasından hemen sonra, Türk ülkelerinin Bağlaşıklar tarafından boşaltılacağına dair resmi ve sağlam bir güvence almaktı. Bu konuda Ankara ile sürekli haberleşiyor, Ankara'dan aldığı direktifle başka bir konunun görüşülmesine geçmeden önce Genel Borç sorununu bir çözüme bağlaması kendisine emrediliyordu⁽⁷⁴⁾.

Daha sonraki günlerde İsmet Paşa, Rıza Nur, Zekai Bey ve Tevfik Bey'i öğle yemeğine davet eden Fransız delegeleri iki ülke arasında samimi bir hava yaratmak istemişler ama yemek boyunca, konferanstaki ihtilafli meselelerin hiçbirine değinmemişlerdi. Yemekten sonra İsmet Paşa ile General Pelle başbaşa kalmış, konferanstaki halladilemeyen meseleleri görüşmeye başlamışlardı. Sıra Osmanlı Borçları, kuponların ödenmesinde kullanılan akçenin cinsi meselesine geldiğinde, İsmet Paşa bir defa daha "Türkiye'nin yerine getiremeyeceği taahhütlere girmeyeceğini, altın lira ile ödemeye, baştan başa harap olan Türkiye'nin tahammül edemeyeceğini, buna maddi imkan düşünölemeyeceğini" yine birçok rakamlar ve istatistikler göstererek açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra "Romanyalılara, Sırlara, Bulgarlara hatta Avusturyalılara, Macarlara yapılan bir müsaadenin niçin Türklere gösterilmediğini" sormuştur. Faizlerin Frankla ödenmesinin kabil olabileceğini, bu takdirde ihtilafli başlıca noktanın halledilmek barışın engellerinden birinin tamamıyla ortadan kalkacağını ilave etmiştir. Fransız temsilcileri Pelle ise Türk başdelegesinin haklı olduğunu, ancak yine meselenin doğrudan doğruya alacakları ilgilendirdiğini, teklifi onlarla görüşmek lazım geldiğini söylemiştir⁽⁷⁵⁾.

28 Haziran günkü oturumda Rumbold şu uzlaştırmacı öneride bulunuyordu: Türkler ya Paris borç formülünü ya da Borç sorununun antlaşmadan çıkarılmasını kabul etmeliydiler; ama bu durumda Bağlaşıklar

⁷³ Ahenk 14 Haziran 1339

⁷⁴ Sonyel 107-108

alacaklıların haklarının saklı tutulduğunu tek taraflı bir deklarasyonla beyan edeceklerdi. Bundan başka Türkler, Bağlaşıkların imtiyazlarla ilgili ilkelerini kabul etmeli; Bağlaşıklar ise antlaşmanın imzalanmasını izleyen 6 hafta içinde İstanbul'u boşaltmalıydılar. Poincare borcun hangi para üzerinden ödeneceği konusunda Türklerle alacaklılar arasında bir antlaşmaya varılıncaya kadar Bağlaşıkların İstanbul'u işgali sürdürmeleri görüşünde direniyordu. Rumbold onun bu görüşünü onaylamıyor. Fransızların bu tutumun ancak konferansın kesilmesine ve savaşın yeniden başlamasına yol açacağına, Türklerle Yunanlıların ayrı bir antlaşmaya varmaları tehlikesinin hala var olduğuna inanıyordu ⁽⁷⁶⁾.

Londra'nın baskısı ile Poincare sonunda görüşünü değiştiriyor ve Pelle'ye gönderdiği direktifte askıdaki tüm sorunlar çözüme bağlandığı ve Bağlaşıklar antlaşmaya eklenecek bir protokolle genel borç konusunda kendi görüşlerini saklı tutacak olurlarsa, borçla ilgili deklaasyona ilişkin isteğinden vazgeçmesini bildiriyordu. Bağlaşıklar 7 Temmuz 1923'de İsmet Paşa'ya Rumbold'un önerilerine dayanan bir formül öneriyorlar. İki gün sonra taraflar arasında bu konuda kesin bir antlaşmaya varılıyordu ⁽⁷⁷⁾.

Buna rağmen henüz bir çözüme bağlanmamış iki önemli sorun vardı: Bağlaşıkların işgalindeki Türk ülkelerinin boşaltılması ve imtiyazlar sorunu. Türk topraklarının tahliyesi, Türk delegasyonu için hayati bir konu idi ve bunda başarı sağlamak için elden gelen her türlü çabayı sarfediyorlardı. Ama İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu konunun erken bir vakitte görüşülmesinden yana değildi; çünkü Türk topraklarının boşaltılması sorunu, Bağlaşıkların elindeki "Biricik güçlü koz" idi. 25 Nisan 1923'de İsmet Paşa Bağlaşıkların Türk ülkelerini boşaltmak niyetlerini bir deklarasyonla belirtmeleri gereğini Rumbold'a bildirince, Rumbold görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa, Bağlaşıkların bu ülkeleri boşaltacaklarını söylemekle yetiniyordu. Rumbold 23 Haziran'da İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin boşaltılması konusunda İtilaf Devletleri'nin iyi niyetlerinden şüphe etmemesi gerektiğini ancak öteki pürüzler

---

⁷⁵ Karacan 435-440

⁷⁶ Sonyel 108

giderilmedikçe konunun ele alınmayacağını söylüyor ⁽⁷⁸⁾. Ama Lord Curzon Musul sorunu görüşülürken boşaltma konusunun Türklere karşı kullanılabilecek en son baskı aracı olduğuna inanıyor ve Rumbold'a katılmıyordu ⁽⁷⁹⁾.

İsmet Paşa bunun üzerine bağlaşıkları bir dereceye kadar tatmin edecek boşaltma konusunda onlardan kesin güvence alabilmek amacıyla Genel Borç ve Musul sorunlarını bir çözüme bağlamak için büyük bir çaba harcamaya başlıyordu ⁽⁸⁰⁾.

Musul sorununun, Rumbold'un daha önce belirttiği üzere, bir yıl yerine altı ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla bir çözüme bağlanmasını öneriyor; böylece boşaltma konusunun Musul sorununun çözümünde bir koz olarak kullanılmasını mümkün kılmaya çalışıyor; bu sorunun çözülme süresine 6 ya da 9 aya indiren bir formül bulunmazsa İngiltere'nin barış antlaşmasını imzalamayacağı tehdidinde bulunuyor, bunun üzerine İsmet Paşa 23 Haziran'da bu sürenin 9 aya indirilmesini kabul ediyordu ⁽⁸¹⁾.

Müttefikler işgalleri altındaki yerlerin boşaltılmasını barış antlaşmasını kendi hükümetleri tasdikine bağlamak için uğraşıyorlardı. Boğazlardaki müttefik işgal bölgesinin boşaltılması için hazırlanmış olan protokol projenin tartışılmasından müttefiklerin bu bölgeden rabıtalılarını kolayca kesmek istemedikleri anlaşılmıştı. İngiliz Temsilcisi Ryan 7 Temmuz 1923 günü Lozan Palas otelinde Türk askeri müşavirini (Tevfik Bey) ziyaret ederek, başmurahas ve Türk murahasları, tarafından görülüp parafe edilmiş olan tahliye protokol projesini kendisine gösteriyor. İsmet Paşa bu projenin bir defa daha Türk askeri müşaviri tarafından incelenmesini uygun buluyor ve Ryan'ı Türk askeri Müşavirine gönderiyordu. Protokolün 1. Maddesine sadece itilaf devletleri kuvvetleri, işgalleri altındaki arazinin tahliyesine başlayacaklardır

---

⁷⁷ Sonyel 108-109

⁷⁸ A. Arıkan, "Lozan Konferansı ve İzmir Kamuoyu" 70. Yılında Lozan Uluslararası Seminer, İnönü Vakfı yay. Haz. 1994, s.101

⁷⁹ Sonyel 109-110

⁸⁰ Sonyel 110

⁸¹ Sonyel 110-111

yazılıydı. Türk askeri müşaviri bu tahliyenin itilaf donanmasını da kapsayıp, kapsamadığını sorunca, Ryan “yalnız Türk arazisi boşaltılacaktır, itilaf deniz kuvvetleri için bir kayıt konmasını kabul edemeyiz” demişti. Ertesi günkü toplantıda Rumbold müttefik gemilerinin Türk sularından çıkarılmalarının yeni bir Türk talebi olduğunu ileri sürmüştür ⁽⁸²⁾.

İtilaf devletlerinin bilhassa İngiltere’nin Türk arazisi boşaltılırken Türk karasularındaki İtilaf donanmasının bu hükmün dışında bırakılmasını istemeleri, şüphesiz iyi bir düşünce eseri olamazdı. Türk Heyeti büyük bir hassasiyetle bu nokta üzerinde durmuş konu 11 Temmuz 1923 oturumunda tekrar görüşülmüştür. İngiliz Heyeti uzlaştırmacı bir ara çare olmak üzere Boğazlar mukavelesi yürürlüğe girinceye kadar itilaf devletlerinden herbirinin Boğazlardan ikişer kruvazör ve birkaç küçük harp gemisi bulundurmakta ısrar etmişti. Fransızların da aynı fikirde olmasıyla, 16 Temmuz oturumunda Müttefikler Türk talebine yanaşarak tahliyenin deniz kuvvetlerini de kapsamasını kabul etmişlerdir. Böylece Barış Antlaşmasının yalnız Türkiye tarafından tasdikinden 6 haftasonra Türk topraklarının ve karasularının itilaf kara kuvvetleri ve donanmaları tarafından boşaltılması şüphe ve tereddüte yer bırakmayacak surette protokole yazdırılmıştır ⁽⁸³⁾.

5- İmtiyazlar : Osmanlı yönetmi tarafından savaştan önce Bağlaşıklara verilen onaylanmış imtiyazlar barış antlaşmasının imzalanmasında son büyük engelidi ⁽⁸⁴⁾. İlk önce Genel Borç ve boşaltma sorunlarının bir çözüme bağlanmasını isteyen İsmet Paşa, imtiyazlar sorununu görüşmeye yanaşmıyordu. Buna rağmen İngiliz ve Fransız temsilcileri ilk olarak imtiyazlar sorununun görüşülmesinde ısrar ediyorlardı. 9 Temmuz’a doğru Genel Borç sorununun bir çözüme bağlanmasından sonra İsmet Paşa imtiyazlar konusunda bir uzlaşmaya hazırlanıyordu ⁽⁸⁵⁾.

⁸² T. Bıyıklıoğlu, age 520

⁸³ T. Bıyıklıoğlu, age 521

⁸⁴ Sonyel 111

⁸⁵ Sonyel 112

Türk Heyeti Osmanlı Devleti tarafından yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklarla ilgili maddenin antlaşma tasarısından çıkarılmasını istemekteydi. Sorun Ankara'da yapılan özel görüşmelerde ele alınıyordu.

İtilaf Devletleri bu imtiyazlar sorunun ileride nasıl çözümlenebileceğine ilişkin olarak antlaşmayı özel bir protokol eklenmesi için ısrar ediyorlardı. Fransız delegeleri şirketlerin savaş sırasında uğradıkları zararları Türkiye'nin tazmin etmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı ⁽⁸⁶⁾.

Mustafa Şeref (Özkan) Bey İstanbul Hükümetinin yaptığı sözleşmeleri Ankara Hükümetinin tanımadığını, böyle olunca İstanbul Hükümeti ile bir sözleşme yapmış olan Müttefik uyrukları bu sözleşmeyi uğrayacakları tehlike ve kayıpları göze alarak yapmış bulunmaktadır diyordu ⁽⁸⁷⁾.

Hasan Bey de, Komite, ticaret rejimine ilişkin sözleşmenin incelenmesine geçtiği sırada, türk temsilci heyetinin, sözleşmenin "Türkiye ile Müttefik Devletler arasında Ticret sözleşmesi" biçiminde adlandırılması istğini bildiriyor, bu gibi senetlerde bu başlığın kullanıldığını önemle belirtiyordu ⁽⁸⁸⁾.

Müttefik Temsilci Heyetleri, Türk Heyetinden, İngiliz Vickers Armstrong ve Fransız Regie firmalarının imtiyazlarını onaylamaları yerlerine yenilerini koymaları ya da onlara on yıl süre ile tercih hakkı tanıyarak tazminat ödemeleri, İngiliz sermayesiyle çalışan Türk Petrol Firması (Turkish Petroleum Company)'nın haklarını tanımaları isteniyordu. Fakat bu imtiyazlar Amerikan ticari çıkarlarına özellikle Chester imtiyazına aykırıydı ⁽⁸⁹⁾.

İsmet Paşa buna karşılık Türk Petrol Firmasını tanımayı ya da Regie ve Vichers firmalarına tercih hakkı vermeyi kabul etmiyor; bunları kabul ederse, Türkiye'de "nüfus bölgeleri" nin doğmasına yardım etmiş olacağını açıklıyordu. Ankara'ya gönderdiği tel yazısında hükümeti, Bağlaşıkların Türklerin boşaltmaya ilgili olarak öne sürdükleri koşulları kabul eder etmez imtiyazlar sorunu bir çözüme bağlamaya çağırıyor, ama Chester imtiyazını

⁸⁶ Arıkan 102

⁸⁷ Meray age II/III s.10

⁸⁸ Meray 34

⁸⁹ Sonyel 112

tehlikeye düşürmekten çekinen BMM hükümeti onun bu önerisine uymuyordu⁽⁹⁰⁾.

17 Temmuz'da Bağlaşıklar imtiyazlar konusunda ödün veriyorlar ve Regie General ve Vickers Armstrong firmaları için ödenecek tazminatın beş yıl süre ile eşit rekabet esasınadayanmasını kabullenerek, Amerikalıların "açık kapı" siyasetine teslim oluyorlardı. İsmet Paşa antlaşma tasarısındaki ikinci maddeyi kabul ediyor, fakat Chester imtiyazıyla çalışan Türk Petl Firmasını tanımayı gene reddediyordu⁽⁹¹⁾.

e- Görüşmelerin Sonuçlanması ve Barışın İmzası:

3 komisyonun 17 Temmuz'da yapılan son toplantılarında askıda kalmış bütün sorunlar konusunda görüşeceklerdi. Konferansta Akşam Gazetesi adına katılmış olan Ali Naci Karacan bu heyecanlı toplantıyı şöyle anlatıyor. "Askeri danışman Tevfik Bey saat onda, mali danışman Zekai ve Şefik Beyler de aynı saatte Lozan Palas'tan Uşiye, uzmanlar toplantısına gittiler. Saat üçte özel konferans başlayacak, uzmanların tespit edecekleri noktaları görüşeceklerdi. Üç mesele son defa görüşülerek sonuç alınacaktı.

Saat bir buçukta uzmanlar toplantılarından döndüler. Uykusuzlukları, yorgunlukları yüzlerinden belli idi. Müttefikler boşaltma konusunda güçlük çıkarmamışlardı. Antlaşmanın Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmasından itibaren altı hafta içerisinde İstanbul'un ve Boğazların boşaltılmasını kabul ve taahhüt ediyorlardı. Aynı zamanda işgal sırasında zaptettikleri "Yavuz" ve yine işgal sırasında İstanbul'daki depolardan müsadere ettikleri cephaneyi ve son günlerde aldıkları vapur, top, tüfek ve diğer savaş malzemesini iadeyi kabul etmişlerdi. Kararlaştırılan bütün noktalar ve şekiller 8 Temmuz akşamı görüşülecek olan askıdaki meselelerin nihayet kesin olarak halledilmek istenildiğine açık belirtilerdi. Fakat sat üç buçuğa doğru oturumun yine geciktiği, beş buçukta toplanılacağı bildirildi. Bu gecikmeye sebep olarak uzmanların henüz işlerini tamamıyla bitirmemiş olmaları gösteriliyordu. Bu da

⁹⁰ Sonyel 113

⁹¹ Sonyel göst. yer

iyi belirtiydi. Demek herhalde bir sonuca varmak emeli samimi idi. Saat beş çeyrek geçe General Pelle, Madam Pelle ile beraber, Lozan Palas'tan çıktılar.

Az sonra da İsmet Paşa, Hasan Bey, Rıza Nur Bey, Münir Bey ve bir otomobile, Zekai ve Şefik Beylerle Tefik Bey diğer bir otomobile binerek gittiler. Özel konferans beş buçukta başladı. Yedi buçukta salonda hafif bir hareket oldu. "Bitti çıkıyorlar!" Fakat hayır, salonda bir iki kişinin ayağa kalkması, dışardakilerde toplantının bittiği zannını uyandırmıştı. Sabırsızlığın, tahammülsüzlüğün ıstırapları içinde yirmi dakika daha geçti. Sonunda işte hepsi birden kalktılar. Pencere camlarının arkasından başların hareketleri görölüyordu. Holdeki polislerle hademelerdeki telaştan, yukarı salonun koridorlarındaki gidip gelmelerden oturumun bittiği anlaşıldı.

Salondan ilk çıkan ve merdivenlerden ilk inen İsmet Paşa oldu. Arkasında Hasan Bey, askeri danışman Tefik Bey, Zekai Bey, Şefik Bey, kollarının altında çantalarıyla yavaş yavaş merdivenlerden iniyorlardı. İsmet Paşa bu sefer ricalara dayanamadı, yüzünde tatlı bir tebessümle:

"Kabul ettiler. İtilaf ettik. Sulh olmuştur. Gece onbirde toplanarak teferruatını tesbit edeceğiz" dedi.

Gece saat onbire on kala İsmet Paşa ile diğer Türk delegeleri ve danışman Münir Bey asansörden indiler. Hepsi tertemiz smokinlerini giymişlerdi. Saat on ikiye kadar Lozan Palas'ta beklemekten yorulanlar, gece yarısından sonra Uşi'yi indiler. Nihayet saat bir buçuk idi ki tarihi toplantı bitti. İlk çıkan İsmet Paşa:

"Nihayet hallettik!" dedi.

Hasan Bey:

"Arzumuz gibi, istediğimiz gibi hallettik!" diye ilave etti.

Otelde bu barış gecesinin heyecanı sabaha kadar devam etti. Bütün dünyaya gün ağarincaya kadar telgraflarla "Barış oldu!" haberi verildi.

Barışın artık fiilen yapıldığına hükmedilen bu tarihi 8 Temmuz Pazar akşamı, gece saat bir buçuktan itibaren Lozan Palas'ın içine ve hatta diğer heyetlerin bulunduğu otellere derin sükunet, büyük memnunluk, karanlıktan ışığa çıkan insanların duyduğu geniş, sonsuz bir ferahlık hissi yayıldı. Dokuz

aydan beri devam eden müthiş mücadeleler içinde çekmedikleri kalmayan delegeler, danışmanlar, muhabirler, birer köşeye çekilmişler, ıstırap, heyecan, endişe içinde geçen uykusuz gecelerin, aylardan beri devam eden zahmet ve eziyetin mükafatını tadıyorlar, rahat bir nefes alıyorlardı" (⁹²).

Son engelin de ortadan kalması üzerine İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği tel yazısında antlaşmayı imzalamak için yetki istiyor, fakat Başbakan Rauf ona cevap vermeyi geciktiriyordu. Bu gecikmeden kaygılanan İsmet Paşa 18 Temmuz'da doğrudan doğruya M. Kemal'e başvuruyor M. Kemal ona antlaşmayı imzalama yetkisi veriyor ve büyük başarıdan dolayı kendisini kutluyordu (⁹³).

24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalanıyor ve 21 Ağustos'da onaylanmak üzere yeni seçilen BMM'ne sunuluyordu. Meclisde yapılan uzun görüşmeler sonucunda bazı milletvekillerinin Misak-ı Milli ilkelerine tam anlamıyla uyulmadığı yolunda öne sürdükleri itirazlara rağmen 14 aleyhte oya karşı 213 oyla onaylıyordu. Bağlaşıklar antlaşmanın BMM'nce onaylandığını 24 Ağustos'ta İsmet Paşa'dan resmen öğrenir öğrenmez Türk topraklarını boşaltmaya başlıyorlar ve son Bağlaşıklar askeri kuvvetleri 1 Ekim 1923'de Türkiye'den tamamen çekiliyorlardı (⁹⁴).

---

⁹² Karacan 596-599

⁹³ Sonyel 114

⁹⁴ Sonyel göst. yer

VI. BÖLÜM

Dr. RIZA NUR

I. ve II. Dönem Lozan Konferansında 2.delege olarak görev yapmıştır. Kendisi II. Meşrutiyet devrinden itibaren Türk fikir ve politik hayatınada önde gelen bir rol oynamıştır. 1879'da Sinop'ta doğmuştur.Askerî Tıbbiye'yi hekim yüzbaşısı rütbesiyle bitirmiş,Tıbbiye mektebinde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. İttihat ve terraki Partisi'ne girmiş II. Meşrutiyetten sonra kurulan Meclis-i mebusan'a İstanbul mebusu seçilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına girmiş, siyasi faaliyetlerinden dolayı Kurtuluş Savaşı'na kadar devam eden süre içinde birkaç defa hapse atılmış sürgüne gönderilmiştir. (1)

Rıza Nur Türkçülük akımına kendini tamamiyle vermiştir. Milli mücadele döneminde Ankara'ya geçmiş, Dışişleri bakanlığı'na vekalet etmiş, Sağlık Bakanı olmuş ve Moskova'ya barış yapmak için Yusuf Kemal Tengirşek ile beraber gitmiştir.(2) Lozan Konferansında başdelege İsmet Paşa'dan sonra 2.delege olarak gördüğümüz Sinop milletvekili ve sağlık bakanı olan Dr. Rıza Nur konferans sırasında, Azınlıklar alt komisyonu ve sağlık işleri komisyonunun çalışmalarında önemli görevler üstlenmiştir. Konferansta takındığı inatçı, sabırlı ve kendinden emin tutum bağlaşıklar üzerinde iyi bir etki yapmış,konferans sırasında yaptığı birçok konuşmasında Türkiye'de Müslüman azınlıklar bulunamayacağını yalnız Hristiyan azınlıklar olduğunu defalarca anlatmış, İtilaf devletlerinin "azınlık" unsurunu kullanarak Türkiye'yi bölme girişimine karşı başarılı hizmetleri olmuş, bu çabaları boşa çıkarmış, İtilaf temsilcilerinin "Ermeni Yurdu" konusundaki ısrarcı tutumları karşısında konferansı terketmiş bu konuda asla taviz vermemiştir.

Kapitülasyonların bir diğer yönü olan "İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu"nın kaldırılması konusunda yine Dr. Rıza Nura Lozan Konferansında ciddi görevler düşmüştür.

¹ Meydan Larousse c.16 , s. 533

² Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, İst. 1967, I. cilt

Ancak Lozan'ın imzasından sonra iktidardakiler ve bilhassa Mustafa Kemal ile Rıza Nur'un arası açılmış resmi bir görev alamamıştır. Bu arada Paris'e gitmiş ve orada doktorluk yapmıştır. Kütüphanelerde çalışmış ve hatıralarını tamamlayarak Londra'da British Museum ve Paris'te Biblotheque Nationale'e vermiştir. Kendisi sonradan Türkiye'ye gelmiş ve Sinop'ta bir kütüphane tesis etmiştir.⁽³⁾ II. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'a dönmüştür. Başlıca eserleri "Hücumlara Cevaplar" (1941) ve "Hayat ve Hatıratım" (1967)

Hayat ve Hatıratım genel olarak "bir hücum, bir eleştiri eseri" olmakla birlikte Lozan'a katılan birinin ağzından, o günkü durumun canlılıkla tasvir edilmesi açısından önemlidir. Rıza Nur Lozan'daki diplomatları yakından görmüş hepsini anlatmıştır. O kadar ki burnunu karıştıran diplomattan, otelin ikiyüzelli gram hayyara yüz kırk lira istemesine, Lozan'a gelip imtiyaz isteyenlere, dalaveralara, Türk gazetecilerine kadar yaşanmış bir çok şeyi anlattığı gibi müzarekelerin içyüzünü ve nasıl cereyan ettiğini de betimlemiştir. Kendisi celselerde geçen bazı konuşmaların zabıtlara geçmediğini, fakat o günkü gazetelerde bulunduğunu, zabıtların tahrif edildiğini yanlış tutulduğunu, bundan dolayı memleketin zarar gördüğünü iddia etmektedir.⁽⁴⁾

Dr. Rıza Nur İstanbul'da 1943 senesinde vefat etmiştir.

HASAN SAKA

I. ve II. Dönem Lozan konferanslarına 3. murahhas sıfatıyla katılan, "mali konular" için oluşturulan Üçüncü Komisyon'da büyük hizmetleri görülen Hasan Bey, 1885 Trabzon doğumludur. Sakaoğulları ailesinden Trabzon'lu Hafız Yusuf Efendi'nin oğludur. Hasan (Saka) Bey Trabzon Askeri Rüştiyesi ile Mülkiye idadisini birincilikle tamamladıktan sonra Siyasal Bilgiler okuluna girmiş ve 1908 devriminden sonra burayı bitirerek Paris'te Siyasi Bilimler Mektebi'nde İktisat ve Maliye dersleri okutmuştur. Mülga İaşe Nezareti Teftiş

³ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları I, TTK 1989, s.130

Rıza Nur, age, VI-VII

⁴ Rıza Nur, age IX-X

Heyeti Müdürlüğü'nde bulunmuş ve İstanbul Mebusan Meclisi'nin son yıllarında Trabzon'dan mebus seçilmiştir.⁽⁵⁾ TBMM'de 1. dönemden 3. dönemin sonuna kadar Trabzon milletvekili olarak yer almıştır. 11 Mayıs 1922 - 9 Temmuz 1922, 22 Eylül 1923 - 27 Ekim 1923, 30 Kasım 1923 - 6 Mart 1924 tarihleri arasında İktisat Bakanlığı, 19 Mayıs 1921 - 24 Nisan 1922, 4 Mart 1925 - 13 Temmuz 1926 tarihleri arasında Maliye Bakanlığı yapmıştır. 13 Eylül 1944'te Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Saka, bu görevde 9 Eylül 1947 tarihine kadar kalmıştır. Dışişleri bakanı bulunduğu sırada San Fransisco Konferansına katılmıştır. 10 Eylül 1947'de Türkiye'nin yedinci başbakanı olmuştur. İki hükümet kurmuş, birinci hükümeti 8 Haziran 1948'e kadar, 10 Haziran 1948'de kurduğu ikinci kabinesi ise 14 Ocak 1949 tarihine kadar işbaşında kalmıştır. 1960 yılında vefat etmiştir.⁽⁶⁾ Dış Ticaret ve Gümrük Politikası (Ank. 1945) adlı bir eseri vardır.

Hasan (Saka) Bey Lozan Konferansında özellikle Osmanlı borçlarının taksimi ve bu borçların ödenmesi konularında çok gayretli çalışmalar göstermiştir. Borçların Fransız frangı ile ödenmesi konusunda dikkatle ve sabırla çalışmış ve bunu başarmıştır. İsmet Paşa barışın mecliste onaylanmasının ardından yaptığı konuşmasında *"Hasan Bey'den pek çok istifade ettim ve samimi bir müzaheret gördüm"* diyerek kendisine teşekkür etmektedir ⁽⁷⁾.

MEHMET MÜNİR ERTEGÜN :

I. ve II. Dönem Lozan konferansına hukuk danışmanı sıfatıyla katılan Münir (Erteğün) Bey, 1883'te Üsküdar'da doğmuştur. Ailesi Üsküdarlı Nusuhi Dede lakabıyla tanınır. Babası esbak Evkaf nazır muavini Cemil Bey'dir. Münir Bey tahsilini Üsküdar Ravzai Terakki Mektebi ve Üsküdar Mülkiye idadisinde

⁵ Gövsa I. 341

⁶ Meclis Albümü, Cafer Demirel. Türkiye Cumhuriyetini Yönetenler Ank. 1973. S.26

⁷ M. Cemil, Lozan II, İst. 1933, 533

ve ardından İstanbul Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Kendisi bu fakülteden doktora ünvanını almıştır. 1908'de Babali İstişare odası muavinliğine tayin olmuş, meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Ayan'a mütercim olmuştur. Kendisi İstişare odası müdürlüğü, Babali hukuk müşavirliği yapmış, Brestlitowsk, Bükreş ve Sevr Barış Antlaşmasına hukuk müşaviri olarak katılmıştır. Münir Bey Ahmet İzzet Paşa heyetiyle beraber Ankara'ya giderek Hükümet-i Milliye hizmetinde kalmış ve 1920'de TBMM Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliğine tayin edilmiş ve sonra Hariciye Vekaleti Başhukuk Müşaviri olmuş, Londra ve Lozan Konferanslarında hukuk müşavirliği yapmıştır. ⁽⁸⁾ Lozan Konferansı Görüşmelerinde, azınlık hakları, nüfus değişimi ve yabancılara uygulanan adli kapitülasyonlar konusunda Münir Bey, bağlaışık temsilcilerinin tutumunu yerinde ve gerçekçi bir şekilde eleştirmiş, özellikle adli kapitülasyonların uygulanamayacağını açıklayan konuşmalarıyla dikkati çekmiştir. Yine Lozan Konferansına temsilci olarak katılmış olan Tahir Bey, kendisi hakkında şunları söylüyor:

"Münir Bey Lozan Konferansının her iki safhasında müşavir olarak memleketimize paha biçilmez hizmetler etmiş ve bir çok meselenin hallinde onun hizmet ve gayreti müessir olmuştur. Zeki, alim, fazıl tab'an haluk ve mütevazi ince ruhlu, müşfik, mütedeyyin bir insan olan Münir Bey bu hasletleri ile yalnız Türk Heyetinin değil yabancı Murahhas heyetlerinin bir çok uzuvlarının sempatisini kazanmış, gönülleri fethetmiş yüksek mümtaz bir şahsiyetti." ⁽⁹⁾

Düyun-u Umumiye'nin resulmalini taksim eden Paris Konferansında hamillerle Paris'te cereyan eden müzakerata murahhas olarak katılan ve Düyun-u Umumiye'nin mürettebatı taksiminden dolayı Osmanlı İmparatorluğu varisleriyle meydana gelen ihtilafları halleden hakem mahkemesinde Türkiye'yi temsil etmiş olan Münir bey ⁽¹⁰⁾ Bern (1925), Londra ve en son Washington

⁸ M. Zeki, *Türkiye Tercim-i Ahval III*, İst. 1930-32, s. 51

⁹ Tahir Taner, "Kapitülasyonlar Nasıl İlgâ Edildi" *Ord. Porf. Reşit Sevig'e Armağan'dan ayrı basım*, İst. 1956, s. 24

¹⁰ M. Zeki age s. 51

büyükelçiliklerinde bulunmuştur.⁽¹¹⁾ Bern büyükelçisi iken Cemiyet-i Akvam'daki birçok konferansta Türkiye'yi temsil etmiştir. M. Münir (Ertegün) Bey Harbert Spenser felsefesinden bahseden küçük risale ile gene aynı yazarın "Kavanini Tabiiye", "Vazii Kanunların Hataları" ve "Terbiye" adlı eserlerini Türkçeye çevirmiştir. Münir Bey beyaz şeritli İstiklal madalyasına sahiptir ⁽¹²⁾.

TAHİR TANER

I. ve II. Dönem Lozan Görüşmelerine katılan Tahir Taner Bey, İstanbul Hukuk Fakültesi Müdürü Habip Hakkı Bey'in oğludur. 25 Mart 1884'te Eskişehir'de doğmuştur. 1900'de Galatasaray Lisesi'nden 1905'de Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş, avukatlık yapmış, Düyun-u Umumiye Umuru Hukukiye Müdüriyetinde çalışmıştır. 1909'da Adliye Nezaretinde açılan yarışmada birinciliği kazanarak hükümet hesabına Paris'e gönderilmiş,

1912'de Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Fransız Davaları ve Mahkemeleri Adliyesi'nde bir sene staj yapmıştır. Türkiye'ye dönüşünde Adliye Nezareti Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne tayin edilerek 8 sene bu görevde kalmıştır. Bundan sonra İstanbul İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumisi tayin kılınmıştır. 1918'den beri Hukuk Fakültesi Müderrisi bulunmaktadır. 1922'de Hükümet-i Milliye tarafından Ankara'ya davet edilerek Adliye Vekaleti müsteşarlığına tayin edilmiştir. 1923'e kadar bu vazifede kalmış Lozan Antlaşmasının imzasından sonra istifa etmiştir. İstanbul'a dönüşünde tekrar avukatlık yapmakla birlikte Hukuk Fakültesi'ndeki dersini yeniden yapmış ve 1927'de Fakülte reisiğine seçilmiştir. 1926-27'de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan antlaşmanın görüşmelerinde müşavir olarak, Türkiye, Avusturya ve Macaristan antlaşmalarının imzalanmasında Türk heyetinde

¹¹ Tahir Taner agm s. 24

¹² M. Zeki 51

hukuki müşavir olarak gösterdiği faaliyetlerden dolayı BMM takdirnamesiyle onurlandırılmıştır. (13)

Lozan'da hukuk danışmanı olarak çok önemli hizmetleri görülen Tahir Bey, "Türk Murahhas Heyetinin müşavirleri arasında yapılan iş bölümünden sonra kapitülasyonlar ve adli salahiyet ve hukuku ilgilendiren bazı meseleler" üzerinde çalışmıştır. Ayrıca Birleşik Amerika ve Lehistan ile yine Lozan'da imzalanan sözleşmenin görüşmelerine de memur edilmiştir.(14) Lozan Konferansında kapitülasyonlar konusunun reddi ve adli kapitülasyonların yürürlükten kaldırılması, tam bağımsızlık koşullarında direnilmesi hususlarında Tahir (Taner) Bey pek çok mücadele vermiştir.

TEVFİK BİYİKLİOĞLU

I. ve II. Lozan Görüşmelerine Askeri müşavir olarak katılmıştır. 1889 Çanakkale doğumludur. 1908' de Harp Okulundan topçu subayı olarak mezun olmuştur. 1914' de ise Harp Akademisi' ni bitirerek kurmay olmuştur. Kurtuluş savaşında Batı cephesi hareket şubesi müdürlüğü, Mudanya Ateşkesi ve Lozan Barışı Askeri Müşavirliği yapmıştır. 1924-27 ve 1928-32 yılları arasında iki kez Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği yapmıştır. 1927-28 yılları arasında Moskova Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti' nin ilk başkanlığını yapmıştır. Emekli Kurmay Albay Tevfik Biyikoğlu Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesi Tarih Başyazarı olarak çalışmış, 1961 senesinde vefat etmiştir. (15)

KİTAPLARI:

Hint Tarihi. İst. 1931 Devlet Matbaası. 35 s.,5hr. 12pl. = Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti' nin mektep neşiyatından.8

¹³ M. Zeki III. 291-292

¹⁴ Tahir Taner agm s. 15

¹⁵ Fahri Çoker, Türk Tarih Kurumunun Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ank. 1983 (TTK), s. 311-312, Meydan Larousse. 3. Cilt, s.173

Canakkale Muharebelerine Dair Konferans. İst. 1950. Harp Akademiler Basımevi. 55s., 12 kroki.8

Trakya'da Milli Mücadele. 2 cilt. Ank. 1956 T.T.K. Basımevi

Osmanlı ve Türk Doğu Hudut Politikası. İst. 1958

Atatürk Anadolu' da. (1919-1921) Ankara 1959

Türk İstiklala Harbi. 2. cilt. Ankara 1962

Türk Tarihinin Anahtarı. Ankara 1930 (Bir komisyon ile birlikte hazırladı)

ÇEVİRİLERİ:

-DIEHL, Charles: Bizans İmparatorluğu Tarihi. İst. 1937

-HINZ, Walter: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV. yy' da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi. Ank. 1948

MAKALELERİ:

- Şimali Kafkas Muharebeleri. Askeri Mecmua 45. sene no. 64 (1927) s.130-164.

- İstanbul' un İki Fatihi, II. Mehmed ve Atatürk. Belleten XVII. (1953), s.83-100.

- Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Heyeti Osmaniyesi nasıl kurulmuştu? Resimli Tarih Mecmuası V. 52 (1954) s. 3027-3031

- Başkumandan Atatürk' ün Kısa bir Portresi. Belleten XX. (1956), s.701-737

- İkinci Balkan Harbi Başlarında Yunanistan' ın Bulgaristan' a Karşı Osmanlı Devletine Teklif Ettiği İttifaka Dair Yeni Bir Vesika. V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri s.702-707

- Mondoros Mütarekenamesinde Elviye-i Selase ile ilgili yeni vesikalar. Belleten XXI. (1957) s.567-580

- Zwei englische und zwei türkische bisher unveröffentlichte Urkunden Zum Waffenstillstand von Mudros. Belleten XXI (1957) s. 581-584.

- Hüsrev Gerede Mütarekede Karma Basın Sansüründen Niçin Çekilmişti? Tarih Coğrafya Dünyası II. 1.4 (1959) s. 308-310

- Amerikan Senatosu' na Sivastan yollanan Mektup. Tarih Coğrafya Dünyası II: 7 (1959) s.1-5

- Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi' nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri. Belleten XXIV. (1960) s.637-663

- Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi Sıralarında (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi. Belleten XXVI. (1961) s.81-94

-Mondros Mütareke Antlaşması. VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri. s. 572-582 (¹⁶)

MUSTAFA ŞEREF ÖZKAN

I. ve II. Dönem Lozan Konferansına hukuk danışmanı olarak katılmıştır. 1885 senesinde Burdur'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Burdur'da yapmış, 1898 yazı sonunda İzmir İdadisine girmiş ardından İstanbul Hukuk mektebine yazılmıştır. 1909 yılında buradan mezun olduktan sonra yarışmayı kazanarak öğretim için Paris'e gitmiştir. 1912'de Paris Hukuk fakültesinden Lisansiyé Diploması almıştır. Yurda dönünce 1913'te İstanbul Hukuk mektebi, Hukuku Esasiye ve İdare derslerine muavin olarak tayin edilmiştir. İdare Prof.'den İsmail Hakkı börekli rahatsızlanınca derslere Mustafa Şeref Özkan devam etmiştir. O sene "Vilayetlerin İdare Hukuku" adında bir eser çıkarmıştır. 1913 Eylülünde Konya Hukuk Mektebine müdür olarak tayin edilmiş, ardından Burdur ve Konya'dan aynı zamanda mebus seçilmiştir. Burdur mebusluğundan istifa ettiğinden Konya'yı temsilen meclise girmiştir. O sırada İstanbul Hukuk Mektebi programında yenilik yapılmış ve dersler arasına "Hukuku Amme" dersi de konmuştu. Bu yeni derslerle beraber İdare Hukuku kürsüsü de Mustafa Şerife verilmiştir. Kendisi 1915 senesinde Ticaret ve

¹⁶ Adnan Erzi, Belleten Dizini, cilt I, Ank. 1971 (TTK), Çoker 313-314.

Ziraat Nezareti Müsteşarı olduğundan profesörlükten çekilmiştir. 1916'da "İtibarı Milli Bankası"nın kurulmasında ve nizamnamesinin hazırlanmasında görev almış, bankanın idare meclisi azalığına seçilmiştir. 1917'de Talat Paşa kabinesinde Ticaret ve Ziraat nazırlığı görevini yapmış ancak Talat Paşa'nın istifasıyla o da görevinden ayrılmıştır. Mustafa Şeref sağlık sebebiyle 1919 yazında Rodos'a geçmek zorunda kalmış; oradan Berlin'e gitmiş o sırada İstanbul'daki hükümet "Sevr Antlaşması"nı imzalamıştır. Mustafa Şeref Berlin'de bulunduğu sırada "Hukuk Prensipleri bakımından, Sevr Antlaşmasının Tenkidi" isimli bir broşür hazırlayarak Cemiyet-i Akvam'a göndermiştir. Kendisi "Her Türk gibi bir an önce Milli Devletin bayrağı altına girmeyi, en büyük Türk'ün açtığı yola katılmayı Milli bir görev olarak düşündü." I. İnönü savaşının ardından Ankara'ya gelmiştir. O'na Sivas'taki Temyiz mahkemesi Azalığı teklif edilmiştir. 1922 Haziranında Suriye ile yapılan Gümrük sözleşmesi için oluşturulan komisyonda aza olarak görev yapmış, bu yüzden temyiz'den çekilerek Suriye'ye gitmiştir. Bu görevin ardından da Lozan Barış Heyeti'ne müşavir olarak seçilmiştir.⁽¹⁷⁾ 1923 Ağustos'una kadar Lozan'da çalışmış, özellikle hukuku ilgilendiren, adli kapitülasyonlar ve yabancı mahkemeler konusunun halledilmesinde büyük hizmetleri görülmüştür.

Mustafa Şeref bey 1923'de Burdur mebusu seçilmiş, 1926'da Ankara Hukuk Mektebi Hukuk-u İdare ve Amme Prof.'ne tayin olunmuş, 1930-32 arasında ise İnönü kabinesinde İktisat vekili olarak çalışmıştır. ⁽¹⁸⁾ Bu görevden ayrılınca yerine, özel kesimin güvenine tartışmasız sahip olan Mahmut Celal (Bayar) Bey seçilmiştir. Yerli sermaye Mustafa Şeref Bey'in yönetiminde azalmaya başlayan ayrıcalıklarını, o tarihten sonra yeniden kazanmaya başlar ⁽¹⁹⁾

M.Şeref Bey 76 yaşında iken vefat etti.

¹⁷ Münip Hayri Ürgüplü, Mustafa Şeref Özkan ve Eserleri, Ank. 1939, 11-14, Bilsay Kuruç, M. Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ank. 1987, s. 87

¹⁸ Münip Hayri Ürgüplü, age, s.14

¹⁹ Bilsay Kuruç, age, s. 63

ZÜLFÜ TİGREL

I. Dönem Lozan Konferansına danışman sıfatıyla katılmıştır. 1876

Diyarbakır doğumludur. İdadî mezunudur. İngilizce bilen Zülfü Bey evli ve 3 çocuk babası olup, Meclis Umumi Azalığında bulunmuştur. Diyarbakır milletvekilliği yapmıştır. ⁽²⁰⁾

ALİ ŞEFİK BAŞMAN

I. ve II. Dönem Lozan Konferansına danışman olarak katılmıştır. Kendisi Trabzon'da Tüccardan Mustafa Asım Efendi'nin oğludur. Şefik (Başman) Bey 1886 Trabzon doğumludur. Trabzon idadisi ve Mülkiye mekteplerinde okumuştur. Mülkiye giriş sınavını birincilikle kazanmış, ikinci olarak mezun olmuştur. Yurda dönünce Darülfünun Edebiyat Şubesi İktisadi ve İhtimai İlimler Müderris Muavinliğinde, Bursa mıntıkası' İktisat Müdürlüğünde bulunmuş, Son Meclis - i Mebusan'a Trabzon Milletvekili olarak girmiştir Milli Mücadele yıllarında bir ara Maliye Vekaleti teftiş heyeti Reisliğini yaptıktan sonra ikinci defa Trabzon Meb'usu seçilerek BMM'ne dahil olmuştur. Lozan Sulh Konferansında Mali Müşavir, Tiflis Konferansında Murahhas Pariste toplanan Osmanlı Borçları Konferansı ile Brüksel, Paris, Roma ve Londra'da toplanan Milletlerarası Parlementolar Konferasñlarında Türk murahhası olarak görev almış, 1946'da T. C. Merkez Bankası idare Meclisi Üyesi ve başkan Vekili seçilmiştir. ⁽²¹⁾

ŞEVKET DOĞRUKER

I. Dönem Lozan Görüşmelerine katılmıştır. Deniz yarbayı olan Şevket Bey Topal Osman tarafından öldürülen Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in

²⁰ Meclis Albümü, TBMM Basımevi, 1935

²¹ Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II (Hal Tercemeleri Kısmı) s. 659

kardeşidir ⁽²²⁾. Kendisi Bahriye Dairesi Reisliğinde bulunmuş, Ankara'da bulunan Bahriye Dairesi onun tarafından kurulmuştur. ⁽²³⁾

MEHMET NUSRET METYA

I. ve II. Dönem Londra Konferansına katılmış olan M. Nusret (Metya) Bey eski Kastamonu Defterdari ⁽²⁴⁾ ve Beyrut Vilayeti Vergi müdürü olan Osman Efendinin oğludur. 1877'de Yanya'da dünyaya gelmiştir. Yanya İdadisi, Mülkiye Mektebi ve Hukuk Fakültesi ve Mülkiye Mektebi Umumi Düvel Profesörlüklerinde, Hariciye Başhukuk Müşavirliğinde, Şura-yı Devlet Reisliğinde, son olarak Merkez bankası İdare Meclisi Reisliğinde bulunmuş bu görevde iken temmuz 1945'te ölmüştür. ⁽²⁵⁾

Eserleri

Devletler Hususi Hukuku Ank. 1939

Kanun İhtilafları ve Muhtelif Sistemler İst. 1934

ZÜHTÜ İNHAN

Sadece I. Dönem Lozan Konferansına danışman olarak katılan Zühtü Bey, 1888 İzmir doğumludur. Tahsilini Mülkiye Mektebinde yapmış, bütün Mülkiye ve İdari memuriyetlerde çalışmıştır. Nahiye müdürü, kaymakam, polis müdürü, belediye reis muavini, belediye reisi ve nihayet Konya'dan mebus seçilmiştir. Daha sonra Erzurum valiliği yapmış, BMM'nin 2. devresinde yine Mebus seçilmiştir. Aynı zamanda CHP 3. Mıntıka Müfettişi olan Zühtü (İnhan)

²² Yakın Tarihimiz IV, İst. 1962, s. 80

²³ Yakın Tarihimiz I, s.188

²⁴ M. Zeki age 267

²⁵ Ali Çankaya 362

Beyin İstiklal madalyası bulunmaktadır. ⁽²⁶⁾ İşletme Ekonomisi (İst 1935) adlı kitabı vardır.

FUAT AĞRALI

I. ve II. Dönem Lozan Konferanslarına iştirak etmiş olan Fuat Bey Edirne defterdarlığından İbrahim Ethem Bey'in oğludur. 1878¹'de bir bir rivayete göre Ağra'da bir rivayete göre Midilli'de doğmuştur. Dar'ültalim Mektebi ile Elazığ idadisinde okumuştur. Mülkiye mezuniyet derecesi Pekiyidir. 1908'de Hukuk Fakültesini bitirmiş çeşitli maliye memuriyetlerinde, millet vekilliklerinde ve uzun süre maliye Vekilliğinde bulunmuştur. ⁽²⁷⁾ Fuat (Ağralı) Bey'in yabancı dili Fransızca olup evli ve ¹ çocuk babasıdır. ⁽²⁸⁾

ŞÜKRÜ KAYA

Sadece I. Dönem Lozan Konferansı Görüşmelerine hukuk danışmanı olarak katılmıştır. 1884 İstanbul İstanköy'de dünyaya gelmiştir. Galatasaray Lisesinde orta, İstanbul Hukuk fakültesinde yüksek tahsilini yapmış ⁽²⁹⁾ ardından Fransa ve İngiltere'de Hukuk ve İktisadiyat tahsili görmüştür. ⁽³⁰⁾ Dışişleri bakanlığı ticari işler kısmında katip olmuştur(1912-1913). Edirne sulh hakimliğine tayin edilmiş (1913) Edirne mahkemesi baş hakimi olmuştur. Bölge müfettişliğinde (1913) İskan-ı Muhacirin ve Asayiş Müdürlüğünde bulunmuştur (1914). Birinci sınıf bölge müfettişliğine yükseltilmiş bu görevinden ayrılınca öğretmenlik yapmıştır. (1918-1919) I. Dünya savaşı

²⁶ M. Zeki 305

²⁷ Ali Çankaya 504

¹ Meclis Albümünde doğum yeri ve tarihi 1879 Ağra olarak verilmiştir.

²⁸ Meclis Albümü, 12-12-1935 TBMM Basımevi

²⁹ Alaaddin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 210

³⁰ Meclis Albümü, TBMM Basımevi, 12-12-1935

sonunda, İttihat ve Terakkinin önde gelen isimlerinden olduğundan İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür.

Türkiye'ye dönünce, İzmir Belediye Başkanı olmuştur. CHP adayı olarak II. BMM'de Muğla milletvekili olmuş (1923) Ziraat (1924) Dışişleri (1924-25) ve İçişleri (1927-38) bakanlıkları yapmıştır. CHP genel sekreterliğinde bulunmuş. Atatürk'ün ölümünden sonra siyasi hayattan çekilmiştir. 1937 yılına kadar yazdığı makale ve nutukları bir kitap halinde derlenmiştir. (Şükrü Kaya Sözleri, Yazıları 1927-1937) ⁽³¹⁾.

BAHA ARIKAN

I. Dönem Lozan Konferansına danışman olarak katılan Baha Bey, 1902 Erzincan doğumludur. İlköğrenimini Erzincan Fevziye İlkokulunda (1912) ortaöğrenimini Galatasaray orta ve lise kısmında (1921) tamamlamış 1925'te İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Hakimlik (1925-26) Avukatlık (1956), İstanbul Müdde-i Umumi Muavinliği (1926) Adliye Müfettişliği (1931), Ankara Ceza Müdde-i Umumiliği (1934) Ceza işleri Umum Müdürlüğü (1940), Temyiz Azalığı (1947) 4. Temyiz ve 3. Ceza Reisliği yapmıştır (1953). Aynı zamanda CHP Yüksek Haysiyet Divanı Başkanı ve Ankara Fenerbahçeliler Kulübü üyesidir. Kendisi Fransa, Belçika, Almanya ve İtalya'ya gitmiş (1939) Milletlerarası Hukukçular Kongresinin, Atina toplantısına Türkiye adına katılmıştır.

Eserleri

Ceza Usulünde Methal (Daquin'den) 1935.

Avrupa Adliyesine Dair Notlar

İslam Hukuku Nazariyatı (Sava Paşa'dan) 1955.

Ceza Usulü Şerhi (Daquin'den)

---

³¹ Meydan Larousse c.11, s.92, Gövsa 210, M. Zeki 38

Ulus, Cumhuriyet, Baro ve Adliye mecmualarında vs. dergi ve gazetelerde basılmış 200'e yakın makale (³²).

CEVAT AÇIKALIN

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerinde önemli sorumluluklar almış seçkin bir diplomat olan Cevat Bey, I. Dönem Lozan Konferansına danışman olarak katılmıştır.

1901'de İstanbul'da doğan, Galatasaray Lisesi'nden sonra Cenevre'de yüksek öğrenimini tamamlayan Açıkalın, 1920–1936 yıllarında Dışişleri Bakanlığı'nın dış ve iç servislerinde çeşitli görevler üstlenmiş; 1936'da Bakanlık'ta Elçi payesiyle I. Siyasal Daire Başkanlığı'na getirilmiş ve bu görevde iken Montrö Boğazlar Konferansı'na katılan Türk heyetinin Genel Sekreterliği'ni yapmış; 1938 - 1939 yıllarında, Hatay anavatana bağlanıncaya dek, Türkiye adına Antakya'da görüşmeleri yürütmüş ve Atatürk'ün emriyle orada Türkiye'yi Olağanüstü delege sıfatıyla temsil etmiştir.

Hatay'dan dönüşünde Bakanlık Genel Sekreteri Menemencioğlu'nun yardımcılığına atanmış; bu arada 1939 sonbaharında Saraçoğlu'nun Moskova'da Molotof ile yaptığı görüşmelere katılmış; 1941 Türk-Alman Saldırmazlık Paktı onay belgelerinin verilisi görevi ile Berlin'e gönderilmiş; 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı çerçevesinde Halep ve Hayfa'da Kurmay görüşmelerinde Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi olarak bulunmuştur.

1942'de Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Açıkalın, ertesi yıl Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanı olması üzerine, Bakanlık Genel Sekreterliği'ne getirilmiş; bu görevi sırasında Eden - Menemencioğlu arasında I. Kahire görüşmelerine ve İnönü ile Roosevelt ve Churchill arasındaki ikinci Kahire görüşmelerine katılmış; 1944'te Londra'da İngiliz-Türk ticari ve mali anlaşma görüşmeleri yapan heyete başkanlık etmiştir.

³² Osman Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir* Ansk. Ank. 1961-62, s.72

1945 yılında Londra Büyükelçiliği'ne atanmış; 1952 yılında ikinci kez Bakanlık Genel Sekreterliği'ne getirilmiş, bu görevi sırasında NATO Merkez Heyeti Başkanlığı'nı da üstlenmiştir.

1954 yılında Roma Büyükelçisi olan Açıkalın, Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından 26 Ekim 1961'de kontenjan senatörü atanınca Dışişleri mesleğinden emekli olmuştur.

Sultan 2. Abdülhamid'in Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in oğlu olan Cevat Açıkalın İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça ve Rumca dillerini bilmektedir.

Kendisi son yıllarında anılarını hazırlamış, ancak tamamlayamadan 1970'de bir otomobil kazasında yaşamını yitirmiştir. ⁽³³⁾

NIHAD REŞAD BELGER

I. ve II. Dönem Lozan Konferanslarına yazman sıfatıyla katılmıştır. İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı öncesinde katıldığı Paris ziyaretinde, İsmet Paşa'yı ilk gören ve ziyareti boyunca yanından ayrılmayan Dr. Nihad Reşad (Belger) Bey olmuştur. İsmet Paşa kendisinden İngiliz politikası hakkında bilgiler almış ve onu Ferit (Tek) Bey ile birlikte yanında bulundurmuştur. ⁽³⁴⁾

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından 2. dönemin başlamasına kadar geçen sürede Türkiye lehine Lozan'da olumlu propagandalar yapılmaya devam edilmiştir. Bu konuda onun önemli hizmetleri olmuştur. Konferansın yeniden başlamasını takip eden safhada Murahhas Heyetinden Nihad Reşad Bey'in Lozan Üniversitesindeki Türkiye ve Meseleleri ile ilgili büyük rağbet gören konferansı, sonra Kurban bayramı münasebetiyle tertiplenmiş olan ve basına aksettirilen kutlama töreni bu ilgiyi olumlu yöne çekme çabalarının akla gelen birkaç örnekleridir. ⁽³⁵⁾

³³ "Cevat Açıkalın'ın Anıları (II. Dünya Savaşının ilk yılları)" Belleten 217 (Aralık 1992) 985-986

³⁴ B. Şimşir, "Lozan'a Doğru" Cumhuriyet 27 Temmuz 1973

³⁵ Naşit Erez "Lozan Konferansı ve İsviçre Halkoyu" Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın 34 (Temmuz 1970) s.28

Kurtuluş Savaşı yıllarında Paris'te bulunan savaş yaralılarını tedavideki hizmetleri dolayısıyla Fransızların güvenini ve takdirini kazanan

Nihad Reşad (Belger) Bey Kurtuluş Savaşında Ankara'nın adeta yarı resmi temsilcisi gibi çalışmıştır. İngiliz devlet adamları, siyasi partileri ileri gelenleri ile görüşmeler yapmıştır. ⁽³⁶⁾ Dr. Nihad Reşad Bey, Atatürk'ün hastalığını ilk olarak teşhis etmiş ve ölümü anında baş ucunda bulunmuştur. Nihad Reşad Bey Atatürk'ü ilk defa 1937 Haziranında Yalova'da muayene etmiş, o vakit siroz hastalığına dair hiçbir belirti görememiş, fakat 8 ay sonra Yalova'da yapılan muayenede karaciğerdeki rahatsızlığın arızasını tesbit etmiş, tedaviyi başlatmış ve 10 gün kadar Atatürk ile meşgul olmuş, Savarona yatında kalırken Atatürk'ün tedavisini Dr. Neşet Ömer ile birlikte yapmıştır ⁽³⁷⁾.

Eserleri

Gıda, Rejim ve Hastalık

Hydrologie ve Climatologie Medicale Kürsüsü Açış Dersi

Lekeli Humma Aşısı

Tabi Maden Suları Nasıl Mütalaa Edilmelidir

Yalova Termal Kürü Endikasyonları ve Teknikleri

MEHMET CAVİT BEY

I. Dönem Lozan Konferansına Mali danışman sıfatıyla katılmıştır. 1875 Selanik doğumlu olan Cavit Bey tüccar Recep Naim Efendi'nin oğludur. Selanik'de Şemsi Efendi ilk mektebi ile Feyz-i Sübyan Rüştîyesinde orta, İstanbul idasında de lise tahsilini yapmıştır. Mülkiyeden 1896'da mezun olmuş, hemen tayin edildiği Ziraat Bankası Merkez Muhasebe Kalemi Mukayyit Refikliğinde bir sene kadar çalıştıktan sonra 1896'da Maarif Nezareti mektubi Kalemi İstatistik Şubesi memurluğuna nakledilmiş, 1898'de Ayasofya

³⁶ B. Şimşir agm 27 Tem. 1973

³⁷ Yakın Tarihimiz III. İst 1962, s.321

Rüştiyesi ile dar'ül muallimin Maliye öğretmenliği yapmış 1899'da Nezaret Rüştiye İdaresi Katipliğine terfi etmiş, 1902'de bu görevden istifa ederek ayrılmış Selanik'de Mekteb-i Tefeyyüz adlı özel bir okulun müdürü olmuştur. Aynı yıllarda gizli İttihat ve Terraki Cemiyeti'ne girerek Meşrutiyet için çalışmıştır. Meşrutiyetin ilanından az önce İstanbul'a dönmüş, Mülkiye Mektebi İlm-i İktisat ve İstatistik Hocalığına tayin edilmiştir. 1908'de Selanik Milletvekili seçilmiş ve Bütçe Encümeni Mazbata Muharriri olmuştur. Mali meselelerdeki bilgisi ile az zamanda büyük bir şöhret kazanarak 1909'da Maliye Nazırlığına getirilmiş, İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin başlıca isimlerinden biri olması sebebiyle birçok hücumlara uğramış, parti mücadelelerine katılmış, bir ara Muğla mebusluğuna seçilmiş, birkaç defa tekrar Maliye, bir defa Nafia nazırlığında, Düyun-u Umumiye Osmanlı Dainleri Vekilliğinde bulunmuştur. Ahmet Şuayip ve Rıza Tevfik ile birlikte çıkattıkları Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye dergisinde değerli makaleleri, okuttuğu iktisat derslerine ait kitapları basılmıştır. Talat Paşa kabinesinin istifası üzerine Cavit Bey de görevinden çekilmiştir. Ahmet İzzet Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olarak görev almış, Mütarekede ise İstanbul'a saklanmıştır. ⁽³⁸⁾

Milli Mücadele döneminde, Londra Konferansı öncesi Eski Ayan Reisi Ahmet Rıza, Washington Büyükelçisi Rüstem Bey, Maliye özel kalem müdürü Reşit Saffet Bey ve Lozan'da Türk Kongresi katibi Harun Aliçe beylerle birlikte çalışan Cavit Bey, Milli Mücadeleyi Avrupalılara anlatmak için Roma toplantısını düzenlemiştir. ⁽³⁹⁾

Cavit Bey'in eşi Aliye Hanım eşinin son hizmetinin Lozan Konferansı olduğunu söyler ve şöyle devam eder *"Lozan Görüşmelerinin kesintiye uğramasından önce İsmet Paşa Cavit'i Lozan'a çağırdı. Ben de o vakit Lozan'da idim ve aynı otelde Lozan Palas'da kalıyorduk. İsmet Paşa her gün Cavit'le temasta idi. Hergün öğleden sonra 2. 5'da bizim odaya gelirdi, sigara içmez, kahvesini ben yapardım. Sonra beraer kolkola aşağı inerdik. O zaman çok kuruntulu olduğunu görmüştüm. Mesela gelir: -Cavit Bey, dün konferansta*

³⁸ Ali Çankaya age 332-333

³⁹ Yakın Tarihimiz II İst. 1962, s.347

Boğazlar işi görüşülürken hep hayır hayır dedikleri halde, bugün evet dediler, acaba?..

Cavit: "Paşam bu ufak bir şey... Bunda evet diyecekler ki sonra büyük meselelerde hayır diyebilsinler..." cevabını verince Paşa şaşırdı.

Şimdi ayrıntıları aklımda değil... fakat İsmet Paşa'nın Cavit'e büyük bir itimatı olduğunu biliyorum. Nitekim, Lozan'da görüşmelerin kesilişinden sonra, Cavitle beraber Davos'a gidecektik. Ben biraz rahatsızdım. Veda için İsmet Paşa'nın odasına gittik. İsmet Paşa, benim gözümün önünde boynuna sarıldı. "Bana yaptığın yardımı hiç unutamam Cavit Bey!" diye gözlerinden öperek teşekkür etti, işte aramız bu kadar iyi idi." (40)

Cavit Bey 1926 senesinde Atatürk'e karşı İzmir'de tertip edilen suikastte "malumatı ve yardımı olmak" suçundan dolayı İstiklal Mahkemesi tarafından mahkum edilerek Ankara'da idam edilmiştir. (41)

YUSUF HİKMET BAYUR

I. ve II. Dönem Lozan Konferansına danışman olarak katılmıştır. Önemli siyaset ve ilim adamlarından olan Yusuf Hikmet Bayur 1891'de İstanbul'da doğmuştur. Babası son Osmanlı Sadrazamlarından Kamil Paşa'nın oğullarından Haşmet Bey'dir. Kendisi Galatasaray lisesini bitirmiş, Maarif nezareti tarafından Fransa'ya yüksek öğrenim için gönderilmiştir. Burada Fen eğitimi almış, yurda dönüşte Galatasaray okulunda çeşitli öğretmenliklerde bulunmuştur. 1920'de Milli Mücadeleye katılmak için Ankara'ya gelmiş, burada Umur-u Siyasi'ye Umum Müdürü olarak çalışmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine Sevr Antlaşmasının bir rapor halinde tahlilini ve içeriğini hazırlamıştır. Lozan'daki görevinden başka Londra Elçiliği Müsteşarlığı (1923) 2 sene sonra da Belgrad Elçiliği gibi görevlerde bulunmuştur. Nutuk'un hazırlanması sırasında M. Kemal Paşa'ya yardımları olmuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'

⁴⁰ Yakın Tarihimiz I. S.12

⁴¹ Ali Çankaya s. 333

ne asli üye olarak kabul edilmiştir.1933' de ise Manisa milletvekili olarak Meclise girmiştir. 1934' de Ankara Üniversitesi' nde İnkılap Tarihi Konularını, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi' nde de Hint Tarihi dersleri okutmuştur. 1927 ve 1938 yıllarında iki kez Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği görevinde bulunmuş, Demokrat Parti'ye karşı kurulan Millet Partisi' nin kurucu başkanı olarak görev yapmış, 1980 yılına kadar birçok önemli kitap ve makaleye imzasını atmıştır.

- Türk Muhaade-i Sulhiyesi ve Mahiyeti Hakikiyesi 1920

- Türk Tarihinin Ana Hatları (Hindistan coğrafi malumat, Hindistan' da ilk medeniyet, Hindistan' da Müslüman Türkler, Gürkanlı devletinin teşekkülüne kadar)

- Gürganiğ Devleti

- Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti (İstanbul Üniversitesi İnkılap Tarihi Ders Notları) 1934

- Hindistan Tarihi. cilt: İlk çağlardan Gürkanlı Devletinin kuruluşuna kadar ANKARA /1946

- Hindistan Tarihi II. cilt: Gürkanlı Devletinin Büyüklük Devri. 1526-1537. ANKARA /1947

- Hindistan Tarihi III: cilt: Nadir Şah Afşar' ın Akınından Bağımsızlık 've Cumhuriyete kadar, ayrıca Kurtuluşundan bugüne kadar Afganistan Tarihi' ni de ihtiva eder. 1737-1749. ANKARA /1949

- TÜRK İNKILAP TARİHİ: T.T.K.'nın ilk yayın hedeflerinden olan Anahatlar için hazırlanan monografiler dizisinde çıkmıştır.

I. Cilt: Giriş, Berlin Antlaşmasından Trablusgarp Savaşına kadar.

II. Cilt: Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Asyasının Paylaşılmasına kadar.

I. KISIM -1911 Başından Balkan Savaşına kadar 1943

II. KISIM -Balkan Savaşları 1943

III. KISIM -Paylaşmalar 1951

IV. KISIM -Fikir cereyanları, İnkılap Hareketleri, İç didişmeler, Birinci Genel Savaşın patlaması. 1952

III. Cilt: Savaşın başından 1951 kışına kadar.

I. KISIM -Savaşın başından 1915 kışına kadar.

II. KISIM -Çanakkale vuruşmaları ve onların tepki ve sonuçları

III. KISIM -1915, 17 Vuruşmaları ve bunların tepkileri

IV. KISIM -Savaşın sonu.

Tek ciltlik kitaplarına gelince

- Atatürk Hayatı ve Eseri ANKARA /1963

- Türkiye Cumhuriyeti' nin Dış Siyaseti (1934' de yapılan ilk basımın tıpkı basımı)

- XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerine Etkileri. (42)

MAHMUT CELAL BAYAR

Sadece I. Lozan konferansına danışman sıfatıyla katılmıştır. 1883'de Gemlik'de Umurbey köyünde dünyaya gelmiştir. Düzenli bir eğitim görmemiş, gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek politikaya atılmıştır. Bu arada bankacılık yapmış 1919 sonlarında Osmanlı Meclis-i Mebusan' ına girmiştir. Meclis' in kapatılması üzerine de Anadolu'ya geçerek TBMM'ne katılmıştır.

Üçüncü TBMM Hükümeti'ne 27 Şubat 1921'den 19 Ocak 1922'ye kadar İktisat Bakanlığı yaptı. Daha sonra İş Bankası'nı kurdu. Cumhuriyet döneminde, İkinci İnönü Hükümeti' nde Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı yapan Bayar, Altıncı ve Yedinci İnönü Hükümet' lerinde de İktisat Bakanı olarak bulundu.

Celal Bayar'ın Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı 6 Mart 1924'ten 7 Temmuz 1924'e, İktisat Bakanlığı ise 9 Eylül 1932'den 1 Kasım 1937'ye kadar devam etti.

Bayar 25 Ekim 1927' de İnönü'nün ayrılmasından sonra Başbakan vekili oldu, 1 Kasım 1937'de de Atatürk' ün üçüncü Başbakanı sıfatıyla Birinci Bayar Kabinesi' ni kurdu. 11 Kasım 1928'de Atatürk' ün ölümü dolayısıyla yeni

Cumhurbaşkanına istifasını sundu ve aynı gün yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Kurduğu ikinci hükümet 25 Ocak 1939'a kadar işbaşında kaldı.

Bayar' ın Başbakanlık' ta geçen görev süresi 1 yıl 2 ay 24 gündür. Bakanlıkta kaldığı süre ise 5 yıl 5 ay 29 günü bulmaktadır.

Celal Bayar 1945 yılında üç arkadaşıyla birlikte Demokrat Parti'yi kurdu. 1950 seçimlerini Demokrat Parti kazanınca da 22 Mayıs 1950'de Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı oldu. Bayar bu seçimde 387 oy aldı. 14 Mayıs 1954'de 486 oyla, 1 Kasım 1957'de de 413 oyla yeniden Cumhurbaşkanlığına getirildi.

27 Mayıs 1960 devriminde görevden uzaklaştırılan Bayar Yassıada' da yargılandı. Yüksek Adalet Divanı' nca idama mahkum edildi, ancak hüküm müebbet hapse çevrildi. Bir süre Kayseri cezaevinde yattıktan sonra da çıkarılan özel afıa serbest bırakıldı. ⁽⁴³⁾

HÜSEYİN PEKTAŞ

I. ve II. Lozan Görüşmelerinde tercümanlık göreviyle bulunmuştur. Kendisi Robert Koleji 2. müdürüdür. Babası Bektaşî Tekkesi şeyhlerindendir. Hüseyin Pektaş 1903 yılında yapmış olduğu bir Sovyet stili istatistikinde, Türkiye'deki Fransız ve diğer yabancı okullarda okuyan Türklerin ortalama % 3 ya da % 5 olduğunu bu oranın da % 100'ünün Bektaşî Dervişleri çevrelerinden gelen Türk çocukları olduğunu göstermiştir.⁽⁴⁴⁾ Hüseyin Pektaş'ın eşi Mihri Pektaş da Robert Koleji öğretmenlerindendir. (1856 Bursa) Necla (1918) ve Süveyda (1919) adlı iki çocukları vardır ⁽⁴⁵⁾.

⁴² Çoker, 355-363

⁴³ Cafer Demirel, *Türkiye Cumhuriyetini Yönetenler*, Ank. 1973, s.13-14

⁴⁴ Roberic Davidson "Osmanlı Türkiyesinde Batılı Eğitim" *Belleten* 200 (Ağustos 1987) s.115

⁴⁵ Osman Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi*, İst. 1961-62, s. 516

YAHYA KEMAL BEYATLI

I. Dönem Lozan Görüşmelerine basın danışmanı olarak katılmıştır.

1884 Üsküp doğumludur. Asıl adı Ahmet Agah olan Yahya Kemal, Üsküp'de Gani Hoca'nın sıbyan mektebinde, Mekteb-i Edeb adlı özel okulda (1892-1895), Üsküp ve Selanik idadilerinde ve 1902'de geldiği İstanbul Vefa Lisesi'nde okumuştur. Paris'te Jön Türkler'le temas kurmuş, Meaux kolejinde yatılı öğrenci olarak bir yıl okumuş, Ecole Libre des Sciences Politiques'e girmiştir. 1912'de İstanbul'a dönmüş Darüşşafaka'da tarih ve edebiyat, Medreset ül Vaizin'de medeniyet tarihi okutmuştur. İstanbul Darülfünun'da medeniyet tarihi, batı edebiyatı tarihi, Türk Edebiyatı dersleri vermiştir (1915-1923). Lozan görevinden sonra milletvekili olmuş (1923), Suriye Tashihi Hudud Komisyonu Murahhesi olarak çalışmıştır (1925). Varşova (1926), Madrid (1929) ortaelçiliklerine tayin edilmiş, Madrid'deki görevine ek olarak Lizbon elçiliği işlerini de yönetmiştir (1931). Tekirdağ (1935-1942) ve İstanbul (1943-1946) milletvekilliklerinde, Halkevleri Sanat müşavirliğinde bulunmuştur. Pakistan büyükelçiliğinden (1947-1948) sonra emekliye ayrılmış 1958'de İstanbul'da vefat etmiştir.⁽⁴⁶⁾

Yahya Kemal Bey Lozan Konferansı sırasında Türk Heyeti tarafından oluşturulan, basın işleriyle meşgul olan "Altıncı daire" de Ruşaf Eşref (Ünaydın) Bey ile görev yapıyor, yabancı basına gerekli bilgiyi bunlar hazırlıyor, özellikle Avrupadaki aleyhimize olan havayı yumuşatmaya çalışıyorlardı. Basın dairesine bu yüzden çok iş düşüyordu. Gazeteciler devamlı Türk Heyeti' nin peşindeydi. Haber, fotoğraf, bildiri, demeç bekleyen muhabirler daha ilk günden Türk Heyeti' nin etrafını çevirmişlerdi. Dış basında Türkiye' yi hırplayayıcı haberler geniş yer tutuyor, İngiliz gazetelerinden başka bazı Fransız gazeteleri de Türkiye'ye karşı sistematik yayınlar yapıyorlardı. Kasıtlı haberler yayılıyor, olaylar ters gösteriliyordu. Lozan' da Türk Heyeti dış basını çok yakından ve sistematik olarak izliyor, olumsuz propagandaları önüyordu.

⁴⁶ Meydan Larousse, cilt 3, s.155, Meclis Albümü, TBMM Basımevi, 12-12-1935

Üyelere görevler paylaştırılmıştı. Her üye bir veya birkaç gazeteyi üzerine almıştı. Üyeler arasında Fransızca, İngilizce, Almanca' dan başka Rusça bilenler de vardı. Bildikleri dillere göre her üye bir veya birkaç gazeteyi okuyup tarıyor, Türkiye'yi ilgilendiren haberleri çabucak özetleyip Türkçeleştiriyor ve hemen basın dairesine götürüyordu. Basın dairesi toplanan haberleri doğruca Başdelege İsmet Paşa' ya sunuyordu.

Basını tarama işi her sabah erken saatlerde yapılıp tamamlanıyor, ondan sonra delegeler asıl kendi görevlerine dönüyorlardı. Hemen hemen bütün delege ve uzmanlara paylaştırılan bu iş, Türk delegasyonu için çok önemliydi.

Dış basın önemli bir haber kaynağıydı. Türkiye'nin o günkü imkansızlıkları içinde bu iş büsbütün önem taşıyordu. TBMM Hükümeti' nin dış haber kaynakları çok azdı. Bugünkü Türkiye gibi beş kıtaya dağılmış elçilikleri, konsoloslukları, ateşelikleri yoktu. Avrupada yalnız Roma ile Paris' te birer resmi temsilciliği vardı. Onlar dahi bugünkü büyükelçiliğimiz gibi tam teşekküllü değildi. Aynı basın ateşelikleri, askeri ateşelikleri vs... yoktu. Müttefiklerin ve barış konferansına çağırılan öteki ülkelerin tutumları, daha çok basından öğrenilmeye çalışılıyordu. Basını izlemek işi de öncelikle Lozan' daki heyete düşüyordu.

Dış basını izlemek bir başka bakımdan da önemliydi. Avrupa basınında esen hava neydi? Türkiye'ye yöneltilen yergiler hangi hoktalarda toplanıyor, hangi gazeteler sistematik olarak Türk düşmanlığı yapıyor, hangileri orta yolu tutuyordu? Hangi gazeteler Türkiye'yi tutuyordu? Bunları izlemek Türk delegasyonunun tutumunun ayarlanmasına yardım ediyordu. Türk heyeti ona göre cevaplar vermek, ona göre açıklamalar, yalanlamalar yapmak durumundaydı. Türkiye aleyhindeki yayınlara cevap yetiştirmek, Türk davasını Avrupa kamuoyuna duyurup tanıtmak Lozan Heyetine düşüyordu.

- Aziz İstanbul (1964)
- Bitmemiş Şiirler
- Edebiyata Dair
- Çocukluğum, gençliğim, siyasi ve Edebi Hatıralarım

- Eğil Dağlar (1966)
- Eski Şiirin Rüzgarıyla (1962)
- Abdülhak Şinasi Hisar - Ahmet Hamdi Tanpınar
- Kendi Gök Kubbemiz (1961)
- Hayyam Rubaileri (1963)
- Siyasi Hikayeler (1968)
- Siyasi ve Edebi Portreler (1968)
- Tarih Muhasebeleri
- Yahya Kemal
- Yirmidört Şir ve Leyla ^{*(47)}

RUŞEN EŞREF ÜNAYDIN

I. Dönem Lozan konferansına basın danışmanı olarak katılmıştır. 1892 İstanbul doğumludur. Galatasaray Sultanisini (1900-1911) ve Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiştir (1914). Askeri Baytar Mektebi Ali'sinde, Darülmuallimini Ali'de Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yapmıştır (1911-1929). Yazarlık hayatına 1914'de mütercimlikle başlamış, 1918'de Yeni Gün muhabiri olarak Kafkasya'ya Tasvir-i Efkar muhabiri olarak Sivas'a gitmiştir (1919-1920). Dergi ve gazetelerde mülakat ve gezi türünde yazıları yayımlanmıştır. 1920'de Anadolu Hükümeti'nin çağrısı üzerine Inebolu yoluyla Ankara'ya gitmiş; Milli Mücadele'ye katılmıştır. Bahara Elçiliği Başkatibi olmuş (1922), Lozan Konferansı'nda Matbuat Müşavirliği yapmıştır. II. TBMM'de Afyonkarahisar mebusu seçilmiş (1923) Riyaseti Cumhur Umumi katipliğinde (1933), Tiran (1934), Atina (1934), Budapeşte Elçiliğinde (1939) ve Roma (1943), Londra (1944) ve Atina (1945) Büyükelçiliği'nde bulunmuştur. 1952'de emekliye ayrılmış, Servet-i Fünun, Donanma, Tedrisat, Türk Yurdu ve Yeni Mecmua'da yayınladığı mülakat mensur şiir ve hatıra türünde yazılarıyla tanınmıştır. M Kemal Paşa'yı Türk Basını' na ilk defa Ruşen Eşref tanıtmıştır.

⁴⁷ Meydan Larousse, cilt 3, s.156

- Anafartalar Kum. M. Kemal ile Mülakat İst. 1930
- Türk Tarih ve Dil kurumları hatıralar. Ank. 1954
- Atatürk ve Milli Tenasüt. İst. 1954
- Atatürk' ü Özleyiş. Hatıralar. Ank. 1957
- Ata' nın Hastalığı. Prof. Nihad Reşad Belger ile Mülakat. Ank. 1959
- Ayrılıklar İst. 1923
- Boğaziçi Yakından. İst. 1938
- Çanakkale' de Savaşçılar Dediler ki. Ank. 1960
- Damla Damla. İst. 1947
- Diyorlar ki. Ank 1986
- GS ve Futbol Hatıraları. İst. 1957
- İstiklal Yolunda. Ank. 1960
- Arşivi. İst. 1958

(48)

ALİ FUAT TÜRKGELDİ

I. ve II. Dönem Lozan Konferansına yazman sıfatıyla katılan Ali Fuat Bey, 6 Rebiülevvel 1284 (8 Temmuz 1867)'de İst. Acıbadem'de doğmuştur. Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ile lisan mektebini bitirmiştir. 9 Muharrem 1299 (5 Aralık 1901) de mülazemetle Dahiliye mektebi kalemine girmiştir. 11 Rebiülevvel 1319 (28 Haziran 1901'de) Dahiliye Mektupçusu olmuştur. 13 Rebiülahır 1321 (9 Temmuz 1903'te) Dahiliye Müsteşarlığına vekaleti Meşrutiyetin ilanına kadar bu iki vazifeyi birden götürmüştür. 25 Şaban 1327 (8 Eylül 1909'da) Dahiliye Müsteşarı olmuştur. 16 Şaban 1330'da (31 Temmuz 1912'de) Mabeyn Başkitabetine ta'yin edilmiştir. Kuvay-ı Milliye'yi asi ilan eden Hatt-ı Hümayun'a itirazı yüzünden 15 Nisan 1336 (1920) de Şura-yı Devlet maliye ve Nafia dairesi riyasetine nakille saraydan çıkarılmıştır. 27 Ekim 1920'de Sadaret Müsteşarlığına tayin olunarak İstanbul Hükümetinin ilgasına

---

⁴⁸ Age c. 20, s. 30

kadar bu vazifede kalmıştır. Tiran elçiliği yapmıştır. 3 Şubat 1935'te vefat etmiştir. ⁽⁴⁹⁾ Görüp İşittiklerim adlı bir eseri vardır.

Hamit Hasancan: I. Dönem Lozan Konferansı' na Danışman olarak katılmıştır. Kızılay II. Başkanlığı ve Emlak Bankası Murakıblığı yapmıştır.

Hayım Naum: I. Dönem Lozan Konferansına Danışman sıfatı ile iştirak etmiştir. Yüksek Mühendis Okulu Fransızca Öğretmeni ve Mısır Hahambaşılığı görevini yapmıştır.

Ahmet Muhtar Çilli: I. Dönem Lozan Konferansında Danışman olarak görev yapmıştır. Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarlığı, Nafia Bakanlığı ve Trabzon Milletvekilliği yapmıştır. ⁽⁵⁰⁾

Veli Saltık: I. Dönem Lozan Konferansına Hukuk Danışmanı olarak katılmıştır. Burdur Milletvekilliği ve Hariciye Vekilliği Hukuk Müşavirliği yapmıştır. Aynı Zamanda Ankara Hukuk Fakültesi Profesörlerindendir. ⁽⁵¹⁾

Zekai Apaydın: I. ve II. Dönem Lozan Konferansına Danışman olarak katılmıştır. Ankara Milletvekilliği ve Moskova Büyükelçiliği yapmıştır.

Seniyettin Başak: I. Dönem Lozan Konferansına Hukuk Müşaviri olarak katılmıştır. Vakıflar Hukuk Müşavirliği ve İstanbul' da Avukatlık yapmıştır.

M. Ali Balin: I. Dönem Lozan Konferansında Katip olarak görev yapmıştır. Hariciye Vekilliği memurlarındandır. Beyrut Konsolosluğu yapmıştır.

Celal Hazım Arar: I. Dönem Lozan Konferansında Katip olarak görev yapmıştır. Hariciye Vekilliği memurlarındandır. Hariciye Vekilliği Hukuk Müşavirliği' de yapmıştır.

Süleyman Saip Kıran: I. Dönem Lozan Konferansında Katip olarak çalışmıştır. Hariciye Vekilliği Umum müdür muavinidir.

⁴⁹ Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarında Sarın alınan evrak kataloğu (M. 1670-1961) T.C: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı İst. 1993 Önsöz'den

⁵⁰ Meydan Larousse, cilt.3, s.516

⁵¹ Age cilt. 20, s.30

Saffet Şav: I. Dönem Lozan Konferansına Katip sıfatıyla katılmıştır.

Kızılay Umumi Merkezi memurlarındandır. Haydarpaşa Lisesi Müdürlüğü yapmıştır.

Rıfat Bey: I.ve II. Dönem Lozan Konferansına Katip olarak katılmıştır.

Hariciye Vekilliğinde memurluk, Mülga Muhtelit Mübadele Komisyonu' nda memurluk yapmıştır.⁽⁵²⁾

---

⁵² Karacan, s. 69

SONUÇ

Lozan Antlaşması I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmalarının en uzun süreni ve hiç bozulmayanıdır. Bu antlaşmanın kıymetini anlayabilmek için şüphesiz geriye müttefiklerce daha önce sunulan barış projelerine bakmak gerekir. O zaman anlaşılır ki; Türkiye'yi ekonomik, hukuki, siyasi, askeri açıdan kısıtlayan bölümler tarihe gömülmüş, Kurtuluş Savaşı mücadelesinin karşılığı alınmıştır. İsmet Paşa ve beraberindekiler tam bağımsızlık ilkesi üzerinde önemle durmuşler bu konuda bir tavize yanaşmamışlardır. Onların bu kararlı ve inatçı tutumu müttefiklere zor anlar yaşatmış, ama sonunda pes ederek uzlaşmaya varabilmişlerdir.

Lozan Konferansının birinci töreninde genellikle arazi sorunları görüşülmüş ve bu nedenle de Türkler ile İngilizler karşı karşıya gelmişlerdir. Buna karşılık ikinci törende mali ve ekonomik sorunlara önem verilmiştir. Bu dönemde Türkiye üzerinde ortak ekonomik çıkarları bulunan batılı devletler, Türk tezlerine karşı birlikte hareket etmişlerdir.¹

Görüşmeler sırasında başta İsmet Paşa olmak üzere tüm heyet üyeleri çok yorulmuş ve yıpranmışlardır. Bu yorgunluk zaman zaman bezginliğe dönüşerek heyet-hükümet ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir. İsmet Paşa içinde bulunduğu koşullardan dolayı talimatların dışına çıkmış ve bu davranışı Rauf Bey tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak bu sürtüşmelerde Mustafa Kemal Paşa iki taraf arasında bir yandan denge kurmak isterken, öte yandan İsmet Paşa'nın Ankara'daki en büyük

*destekçisi olmuştur.*Bu*arada İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki görüş ayrılıkları daha önce heyet başkanlığı nedeniyle artmış ve nihayet görüşmeler sırasındaki talimatlara uyup uymama tartışmasıyla da kopma noktasına gelmiştir. Aslında Lozan Konferansını İsmet Paşa ile Rauf Bay arasındaki görüş ayrılıklarını su yüzüne çıkaran bir olay olarak , değerlendirmek mümkündür.²

“Lozan Barışı; emperyalist kuvvetler koalisyonuna karşı XX.yüzyılda ilk Milli Kurtuluş savaşını başlatan, bunu başarı ile sonuçlandıran bir milletin var olma kavgasını, savaş meydanlarından, barış masalarına getirebilmek gücünü ve ehliyetini temsil etmektedir. Dahası bu antlaşma hayalperest, kendi şahsi hırslarını ve çıkarlarını tatmin etmek uğruna milletlerini, başka milletlerin topraklarına ve varlıklarına saldırtmak ve bu yollarla emperyalist güçlerle hiç çekinmeden ortaklık yapmak hatasını benimseyen yöneticilerin, medeni olan karşısında düştükleri ağır sonuçları belgelendirir.”³

M.Kemal Paşa’da bu antlaşma için; *“Türk Ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastin çöküşünü anlatan bir belgedir.”* demektedir. İsmet Paşa ise görüşlerini şu şekilde açıklar: *“Birlik ve bütünlük içinde bir vatan bunun dahilinde harice karşı olağan üstü sınırlamalardan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahili imtiyazlardan arındırılmış bir vaziyet, olağanüstü mali yükümlülüklerden kurtulmuş bir hal; savunma hakkı mutlak,*

¹ Temuçin Faik Ertan “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler” tatürk Araştırma Merkezi Dergisi c.VI 18 (Temmuz 1990) s.626

² Ertan a.g.m. göst.yer.

³ Ertuğrul Zekai Ökte, “Lozan Barış Antlaşması Milli Siyaset ve Milli Birlik” Belgelerle Türk Tarih Dün/Bugün/Yarın 34 (Tem.1970) s.3

kaynakları bol ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu antlaşmalar ifade ve tazvih etmektedir.”⁴

Türkiye, böylesine başarılı bir antlaşmaya imza atan, tam bağımsızlığını tüm dünyaya gösteren Türk Barış Heyetine çok şey borçludur.

*Bir sene geçsin Atatürk'ün sesi ölmez
Yıllarla beraber yürüyen gölgesi ölmez
Binbir sene geçsin bu Lozan'dır, Lozan ölmez
Tarihini Türkün yapan ölmez, yazan ölmez.*

Mithad Cemal Kuntay

⁴ M.Özel, 70.Yılında Lozan, Kültür Bakanlığı yay. 1994 s.4

BİBLİYOGRAFYA

A Resmi Yayınlar

- Ali Fuad Türkgeldi'nin Mirasçılarından Satın Alınan Evrak Kataloğu (M 1670-1961) T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı İst. 1993
- TBMM Albümü Ank. 1935
- TBMM Gizli Celse Zabıtları
- TBMM Zabıt Ceridesi

B- Gazeteler

- Ahenk
- Cumhuriyet

C- Dergiler

- Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
- Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın
- Belleten
- Yakın Tarihimiz.

D-Ansiklopediler

- Atatürk- Nutuk- Olaylar Ansiklopedisi
- Meydan Larousse
- Türk Meşurları Ansiklopedisi
- Teracimi Ahval
- Türkiye'de Kim Kimdir Ansiklopedisi

E- Kitaplar ve Makaleler

-ACAROĞLU Türker	"Lozan Antlaşması Bibliyografyası" Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın 34(Temmuz 1970) s.78-79
-AKGÜN Seçil	"Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler 70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları Uludağ Üniversitesi Yayınları 1993

- AKYÜZ Yahya "Lozan Konferansı Başlarında Fransız Kamuoyu" Belleten 177 (1981) s.257-286
- ALTUĞ Yılmaz "Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi" Atatürk Araştırma Dergisi Cilt IV 11(Mart 1988) s.417 436
- ARAR İsmail "Prof. Hikmet BAYUR ve Yayınlanmamış Bir Araştırması" Yusuf Hikmet Bayur Armağanı TTK 1985
- AYBARS Ergün TC. Tarihi I Ank 1995
- AYBARS Ergün "Mudanya Mütarekesinin İngiliz Basınında Etkisi" 70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları Uludağ Üniversitesi Yayınları 1993
- ARIKAN Zeki "Lozan Barış Konferansı Ve İzmir Kamuoyu" 70. Yılında Lozan Konferansı Uluslararası Seminer İnönü Vakfı Yayınları Haziran 1994 s.93.107
- ATATÜRK M.Kemal Nutuk III M.E.B İst 1970
- BAYUR Hilmi Kamil "Hikmet Bayur'un Yaşantısından Bazı Çizgiler" Yusuf Hikmet Bayur Armağanı TTK Ank. 1985
- BIYIKLIOĞLU Tevfik Trakya'da Milli Mücadele II TTK Ank. 1956
- BİLGE Suat "Fener Rum Patrikhanesi" Cumhuriyet 5-8 Aralık 1997
- BİLSEL M.Cemil Lozan II İst 1933
- CEBESoy Ali Fuat Siyasi Hatıralarım İst. 1960

-ÇANKAYA Ali

Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler II (Hal
Tercemeleri Kısmı)

-ÇAYCI Abdurrahman

“Mudanya Mütarekesine Giden Yol”
70.Yılında Mudanya Mütarekesi ve
Uluslararası Sonuçları Uludağ Üniversitesi
Sonuçları 1993

-ÇOKER Fahri

“Türk Tarih Kurumunun Kuruluş Amacı ve
Çalışmaları Ank.1983

-DAVIDSON Roderic

“Osmanlı Türkiyesinde Batılı Eğitim “
Belleten 200 (Ağustos 1987)

-DEMİREL Cafer

Türkiye Cumhuriyetini Yönetenler Ank
1973

-DERİNGİL Selim

Osmanlıdan Cumhuriyete Köprü Olarak
Lozan 70. Yılında Lozan Konferansı
Uluslararası Semineri İnönü Vakfı Yay.
Haziran 1994 s. 135-143

-EMEN Sebahat

Lozan Konferansı Müzakereleri Türk
Matbuatındaki Akislere Göre (Bitirme
Tezi) Danışman: Ö.Lütfi Baykan İst'1945

-ENGİNSOY Cemal

“Mudanya Mütarekesine Götüren Olalar ve
Mütarekenin Özel Bir Sonucu” 70.Yılında
Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası
Sonuçları Uludağ Üniversitesi Yayınları
1993

-EREZ Naşit

“Lozan konferansında İsviçre Kamuoyu”
Belgelerle Türk Tarih Dergisi
Dün/Bugün/Yarın 34(Temmuz 1970)

-ERSOY Hatice

İzmir Basınında lozan Görüşmeleri
(Yüksek Lisans Tezi) Danışman Doç. Dr.
Zeki ARIKAN İzmir 1989

- ERTAN T. Faik "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM. Hükümeti Arasındaki İlişkiler" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi C. VI 18 (Temmuz 1990) 615 626
- GÖNLÜBOL M.- Sar C. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 1990) Ank. 1993
- GÖVSA İ. Alaaddin Türk Meşurları Ansiklopedisi
- HAŞTEMOĞLU Turan "Atatürk-Nutuk-Olaylar Ansiklopedisi İst. 1986
- İNAN Afet "Türk İstiklali Ve Lozan Muahedesi" Belleten 7-8 (1938) s.277.291
- İNÖNÜ İsmet Hatıralar II Ank 1987
- İNÖNÜ İsmet "İstiklal Savaşı ve Lozan" Belleten 149 (Ocak 1974) 1-30
- JEFFERY K. -SHARP A. "Gizli İstihbarat Ve Lozan" 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer İnönü Vakfı Yayınları Haziran 1994
- KARACAN Ali Naci Lozan Milliyet Yay. II Bas. İst 1971
- KURUÇ Bilsay Mustafa Kemal Dönemi Ekonomisi Bilgi Yayınevi Ank 1987
- KÜRŞAD Cengiz "TBMM'de Lozan Murahhas Heyetine Verilen Talimatlar" Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın 34 (Temmuz 1970)

-M. Zeki

Türkiye Teracimi Ahval III

-MERAY Seha L.

Lozan Konferansı Tutanakları Belgeleri
A.Ü SBF Yay. No:300 Ank 1970-72

-NEBİOĞLU Osman

Türkiye’de Kim Kimdir Ansiklopedisi
Ank.1961-62

-NUR . Rıza

Hayat ve Hatıratım III Altındağ Yay. İst
1968

-NUR Rıza

Lozan Hatıraları İst 1991

-OĞUZOĞLU Yusuf

“Büyük Zaferden Bursanın Kurtuluşuna ve
Mudanya Mütarekesine” 70. Yılında
Mudanya Mütarekesi Ve Uluslararası
Sonuçları Uludağ Üniversitesi Yayınları

-ÖKTE Ertuğrul Zekai

“Lozan Barış Antlaşması : Milli Siyaset ve
Mili Birlik” Belgelerle Türk Tarih Dergisi
Dün/Bugün/Yarın 34(Temmuz 1970)

-ORBAY Rauf

“Rauf Orbay’ın Hatıraları” Yakın Tarihimiz
IV. İst 1962

-ÖZEL Mehmet

70. Yılında Lozan Kültür Bakanlığı Yay.
Ank 1990

-SANDER Oral

“Lozan’ın Uluslararası Tarih Açısından
Yorumu “ 70. Yılında Lozan Uluslararası
Semineri İnönü Vakfı Yayınları Haziran
1994

-SONYEL Selahi

“Lozanda Türk Diplomasisi” Belleten 149
(1974) s. 41-116

-ŞAKİROĞLU Mahmut

“Ord.Prof. Y. Hikmet BAYUR” Yusuf
Hikmet BAYUR Armağanı TTK. 1985

- ŞİMŞİR Bilal Lozan Telgrafları I-II TTK Ank 1990
- ŞİMŞİR Bilal “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”
70. Yılında Lozan Uluslararası Semineri
İnönü Vakfı Yayınları Haziran 1994 s. 25-45
- ŞİMŞİR Bilal “İngiliz Belgelerinde Sakarya’dan İzmir’e “
(1921-22) Ank. 1977
- ŞİMŞİR Bilal “Lozana Doğru” Cumhuriyet 24 Temmuz -
6 Ağustos 1973
- TANER Tahir “Kapütilyasyonlar Nasıl İlga Edildi”
Ord.Prof. Muammer Reşid Sevig’e.
Armağan’dan Ayrı Basım İst.1956-8
- ÜRGÜPLÜ Münip Hayri Lozan Ank. 1936
- ÜRGÜPLÜ Münip Hayri Mustafa Şeref Özkan ve Eserleri Ank.
1939
- VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet “50. Yılında Lozandan Günümüze”
Cumhuriyet 7-10 Ağustos 1973

ÖZGEÇMİŞ

20-06-1972 tarihinde Ankara'da dünyaya geldim. İlköğrenimimi Diyarbakır Şehit Namık Tümer İlkokulu'nda, İzmir Büyükçiğli ve İzmir Bülent Okan İlkokulunda yaptım. Karşıyaka Ortaokulu ve Karşıyaka Gazi Lisesi'ni bitirdikten sonra Ege Üniversitesi Edebiyet Fakültesi Tarih Bölümüne girdim. 1994 yılında burayı bitirdikten sonra Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde Yüksek Lisans eğitimine başladım. Halen özel bir dersanede Tarih öğretmenliği görevinde bulunmaktayım.

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "İsmet Paşa ile Lozan'a Gidenler" adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13-03-1998

Funda Öpöz